

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MÂVERDÎ'NİN EN-NÜKET VE'L 'UYÛN ADLI ESERİNDE
YÖNETİME DAİR AYETLERE YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA ÖZKAN

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA 2023

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MÂVERDÎ'NİN EN-NÜKET VE'L 'UYÛN ADLI ESERİNDE
YÖNETİME DAİR AYETLERE YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA ÖZKAN

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOÇ. DR. HARUN ŞAHİN

ANKARA, 2023

ONAY SAYFASI

Fatma Özkan tarafından hazırlanan “Mâverdî’nin en-Nüket ve’l ‘Uyûn Adlı Eserinde Yönetime Dair Ayetlere Yaklaşımı” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Harun ŞAHİN		
Kabul ☐	Red ☐	
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL		
Kabul ☐	Red ☐	
Doç. Dr. Davut ŞAHİN		
Kabul ☐	Red ☐	

Tez Savunma Tarihi: 23.12.2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğimi onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Yaşar Yiğit

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

23.12.2022

Fatma ÖZKAN

TEŞEKKÜR

Çalışmamda bana geniş çapta özgürlük tanıyan ve rehberlik eden kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Harun Şahin'e teşekkür ederim.

Bu konuyu çalışabileceğimi öneren değerli hocam Prof. Dr. İsmail Çalışkan'a, samimi destekleri ve katkılarından dolayı kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Ünal'a, fikirleriyle ufuk açan muhterem hocam Doç. Dr. Davut Şahin'e ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmamda maddi-manevi desteğini her an hissettiğim değerli arkadaşım Bedia Yetim'e, çalışma konusunda beni motive eden sevgili arkadaşım Zeynep Çakmak'a, her aşamada varlığını hissettiğim kıymetli arkadaşım Hatice Nur Namal'a ve bu süreçte yanımda olan tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim. Çalışmamın bilhassa son safhasında desteğinden dolayı sevgili anneme, kıymetli babama, kardeşime, tüm aileme, ailem gibi yanımda duran herkese müteşekkirim.

Fatma ÖZKAN

Ankara 2022

ÖZET

Mâverdî'nin en-Nüket ve'l 'Uyûn Adlı Eserinde Yönetime Dair Ayetlere Yaklaşımı

Mâverdî, hukukçu kimliği ön planda olan bir şahsiyettir. Kendisiyle ilgili kısa bir bilgi edinilmek istendiğinde ise müellifin çok yönlülüğü dikkat çeker. Mâverdî' nin bu fikri zenginliği ve bilgisinin mahsullerinden birisi de *en-Nüket ve'l 'Uyûn* ismiyle te'lif ettiği tefsiridir. Mâverdî' nin bir yönetici olarak, yönetimle ilgili olabilecek ayetleri kendi perspektifinden nasıl değerlendirdiğini görmek bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki temel sebeptir. Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Mâverdî hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde yönetimle ilgili Kur'an'da vurgulanan kavramlar ve fikhî doktrinde bize göre önemli olan ilkeler Mâverdî ekseninde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Satır aralarında Mâverdî'nin fikirlerine atıfta bulunulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde yönetimle ilişkilendirebileceğimiz ayetlerin *en-Nüket ve'l 'Uyûn*'da Mâverdî tarafından nasıl ele alındığı saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde Taberî, Kurtubî ve çağdaş dönem müfessirlerinden Mevdûdî'nin mezkûr ayetlere getirdiği yorumlar incelenmiş, ayetlerin tefsirindeki yorum farklılıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

en-Nüket ve'l 'Uyûn rivayet tefsiri olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte müfessir bazı rivayetleri aktarırken kendi yorumunu da dile getirmiştir. Fakat bu çalışmada ilgili ayetlerde Mâverdî'nin kendi tercihlerini açık bir şekilde ortaya koyduğu görülmemiştir.

Anahtar kelimeler: Mâverdî, tefsir, yönetim.

ABSTRACT

Mâwardi's Approach to Quran Verses on Government in His Work "en-Nüket ve'l 'Uyûn"

Mâwardî is a person whose identity as a jurist is at the forefront. His versatility draws attention when a brief information about him is desired. One of the products of this intellectual wealth and knowledge of Mâwardî is his tafsir, which he wrote under the name en-Nüket ve'l Uyûn. Seeing how Mâwardî, as an administrator himself, evaluates the verses related to administration from his own perspective, is the main reason for the emergence of this study. The study consists of an introduction and two chapters. In the introduction, brief information about Mâwardi is given.

In the first chapter, the concepts emphasized in the Qur'an about administration and the principles that are important according to us in the jurisprudence were tried to be evaluated on the axis of Mâwardî. Between the lines, thoughts of Mâwardi are referred. In the second chapter, it was tried to determine how the verses that we can associate with administration were handled by Mâwardî in en-Nüket ve'l Uyûn. In addition, in this section, the interpretations of Tabari, Kurtubî and one of the contemporary commentators Mawdudi on the aforementioned verses were examined and the differences in the interpretation of the verses were tried to be revealed.

En-Nüket ve'l 'Uyûn is considered as Tafsir bi'r-riwāyah. That being said, the mufassir also expressed his own interpretation while conveying some narrations. However in this study, it was not seen that Mâwardî revealed his own preferences in the relevant verses.

Key words: Mawardî, tafsir, management.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ.....	1
1.Araştırmanın Konusu ve Literatür Değerlendirmesi	1
1.1.Araştırmanın Konusu ve Yöntemi	1
1.2.Literatür Değerlendirmesi.....	4
2. Mâverdî'nin Hayatı ve Eserleri	5
2.1.Hayatı.....	5
2.2.Eserleri	8
3.Mâverdî'nin Mu'tezilî Olarak İtham Edilmesi.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'DA SİYASÎ KAVRAMLAR.....	16
1.Yönetime İlişkin Kavramlar	16
1.1.Hilafet	16
1.2.Şûra	24
1.3.Ülû'l-Emr.....	35
1.4.Adalet ve Ehliyet	42

İKİNCİ BÖLÜM

MÂVERDÎ'NİN EN-NÜKET VE'L 'UYÛN ADLI ESERİNDE YÖNETİME DAİR AYETLERE YAKLAŞIMI	47
1.Mâverdi'nin en-Nüket ve'l 'Uyûn Adlı Eseri ve Tefsir Yöntemi	47
2.En-Nüket ve'l 'Uyûn'da Yönetime İlişkin Ayetlerin Taberî, Kurtubî, Mevdûdî Tefsirleri ile Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi.....	54
2.1.Yönetimde Adaletin Gözetilmesi.....	54
2.1.1.Adaletle Hükmetmek.....	54
2.1.2.Şahitlikte Adalet.....	64
2.1.3.Ehl-i Kitap Arasında Adaleti Temin Etmek.....	66
2.1.4.Müslümanların Arasını Adaletle Düzeltmek.....	74
2.2.Yönetim	78
2.2.1.Karar Almada İstişarenin Önemi.....	78
2.2.2.Allah'ın İndirdikleriyle Hükmetmek.....	84
2.3.Yöneticiler	92
2.3.2.Yöneticilere İtaat	93
2.3.2.Yöneticilerin Keyfilikten Uzak Olması.....	101
SONUÇ.....	107
KAYNAKLAR.....	109

KISALTMALAR

a.s	:Aleyhisselam.
b.	:Bin, İbn (oğlu)
b.k	:Bakınız
b.y.	:Basım yeri yok
çev.	:Çeviren
H.z.	:Hazreti
No.	:Numara
ö.	:Ölüm tarihi
r.a	:Radıyallahu anh
s.a.v.	:Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:Tahkik eden
ts.	:Tarihsiz
vb.	:Ve benzerleri
vd.	:Ve diğerleri
y.y.	:Yayıncı yok

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu ve Literatür Değerlendirmesi

1.1.Araştırmanın Konusu ve Yöntemi

Mâverdî, fikrî dünyasının zengin oluşunu çalışmaları ile ortaya koymuştur. Onun birikimlerini eserlerine bu denli yansıtması dikkatimizi çeken bir unsur olmuştur. Hatta böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasındaki temel dayanak noktalarının en belirginini budur. Mâverdî, yönetim ile ilgili mevzularda sadece teorikte otorite olan biri değildir, onu farklı kılan tabiri yerindeyse bizzat alanı deneyimlemiş bir siyasetçi olmasıdır.. Kur'ân, kendisini insanlar için bir rehber kitap olarak tanımlar. Bu bağlamda ilahî kitabın rehberliği hayatın sadece belirli alanlarında değil, yaşamın tümünü ilgilendirir, niteliktedir. Bu düşünceden hareketle bireyin yönetime dair hakları nelerdir? Herhangi bir kimse yönetici olduğunda sorumluluklarının kapsamı nedir? Hangi ilkelere göre hareket etmelidir? tarzında sorular bu çalışmanın düşünsel zemini teşkil etmektedir.

Mâverdî'nin tanınmasına katkı sağlayan en etkili tarafının siyasî kimliği olduğu düşünüldüğünde Mâverdî'nin bu yönünün tefsirine etkisi yani yöneten ve yönetilenlere yönelik açıklamaları bu çalışmada tespit edilmeye çalışılmıştır. Zira bu konu ile ilgili böyle bir çalışma ortaya konmamıştır. Çalışmada takip edilen yöntem, yönetimle ilgili olgulara Mâverdî'nin pespektifinden bakabilmek, eserlerinde bu konu ile ilişkilendirdiği ayetleri tespit edip tefsirinde bu ayetlere getirdiği bakış açısını ortaya koyabilmektir. Fakat bu bağlamla ilgili olarak Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* 'sinde, *Edebü'd-Dünya ve'd Din* 'de ve *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer* 'de tatmin edici sayıda ayete rastlanmamıştır. Onun eserlerinde de önem verdiği temel ilkelere dair ayetler belirlenmiş ve bunları eserinde nasıl aldığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Tez ile ifade edilmesi gereken bir diğer mevzu da şudur, bu çalışma Kur'ân'dan bir yönetim tarzı çıkarmak yahut da yönetim konusunu kelâmî bir zeminde tartışmaya açmak maksadını gütmemektedir. Çalışmanın gayesi, yönetici kimliğiyle ön plana çıkan Mâverdî'nin yönetim kapsamında değerlendirilebilecek ayetleri nasıl yorumladığını ortaya koymaya, çalışmaktır. Çalışma

giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kısaca Mâverdi'yi tanıma amaçlı hayatı ve eserlerine değinilmiştir. Birinci bölümde yönetime ilişkin kavramlar olan hilafet, şûra, ülü'l emr, adalet ve ehliyet hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Mâverdi'nin tefsir yöntemine değinilmiştir. Mâverdi'nin tefsir yöntemini bilmek ayetlerin açıklamasında bizlere ışık tutacaktır. Mâverdi'nin tefsiri genel kabulde rivayet tefsiri¹ olsa da tefsirini hem rivayet hem de dirayet tefsiri kapsamında da değerlendirenler olmuştur.² Müellifin tefsir yöntemini bilmek, çalışma açısından şu bakımdan önemlidir: Mâverdî, ayetleri tefsir ederken te'vilde bulunmakta mıdır yoksa bulunmamakta mıdır? Bu sorular ilgili ayetlerde aranılan izahlar için önem arz etmektedir. Genel kanaate göre Mâverdi tefsirinin rivayet tefsiri olma özelliği daha baskındır. Bu konunun bizim çalışmamızla ilişkisi ise onun tefsir türleri arasında hangi tasnifte olduğunu belirlemekten ziyade tefsirinde kendi te'villerine yer verip vermediğidir.

İkinci bölümde ayrıca yönetimle ilişkilendirilebilecek ayetler Mâverdî özelinde değerlendirilirken Taberî, Mâverdi'den fazlaca ıktibasta bulunan Kurtubî ve Mevdûdî tefsirleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çünkü Mâverdî Taberî'den oldukça faydalanmış, Kurtubî de Mâverdi'den etkilenmiştir.³ Mevdûdî'nin bu ayetlere getirdiği açıklamaların ele alınmasının sebebi ise bize göre Mevdûdî'nin, Mâverdî ile paralel düşünüyor olması ve muasır bir müfessir olması hasebiyledir. Zira Mevdûdî'nin "Müslümanların ihyası için İslâm hukuk nizamı modern dönemde tatbik edilmelidir"⁴ fikri Mâverdi'nin devletin görevleri içerisinde dinin korunmasına yönelik düşüncesi ile paralellik arz etmektedir.

Çalışmada *Kur'an Yolu Meâli* ve Kur'an portalı tercih edilmiştir. Mâverdi'nin tefsiri olan *en-Nüket ve'l 'Uyûn* temel kaynağımızdır. Mâverdi'nin eserlerinden *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, *Edebü'd-Dünya ve'd Din*'de ve *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer*, kaynaklarımız arasındadır. Arapça sözlükler, konu ile ilişkilendirilebilecek, kitaplar, makaleler, ansiklopedi maddeleri de kaynaklarımız arasında yer almaktadır. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Qurân*, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Qurân* ve *Tefhimû'l-Qurân*,

¹ Rukiye Hacıbektaşoğlu, *Mâverdi'nin "en-Nüket ve'l Uyun" Adlı Tefsirindeki Te'villeri'nin Tercihlerinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 3.

² Cengiz Kallek, "Mâverdi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/185.

³ Hacıbektaşoğlu, *Mâverdi'nin "en-Nüket ve'l Uyun" Adlı Tefsirindeki Te'villeri'nin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*, 6.

⁴ Anis Ahmed, "Mevdûdî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004) 29/437.

çalışmanın kaynakları arasında arasındadır. Çalışma 21 ayet üzerinden gerçekleştirilmiştir. Hangi ayetin hangi başlıkta yer aldığı da aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yönetimde Adaletin Gözetilmesi			Yönetim			Yöneticiler	
Adaletle Hükmetmek			Karar Almada İstişarenin Önemi			Yöneticilere İtaat	
Nisâ 58-	A'râf 29	Nahl 90	Âl-İmrân 159	Şûra 38	Neml 32	Nisâ 59	Nisâ 83
Sâd 26	Hadîd 25						
Şahitlikte Adalet			Allah'ın İndirdikleriyle Hükmetmek			Yöneticilerin Keyfilikten Uzak Olması	
Mâide 8							
Ehl-i Kitap Arasında Adaleti Temin Etmek			Mâide 44	Mâide 45		En'âm 65	Kasas 77
Mâide 42	Şûra 15	Mümtehine 8	Mâide 48		Nisâ 105		
Müslümanların Arasını Adaletle Düzeltmek							
Hucurât 9							

1.2.Literatür Değerlendirmesi

Mâverdî 'nin tanınmasına katkı sağlayan eserleri siyasî ve ahlakî içerikli eserleridir.⁵ Mâverdî tefsiri hakkında Türkiye'de ilk olarak Orhan Karmış çalışmış “*Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu*” isimdeki doçentlik tezini ile 1981 yılında tamamlamıştır. Bu konudaki bir diğer çalışma Burhan Sümertaş'a aittir. Sümertaş “*Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyun Adlı Tefsiri*” adında 2002 tarihinde yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bu tez Mâverdî tefsiri ile ilgili detaylı bilgileri içermektedir. Biz bu çalışmada hem bu tezden ve hem de Sümertaş'ın tezi ile aynı adı taşıyan makalesinden fazlaca istifade ettik.

2004 yılında Mehmet Birsin, “*Mâverdî'nin Devlet Anlayışı*” başlığında bir doktora tezi hazırlamıştır. Birsin'in bu çalışması İslâm Hukuku alanında olmakla beraber çalışma konumuzun kapsamına girdiği için bu çalışma da tarafımızca incelenmiştir. Bu çalışmada Mâverdî'nin görüşleri üzerinden siyasal toplumun kökeni ve İslâm dünyasında devletin gerekliliği konusundaki tartışmalarda Mâverdî'nin konumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Devletin aklî ve şer'î vücûbiyetinin mahiyeti incelenmiştir. Mâverdî'ye göre devletin var olma gayesi, dini koruma ve toplumun siyaseti üst başlıklarında incelenmiştir. Yine çalışmada devletin kurucu unsurları egemenlik, insan unsuru, ülke unsuru başlıkları adı altında incelenmiştir.⁶ Birsin, bu çalışmasında Mâverdî'nin devlet kavramını, iman bağlamında tartışılan bir konu olmaktan çıkarmak ve gerçek mecrasına yöneltmeyi denediğini ayrıca Mâverdî'nin İslâm dünyasında tanınan ilk devlet teorisi girişimcilerinden biri olduğunu belirtir. Mâverdî'nin tanımladığı devlet modelini, devletin bütün işlerinin kutsal bir irade (din) adına düzenlenmediği bir model olarak, kabul eder. Ona göre Mâverdî'nin devlet modeli lahutî bir iktidarı öngörmemektedir.⁷

2011 yılında İsmail Kurt, Mâverdî'nin “*en-Nüket ve'l-Uyun Adlı Eserinde Sahabe Tefsiri*” başlığında yüksek lisans tezi hazırlamıştır. 2012 yılında Osman Zahid Çiftçi tarafından “*Maverdi'ye Göre Din-Devlet İlişkisi*” adında doktora tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmada din ve devlet ilişkisi genel bir çerçevede ele alındıktan sonra İslâm'da din-devlet ilişkisi akabinde Mâverdî'ye göre din-devlet ilişkisi incelenmiştir. Çiftçi, çalışması

⁵ Kallek, “Mâverdî”, 28/185.

⁶ Mehmet Birsin, *Mâverdî'nin Devlet Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 3-4.

⁷ Birsin, *Mâverdî'nin Devlet Anlayışı*, 269-270.

sonucunda Mâverdî'nin yönetim anlayışını, asr-ı saadet'i model alan bir anlayış olarak ifade eder. Çiftçi, Mâverdî'ye göre dinin devlet ile anlam kazandığını devletin de din olmadan devam edemeyeceğini belirtir.⁸

2018 yılında Rukiye Hacıbektaşoğlu “*Mâverdî'nin “en-Nüket ve'l Uyun” Adlı Tefsirindeki Te'villeri'nin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*” adını taşıyan bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Hacıbektaşoğlu, bu çalışmasında Mâverdî'nin te'villerinin tercihlerinden fazla olduğunu ve kelimî konuların ağırlığının diğer konulara göre daha fazla olduğunu belirtmiştir.⁹ Mustafa Acar tarafından 2020 yılında “*Mâverdî'nin el-Ahkâmü's-Sultaniyye Adlı Eserinde Ayetleri Kullanma Yöntemi*” adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu tezde Acar, Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'de kullandığı ayetleri *Tevilat* karşılaştırmalı ele almıştır.

2. Mâverdî'nin Hayatı ve Eserleri

2.1.Hayatı

Bir şahsın fikirleri üzerinden herhangi bir konu anlaşılmaya çalışıyorsa, çalışmanın birincil basamağı ilgili kimseyi tanımak, olmalıdır. Bu bağlamda Mâverdî hakkında genel bir bilgiye sahip olmak, onun soluduğu havayı, yaşadığı iklimi, hocalarını, aldığı eğitimi bilmek onu anlamak adına bize ışık tutacaktır. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî 364/974 yılında Basra'da doğmuştur.¹⁰ Lakapları arasında el-Mâverdî, Akdâ'l-Kudât/Kâdî'l-Kudât (En Büyük Kadı/Kadılar Kadısı), el-Basrî, eş-Şâfiî yer almaktadır. Mâverdî lâkabı, ailesinin gül suyu alım-satımı ile ilgilenmesinden mütevellit Mâü'l-Verd (Gül suyu) bileşiminden gelmektedir.¹¹ Mâverdî, Basra'da eğitim aldıktan sonra farklı şehirlerde medrese hocalığı ve kadılık görevlerinde bulunmuştur.¹² Mu'tezile âlimi Abdülvâhid b. Hüseyin es-Saymerî'den fıkıh alanında ders almıştır.¹³ Bağdat'ta Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bâfi ve diğer bazı

⁸ Mehmet Zahid Çiftçi, *Maverdi'ye Göre Din-Devlet İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 161.

⁹ Hacıbektaşoğlu, *Mâverdî'nin “en-Nüket ve'l Uyun” Adlı Tefsirindeki Te'villeri'nin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*, 262.

¹⁰ İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarri, *Tarih* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/353.

¹¹ İbnü'l-Verdî, *Tarih*, 1/353.

¹² Burhan Sümertaş, “Mâverdî ve en- Nüket ve'l- Uyûn Adlı Tefsiri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2008), 32-33.

¹³ İbnü'l-Verdî, *Tarih*, 1/353.

bilginlerden dersler almıştır. Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cebelî, Muhammed b. Adî el-Minkarî ve Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Mâristânî'nin aralarında bulunduğu bir grup âlimden hadis dinlemiştir.¹⁴ Horasan ve bazı bölgelerde kadılık yaptıktan sonra Bağdat'a geri dönmüştür. Fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir ve ahlâk dersleri vermesinin yanı sıra hadis rivayet etmiştir.¹⁵ Bu bağlamda Basra'da bir ders halkasının olduğu *Edebü'd-Dünya ve'd Dîn* adlı eserinden anlaşılmaktadır. Öğrencileri arasında Hatîb el-Bağdâdî ve Ebü'l-Fazl İbn Hayrûn gibi tanınmış şahsiyetler yer almaktadır.¹⁶

Mâverdî, eğitimi tamamlandıktan sonra Şafîi-Eş'ari ekole bağlı bir fıkıhçı olarak Abbasî hilafetinde farklı bölgelerde kadılık yapmıştır. Mâverdî'nin politik mecralarda kendisine yer bulmasının muhtemel sebebi, zihninin keskinliğinden ve siyasî konulara ilgisindendir. Kaynaklarda kendisi, halife el-Kâim dönemindeki olaylarla zikredilse de Mâverdî'nin el-Kâim'in öncesinde Kâdir döneminde de çeşitli görevlerde yer aldığı gözlenmektedir. Bu görüşü destekleyen tarihi kayıt ise Yakut el-Hamevî (626/1228-1229) 'nin verdiği bilgilerdir. Hamevî, Mâverdî'nin Büveyhi hükümdarları tarafından nazar-ı itibara alındığını ve onların kendisini anlaşılmazlığa düştükleri kimselere elçi olarak gönderdiklerini aktarır. Yine Hamevî, halife el-Kâdir'in dört sünî mezhep fıkına dair eserlerin yazılması için bir tasarıda Mâverdî'yi de Şafîi mezhebi ile ilgili bir eser yazmakla görevlendirdiğini ve Mâverdî'nin de *el-İkna*'yı te'lif ettiğini ve halifenin bu eserden memnun olduğunu ifade eder.¹⁷

Halife el-Kâim, Mâverdî'yi Fars Büveyhi emiri Ebu Kâlicâr (415-440/1024-1048) 'a kendi otoritesini tanınması için elçi olarak göndermiştir. Kâlicâr, halifeye biat etmiş, onun adına topraklarında hutbe okutup Mâverdî'yi hediyelerle taltif etmiştir. Bu esnada emir, halife'den kendisine "es-Sultanü'l-Muazzam Malikü'l-Ümem" lakabını vermesini ister fakat Mâverdî, bu tanımlamaların halifeye ait olduğunu ileri sürerek emirin bu teklifini reddeder.¹⁸ Mâverdî, 433/1041-1042 senesinde, halife el-Kâim'in elçisi vasfıyla, Selçuklu

¹⁴ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmut Muhammed et-Tanahî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv (b.y. :Dâru Kütübi İhyau'l-Arabiye, t.s.), 4 /64.

¹⁵ Kallek, "Mâverdî", 28/180.

¹⁶ Kallek, "Mâverdî", 28/180.

¹⁷ Ahmet Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 228-229.

¹⁸ Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)", 229.

hükümdarı Tuğrul Bey (429-455/1038-1063) 'e gönderilmiştir. Fakat bu ziyaretin taşıdığı amacın neler olduğu bilinmemektedir.¹⁹

Halife el-Kâim ile Büveyhî emiri Celâlû'd-Devle cizye konusunda anlaşmazlık yaşadıklarında bu krizi çözen de Mâverdî'dir. Halife el- Kâim, 435/1043-1044 senesinde Tuğrul Bey' e ikinci kez elçi gönderdiğinde yine Mâverdî'yi seçmiştir. Mâverdî'nin siyaset alanındaki yetkinliği, bürokrasideki tavrı, bunun yanı sıra ilmî yetkinliği halifeler tarafından takdir edilmiş ve el-Kâim tarafından 429/1037-1038 'da kendisine daha önce hiç kimseye verilmemiş olan "Akda'l-Kudat" lakabı verilmiştir.²⁰ Mâverdî, hem halifeler hem de Büveyhî emirleri nazarında mühim bir şahsiyettir. Irak Büveyhî emiri Celâlû'd-Devle diğer emirlere karşı üstünlüğünü göstermek amacıyla halifeden kendisine “Şahanşahü 'l A'zam Melikü'l-Mülûk” lakabının verilmesini ister. Halife, bu isteği reddetmez ve bu durum hutbelerde halka deklare edilir. Halk, böyle bir sıfatın bir insana verilmesini doğru bulmaz. Bunun üzerine halife, bu sıfatın fikhî durumu konusunda hukukçulara müracaat eder. Fıkıhçılar arasında bu görüşe olumlu yaklaşanlar olduğu gibi (gerekçeleri ise emirin niyetidir) bu lakabı caiz görmeyen hukukçular da mevcuttur. Onlara göre Melikü'l-Mülûk, sadece Allah'ın sıfatıdır ve hiç kimse böyle bir sıfata layık değildir. Mâverdî, Celâlû'd-Devle'ye yakınlığı ile bilirse de bu sıfatın ona verilmesine karşı olumsuz bir tutum ortaya koymuştur. Mâverdî'nin bu duruşu da Celâlû'd-Devle tarafından takdir edilmiştir.²¹ İbnu'l-Müslime'nin vezir olarak atanmasından sonra Mâverdî, tamamen siyasî arenadan çekilmiş ve kendisini ilmî faaliyetlere vermiştir. 30 Rebûlevvel 450 (27 Mayıs 1058) tarihinde Bağdat'ta, Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Mâverdî, ilmî duruşu, hayâsı ve zekâsı sebebiyle kaynaklarda övgü dolu hitaplarla anılmıştır.²²

Yâkût el-Hamevî, fıkıhta Mâverdî'nin Şafîî ekolüne mensup olduğunu yöntem de ise Mu'tezilî olduğu görüşünü savunur. İbnu's-Salâh, Mâverdî'nin *en-Nüket*'te ileri sürülen bazı görüşlerin, Mu'tezilî fikirlerle uyuşması sebebiyle onu Mu'tezilî olarak itham etmiş fakat Mu'tezilî saymamıştır, bundan dolayı da Mâverdî'den fıkıh ve hadis alanlarında nakil yapmaktan geri durmamıştır. Dönemindeki Mu'tezilî âlimlerin görüşleri içerisinde tercihte bulunması, müctehid bir kimliğe sahip olan Mâverdî için normal karşılanabilir. Nassın önceliğini benimseyen bazı hadisçiler nazarında aklî değerlendirmelerde bulunan kimi

¹⁹ Güner, “Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)”, 227-252, 229-230.

²⁰ Güner, “Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)”, 231-233.

²¹ Güner, “Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)”, 233-234, 235.

²² Kallek, ”Mâverdî”, 28/180.

âlimlerin i'tizal ithamlarına maruz kaldığı da tarihî gerçeklikten uzak değildir. Zira Mâverdî, Mu'tezilenin kabul ettiği Kur'ân'ın yaratılmış olduğu, Allah'ın sıfatlarının kâdim olmadığını, cennet ve cehennem henüz yaratılmadığı fikirlerine zıt düşündüğü için de Mu'tezileden ayrılmaktadır.²³ Mâverdî'nin Mu'tezilî olarak itham edilmesi çalışmamızın ilerleyen kısımlarında değerlendirileceği için burada konuya bu kadar değinmekle iktifa ediyoruz. Mâverdî'nin hayatı ile ilgili verilerden siyasî alanda ne kadar etkin olduğunu görüyoruz. Daha önce de ifade edildiği üzere Mâverdî, çok yönlü bir kişiliğe sahiptir ve bunu yazdığı eserleri ile ortaya koymuştur. Şimdi de onun bu çok yönlülüğünü ve ilmî çalışmalarını ortaya koyan eserlerinden kısaca bahsedelim.

2.2.Eserleri

El Havî'l-Kebir: Mâverdî'nin özelde Şafiî fıkına yönelik olarak yazdığı bu eser aynı zamanda mukayeseli de bir fıkıh kitabı niteliği taşır. Eser, müellifin eserleri içerisinde en kapsamlı olanıdır.²⁴ Bu eser, İmam Şafiî'nin öğrencisi olan Müzenî'nin el-Muhtasar'ına yazılmış bir şerh olmasına rağmen alışılmış şerhlere benzerlik göstermemektedir. Müellif, eserini genel fıkıh kitapları düzenine uygun olarak te'lif etmiştir.²⁵ El Havî'l-Kebir, kitabı't tahare ile başlamıştır. Namaz, cemaat, zekât, oruç gibi konular kitap başlıkları adı altında incelenmiş ve konunun incelikleri de mesele ve fasl başlıklarıyla ele alınmıştır.²⁶ Mesele başlığı kapsamında Muhtasar ifadesi içerisinde Şafiî'nin görüşü verilir sonrasında da mevzu detaylı bir şekilde irdelenir. Daha sonra da konu ile ilgili fikhî hükümler ortaya konur, konu bağlamında ayet ve hadisler zikredilir. Bu hükümler hakkında çıkarımlarda bulunulur, yine konuyla ilgili varsa icma, sahabe, tabiînin görüşleri aktarılır. Mezkûr mesele hakkında İmam Şafiî'nin farklı görüşleri varsa bunlar nakledilir, akabinde Şafiî fıkıhçıların görüşleri aktarılır ve zıt görüşler içerisinde tercih edilen görüşe vurgu yapılır. Ara sıra aykırı görüşler arasında Mâverdî kendi kanaatini belirtir. Mâverdî'nin tercih ettiği görüş eğer İmam Şafiî'nin görüşüne mutabık değilse Mâverdî, Şafiî'nin görüşünü kendi görüşüne uygun olarak yorumlar. Müellif, bu eserinde sadece Şafiî mezhebinin görüşlerine

²³ Kallek, "Mâverdî", 28/180-181.

²⁴ Sabri Erturhan, "Mâverdî ve "el-Havî'l-Kebîr" Adlı Eseri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999), 476.

²⁵ Hasan Ali Görgülü, "El Havî'l-Kebîr" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/534-535.

²⁶ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *El Havî'l-Kebir*, thk. Ali Muhammed Mu'avvîd, Adil Abdu'l-Mevcud (Beyrut: Dâru Mektebetu't İlmîyye, 1414/1994). , Baskının 18 bölümünün içeriği incelenmiştir.

yer vermekle yetinmez bununla birlikte Hanefî, Malikî, Hanbelî ve Zahirî mezhebinin görüşlerini de aktarır. *el- Hâvi*, Şafîî fıkhnın en kapsamlı eserlerinden biridir zira bu eser dört mezhep imamının görüşlerini aktarmasının yanı sıra mensubu olmayan İbn-i Cerir et-Taberî (ö. 310/923), Süfyân es- Sevrî (ö. 161/778), Evzâî (ö. 157/774) gibi âlimlerin fikirlerine de yer vermesi açısından önem arz eder.²⁷

el-İknâ: Rivayete göre halife Kâdir-Billâh dört mezhebin fıkıh otoritelerinin her birinden muhtasar bir fıkıh kitabı hazırlamalarını istemiştir. Hanefî mezhebinden Ebû'l Hüseyin el-Kudûrî (428/1037), Malikî mezhebinden Kâdî Muhammed el-Bağdâdî, Şafîî mezhebine ait muhtasarı da Mâverdî -el-Hâvî'sini delillere yer vermeden el-İknâ adıyla²⁸ kaleme alıp, halifeye sunmuşlardır. Halife eserlerden en çok Mâverdî'nin muhtasarını beğenmiştir.²⁹

Tefsîrû'l-Kur'ân (en-Nüket ve'l-'Uyûn) : Mâverdî'nin tefsire yönelik olan eseridir. Müfessir, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmeyip gerekli gördüğü ayetleri izah etmekle yetinmiştir.³⁰ Bu eser, çalışmamızın ana kaynağı olduğu için eserle ilgili ayrıntılı bilgi daha sonra verilecektir.

Emsâlû'l-Kur'ân: Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi ile Leiden Kütüphanesi'nde birer yazması mevcuttur.³¹

A'lâmü'n-Nübüvve: Mâverdî'nin “gerçeğe ışık tutmak, nübüvvetin doğruluğunu ispatlamak, bu konudaki şüphe ve itirazları ortadan kaldırmak adına yazdığı” bir eserdir. Bu eser *Delâilü'n-Nübüvve* adıyla da anılmaktadır.³² Kitap yirmi bir bابتan oluşmuş ve her bab da kendi içerisinde fasıl adı altında alt başlıklara ayrılmıştır. Dördüncü bابتa nübüvvetin ispatı mevzusu ele alınmıştır.³³

²⁷ Görgülü,” El Hâvi'l-Kebîr”, 16/535.

²⁸ Kallek, ”Mâverdî”, 28/185.

²⁹ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, çev. Ersan Urcan (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018), 19.

³⁰ Kallek, ”Mâverdî”, 28/185.

³¹ Kallek, ”Mâverdî”, 28/185.

³² Ahmet Saim Kılavuz, ”A'lâmü'n-Nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/339.

³³ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *A'lâmü'n-Nübüvve* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1406 /1986), Eserin fihrist bölümü incelenmiştir.

A'lâmün Nübüvve, peygamberliğin delilleri açısından yazılan eserler içerisinde sağlam bir kombinasyona sahip oluşuyla, delillerinin kuvvetli olması ve anlatımının kolay olması gibi özelliklerinden dolayı alanında yazılan eserlerin en değerlisi kabul edilmiştir.³⁴

el-Ahkâmü's-Sultânîyye: Eserin tam adı *el-Ahkâmü's-sultânîyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*'dir. Eserin hangi tarihte ve kimin isteğine binaen te'lif edildiği tartışma içerir. Eserin yazılması tartışmalara göre Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh ya da oğlu Kâim-Biemrillâh'ın emri üzeredir. Eser, mezkûr halifelerden hangisinin döneminde yazılmış olursa olsun Abbâsî hilâfeti üzerinde Şîî-Büveyhî egemenliğinin etkisinin azalmaya başladığı bir dönemde, Abbâsî hilâfedinin güçlenmesi ve Sünnîliğin tekrar tesis edilmeye çalışıldığı bir dönemde yazılmıştır. Netice itibariyle böyle bir siyasî ortamda hilafet mevzusuna hukukî bir mesned bulunması amacıyla müelliften böyle bir istekte bulunulması olasıdır.³⁵ Mâverdî'nin bu eserinde hilafet kuramı üzerinde durması, birçok araştırmacının dikkatini celb etmiş ve eser farklı araştırmalara konu edilmiştir.³⁶ *el-Ahkâmü's-Sultânîyye* yirmi bölümden oluşmuştur. Eserin birinci bölümüne halifenin tayini ve hukuki durumu ile başlanır. Bu bölümde halifede aranılacak şartlar, halifeyi seçecek kimselerin vasıflarının neler olduğu, halife olmaya mani haller, halifeye itaat ve halifenin görevleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bölümden sonra eyalet valilerinin tayini, ordu kumandanlarının görevlendirilmesi, iç huzurun temini, adliye işleri gibi konular ele alınmıştır. Müellif, halifenin sadece dünyevî konulara taalluk eden görevlerini açıklamakla yetinmemiş, imamların tayini, hac işlerinin idaresi, zekâtların idaresi gibi hem dinî hem de dünyevî konular üzerinde durmuştur.³⁷ Bu eser, genel olarak dinî ve dünyevî görevlerin halifenin tekelinde birleştiği devlet yapısını vurgular. Esasen eserin genel muhtevasından halife ve onun konumuna dikkatlerin yönlendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.³⁸

Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*'de mevzuları mukayeseli bir metotla ele almıştır. İslâm fıkıh ulemasının görüş birliğinde bulunduğu meseleler, Şafîî'nin yöntemine göre ortaya konulmuş, uyuşmazlık yaşanan konularda diğer mezheplerin görüşleri de belirtilmiştir. Mâverdî'nin genelde Şafîî'nin görüşlerini benimsediği bununla birlikte ara

³⁴ Kılavuz, "A'lâmü'n-Nübüvve", 2/339.

³⁵ Mehmet Erkal, "el-Ahkâmü's-Sultânîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/555.

³⁶ Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)", 238.

³⁷ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006). Eserin muhtevası incelenmiştir.

³⁸ Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)", 238-239.

sıra diğer mezheplerin görüşlerine de tesâhup ettiği görülmüştür. Kimi zaman ise sadece mezheplerin görüşlerini ortaya koymuş ve aralarında bir tercihte bulunmamıştır. Mâverdî'nin bu eserde ortaya koyduğu muhteva, diğer fıkıh kitaplarında müstakil olarak incelenmemiştir, genelde ilgili kitapların değişik yerlerinde yer almışlardır. Bu sebepten olmalı ki bu eser kendi alanında önemli bir konuma sahiptir. Yine aynı sebepten olsa gerek erken dönemlerden itibaren Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiştir.³⁹

Kavânînü'l-Vizâre ve Siyâsetü'l-Mülk: Vezirliğin tanımını, vezirlerin sahip olması gereken vâsıfları, görev ve sorumluluklarını ele almasının yanı sıra vezirlere yönelik çeşitli nasihatleri de kapsayan bir eserdir.⁴⁰ Eser kaynaklarda Edebü'l-vezir, Kanunü'l-vizâre, el-Vizâre, Kavânînü'l-vizâre ve siyasetü'l-mülk, Kitabü'l-Vizâre gibi isimlerle anılmıştır.⁴¹

Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer: Devlet otoritesinin mahiyetini, işleyişini inceleyen bir eserdir. Yönetimden sorumlu kişide bulunması gereken vasıfları, ahlakî özellikleri ve devlet yönetiminde takip edilecek siyaseti iki bölüm halinde ele alan bir kitaptır. Mâverdî, eserinin önsözünde hem yönetilenlerin hem de yöneticilerin fayda sağlayacağı bir kitap yazmayı hedeflediğini ifade eder. Müellif bu eserde devletlerin korunma biçimlerini ve yıkılış sebeplerini tarihten örnekler vererek açıklama yoluna gitmiştir.⁴²

Nasihatu'l-Mülük: Cengiz Kallek'in bu eserle ilgili kaydı şudur: "Nâşirlerden Fuâd Abdülmün'im Ahmed, klasik kaynaklarda adı geçmeyen kitabın Mâverdî'ye nisbetini kabul etmemekte ve Ebû Zeyd el-Belhî'ye ait olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır."⁴³

Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn: Mâverdî'nin en çok bilinen eserlerinden bir diğeri de Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn'dir. Eser, bu isim ile tanınmasına rağmen bazı yazma nüshalarda el-Buğyetü'l-'ulyâ fî edebi'd-dîn ve'd-dünyâ olarak zikredilmiştir. Eser bu isimle yazılmışken sonrasında Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn şeklinde istinsah edilmiş ve bu şekilde

³⁹ Erkal, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", 1/556.

⁴⁰ Kallek, "Mâverdî", 28/185.

⁴¹ İbrahim Barca, *İslâm Kurumları Tarihi Açısından Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el Mâverdî-Basrî'nin (364-450/974-1058) Kavânînü'l-Vizâre ve Siyâsetü'l-Mülk Adlı Eseri* (Urfâ: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 46.

⁴² Kallek, "Mâverdî", 28/185. Bu eser Türkçe'ye Mehmet Ali Kara tarafından Yönetimin Esasları ismiyle tercüme edilmiş, İlke Yayınları tarafından da basılmıştır.

⁴³ Kallek, "Mâverdî", 28/185.

tanınmıştır.⁴⁴ Eserin ne zaman yazıldığına dair kesin bir bilgi olmamakla beraber müellifin kadılık görevine getirilmesinden sonra yazmış olması muhtemeldir.⁴⁵

Mâverdî, eserin girişinde dinî ve dünyevî konulara ilişkin her türlü faaliyetin iyileştirilme çabasının insanın uğruna mücadele etmeye değer en önemli yönü olduğunu, belirtir. Müellif, *Edebü'd-dünyâ ve 'd-dîn* 'de dinî ve dünyevî hayatla ilgili kuralları ortaya koymaya çalıştığını ifade eder. Mâverdî, bu kuralları ortaya koyarken Kur'ân'dan, hadislerden, edebiyatçılardan, şairlerden ve mümtaz kimselerin sözlerinden faydalanmıştır.⁴⁶

Müellifin bu eserinde onun edebî ve hukukçu kimliğinin izlerinin ahlâk konularına nasıl yansıdığı görülür. Ahlâk konuları, teorik ve pratik olarak ayet ve hadisler çerçevesinde sistematik olarak incelenmiştir. Mâverdî, âlimlerin ayet ve hadislerle yaptıkları yorumların yanında kendisi de değerlendirmelerde bulunmuştur. Müellifin eserin öğretici bir nitelik kazanması için İslâmî kaynakların yanı sıra estetik ve sanat alanındaki mahsullerden de yararlandığı dikkati çeker.⁴⁷ *Edebü'd-dünyâ ve 'd-dîn* beş bölüm (bab) olarak neşredilmiştir. Her bölümün altında da bölümlerin alt başlıkları (fasıllar) yer almaktadır. Birinci bölümde aklın faziletleri ve heva'nın kötülüğü üzerinde durulur. İkinci bölümde ilmin edebi, üçüncü bölümde dinin edebi, dördüncü bölümde dünyanın ve beşinci bölümde de nefsin edebi konu edilmiştir.⁴⁸

el-Emsâl ve'l-Hikem:300 tane hadis, beyit, eğitici hikaye içeren bir eserdir.⁴⁹ Maverdi'ye nispet edilen *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fî âdâbi's-siyâsiyye* adlı eserin başında aklın bağımsız bir yaratık olarak ifade edildiği zayıf bir hadis yer aldığından bu durum akli bir cevher olarak kabul etmeyen müellif açısından bir tenakuz doğuracağı için Cengiz Kallek, bu eserin Mâverdî'ye ait olamayacağını ifade eder. Yine Mâverdî'ye izafe edilen *er-Rütbe fî talebi'l-ħisbe*'de Mâverdî'nin değil İbnü'l-Uhuvve'nin *Me'âlimü'l-ħurbe fî aħkâmi'l-ħisbe*'sidir.⁵⁰

⁴⁴ Mustafa Çağrıç, "Edebü'd-dünyâ ve 'd-dîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/406.

⁴⁵ Çağrıç, "Edebü'd-dünyâ ve 'd-dîn", 10/406.

⁴⁶ Çağrıç, "Edebü'd-dünyâ ve 'd-dîn", 10/406.

⁴⁷ Çağrıç, "Edebü'd-dünyâ ve 'd-dîn", 10/407.

⁴⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve 'd-Dîn* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 5.

⁴⁹ Kallek, "Mâverdî", 28/186.

⁵⁰ Kallek, "Mâverdî", 28/186.

3.Mâverdî'nin Mu'tezilî Olarak İtham Edilmesi

Mâverdî, Büveyhî gücü altındaki Abbâsi hilafeti döneminde yaşamıştır. Büveyhîler dönemine bakıldığı zaman Şîî düşüncelerin devlet politikası haline getirildiği, Mu'tezile'nin düşünsel alanda iktidar kazanmasıyla birlikte bürokratik alanda da etkisinin hissedildiği bir dönemdir.⁵¹ Hatta Büveyhîler döneminde Mu'tezilî fikirlerin toplumda yaygınlaştığı da söylenmektedir.⁵²

Bu dönemde Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında halku'l Kur'ân, ru'yetullah, salah-aslah Allah'ın isim ve sıfatları, kulların fiilleri gibi pek çok konuda tartışma yaşanmıştır. Bu dönemde bu konulardan herhangi birinde Mu'tezile'nin görüşlerini aktaran bir âlim Mu'tezilî olarak isimlendiril(ebil)miştir.⁵³ Mâverdî'nin akli ön plana alması da Mu'tezilî olarak itham edilmesine zemin hazırlamış olabilir. Zira Mâverdî, bireyin ahlâken ve dinen sorumlu olabilmesi için akli merkeze oturtur. Her türlü faziletlerin ve ahlâkın kaynağı akıldır. Mâverdî, Allah'ın, akli, dinin temel dayanağı yaptığını ifade eder. Bu sebeple onun nazarında akıl dinden önce gelir.⁵⁴

Mâverdî de *en-Nüket ve'l-'Uyûn* adlı tefsirinde kendi dönemindeki bütün görüşleri mezhep ayrımı yapmaksızın aktarmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda bazı ayetlerin tefsirinde kendi mezhebine aykırı açıklamalara da yer verdiği için tenkit edilmiş ve Mu'tezilî olmakla itham edilmiştir.⁵⁵ Mâverdî'nin Mu'tezilî fikirlerin etkisinin arttığı bir dönemde yaşaması itibariyle onların fikirlerinden etkilenmiş olması muhtemeldir. Sonuç olarak tefsirindeki bazı görüşler yüzünden Mâverdî'nin Mu'tezilî olduğu düşünülmüştür. Mâverdî'yi, Mu'tezilî olmakla itham edenler ithamlarını, İbnu's-Salâh (643/1245)'a dayandırmışlardır.⁵⁶ Ez-Zehbî (v.748/1348), *Mizânu'l-İ'tidâl*'de Mâverdî için "kendisi sadûktur fakat Mu'tezilîdir" demiştir.⁵⁷ İbn Hacer de Mâverdî için "kendisi saduktur ama Mu'tezilî'dir" demiştir.⁵⁸ İbnu's Salâh ve İbn Hacer, Mâverdî'nin mutlak olarak Mu'tezilî

⁵¹ Murat Oral, "El-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (2017), 234.

⁵² Hatice Geçkin, *Büveyhîler Döneminde Bağdad'da Şîilik* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016), 45.

⁵³ Oral, "El-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi", 234.

⁵⁴ Mâverdî, *Edebü'd Dünâ ve'd-Din* (Beyrut), 5.

⁵⁵ Oral, "El-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi", 234.

⁵⁶ Oral, "El-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi", 235.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Osmân ez-Zehbî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/155.

⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l Mizân*, thk. Selman Abdu'l- Fettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/24.

olduğunu ifade etmemişlerdir. Mu'tezileyle mutabık olan ve olmayan görüşlerinin var olduğunu ifade etmişlerdir. İbnu's Sâlah, Mâverdî'nin Mu'tezile'nin fikirlerini gizlice savunduğunu söylemiş ve tefsirinin zararlı olduğunu beyan etmekle İbn Hacer'den daha ileride bir itham ortaya koymuştur, diyebiliriz.⁵⁹ İbnu's-Salâh:

*"Bu Mâverdî Allah onu affetsin. İtizalle itham edilmiştir. Ben bunu doğrulamıyordum. Tefsircilerin hakkında ihtilaf ettikleri ayetlerde, kendi tefsirinde hem Ehl-i Sünnet'in hem de Mu'tezile'nin açıklamalarını aktarmasından ve bu görüşlerden doğru olan açıklamaya değinmemesinden dolayı onu mazur görüyordum/bunu kusur saymıyordum ve onu te'vil ediyordum ve (bu konuda) şöyle söylüyordum: Belki doğru ve yanlış olan bütün görüşleri aktarmayı istemiştir. Bu görüşleri aktardığı gibi Müşebbihe'nin de görüşlerini irad ediyor derdim. Fakat bazı konularda onun Mu'tezile'nin yanlış temeller üzerine inşa ettikleri görüşlerini tercih ettiğini gördüm."*⁶⁰

Mâverdî, hem Mu'tezile'nin hem de Ehl-i Sünnet'in fikirlerini en –Nüket ve'l Uyün'da aktarmıştır. Bu sebepten ötürü de Mu'tezilî olmakla itham edilmiştir fakat Mâverdî, Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemiştir, diyemeyiz. Mâverdî'nin Ehl-i sünnet taraftarı olarak Mu'tezile ile aynı kanaatlere sahip olduğu hususlar vardır. Halku'l Kur'ân konusunda Mu'tezile ile tenakuz yaşayan müellif kader konusunda onlarla aynı minval üzere düşünmektedir.⁶¹ İbnu's Salâh, Allah'ın kötü olan bir şeyi yaratmayacağı konusuna binaen Mâverdî'nin En'am 112.⁶² ayete getirdiği açıklama ile ilgili olarak Mâverdî'yi eleştirmiştir.⁶³ Ayette, *Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık* ibaresindeki جَعَلْنَا ifadesine getirdiği yorumlardan ilki onların düşman olduklarına karar verdiğidir, ikincisi onları düşmanlıkları üzerine terk ettik anlamındadır. Bu konuda

⁵⁹ Oral," El-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi", 235.

⁶⁰ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed e-Tanâhî, Abdulfettah Elhuv (b.y. :1383/1964), 5/270. , Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-Fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, thk. Muhyiddin Ali Necip (Beyrut: Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 1413/1992), 2/638-639.

⁶¹ Burhan Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 8.

⁶² *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015). "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dilesedyi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlerle) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler." Çalışmadaki tüm ayetlerin meali bu eserden verilmiştir.

⁶³ Oral," El-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi", 238.

onları engellemedik manasında olduğunu, belirtmiştir.⁶⁴ Buradaki kıldık ifadesine Mâverdî'nin getirdiği ikinci yorum Allah'ın kötülükleri yaratmayacağı ve dilemeyeceğini söyleyen Mutezile'nin usûl-i hamsesindeki adl⁶⁵ görüşleri ile mutâbıklık arz eder.⁶⁶

İbnu's Salâh'ın Mâverdî'yi eleştirdiği bir diğer konuda Kâmer 49. ayette kader konusundaki açıklamaları dolayısıyladır. *"Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık"*⁶⁷ bu ayeti açıklarken iki yön olduğunu belirtir.⁶⁸ Mâverdî'nin İbn Bahr'a nispet ettiği ilk görüşe göre ayetin açıklaması şöyledir: Allah'ın dilediği ölçüye göre ziyadesiz ve noksansız olarak yaratmasıdır. İkincisi ise daha önceden geçmiş kesin bir hükümle yarattığıdır. Bu görüşü de Mâverdî, İbn Râcez'e nispet etmiştir. Bu sözün açıklaması, takdir eden (mukaddir olan) kaderi takdir etmiştir, demektir.⁶⁹ Mâverdî'nin getirdiği bu açıklamalar, Ehl-i sünnet'in kader anlayışının en önemli delillerindendir. Bu ayete göre alemde olan her şey Allah'ın takdiri iledir. Bu durumda kullar kendi iradeleri doğrultusunda eylemlerin failleridirler. Mâverdî'nin aktardığı bu görüşler aynı zamanda Mu'tezile'nin de görüşlerine de uygundur. Çünkü birinci görüş, Mu'tezilî alim İbn Bahr'a aittir. Bununla beraber İbnu's Salâh'ın Mâverdî'yi eleştirdiği husus bu ayette aktardığı ikinci görüşe yöneliktir. Zira burada kader hüküm olarak açıklanmıştır. Kader'in hüküm olarak açıklanmasıyla, Allah'ın herkes için belirlediği kaderi levh-i mahfuz'da yaratmasını gerekli kılmamaktadır.⁷⁰

Sonuç itibariyle Mâverdî'nin tefsirinde Mu'tezilî fikirler yer almaktadır. Fakat bu onun Mu'tezilî olarak değerlendirilmesi manası taşımamaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Mâverdî, Mu'tezilenin kabul ettiği Kur'ân'ın yaratılmış olduğu, Allah'ın sıfatlarının kâdim olmadığı, cennet ve cehennem henüz yaratılmadığı fikirlerine zıt düşündüğü için de Mu'tezileden ayrılmaktadır.⁷¹ Bu konu ile ilgili olarak bu kadar paylaşımın yeterli olacağı kanaatini taşıdığımız için mevzuyu burada sonlandırıyoruz ve çalışmanın bir sonraki bölümüne geçiyoruz.

⁶⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn (Tefsîru'l Mâverdî)* thk. Abdülmaksûd b. Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l Mektebetü't-İlmiyye, ts.), 2/157-158.

⁶⁵ İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/396.

⁶⁶ Oral, "El-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi", 239.

⁶⁷ *Kur'an Yolu Meâlî*, el Kâmer 54/49.

⁶⁸ Oral, "El-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi", 239.

⁶⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 5/420.

⁷⁰ Oral, "El-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi", 240.

⁷¹ Kallek, "Mâverdî", 28/180-181.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'DA SİYASÎ KAVRAMLAR

1.Yönetime İlişkin Kavramlar

Bu bölümde yönetim ile ilgili kavramlardan bir olan hilafet, akabinde Kur'ân'ın yönetim ilkeleri bağlamında vurguladığı temel esaslardan olan şûra, ülü'l-emr, adalet ve ehliyet kavramları sırasıyla değerlendirilecektir. Çalışmanın bu kısmında mezkûr kavramlar genel bir çerçevede ele alınıp satır aralarında Mâverî'nin düşüncelerine atıfta bulunulacaktır.

1.1.Hilafet

Hilafet (الخليفة), lügatte bir kimsenin yerini almak, birinin arkasından gelmek anlamında kullanılmıştır.⁷² İslâmiyet öncesi varlığından söz edilmeyen bu kurum, İslâm dini ile beraber ortaya çıkmış ve tarihî süreç içerisinde gelişme göstermiştir. Hilafet için yapılan tanımlarda, Hz. Peygamber'den sonra gelme ve ümmetin tamamını kapsamı niteliklerine vurgu yapılmıştır.⁷³ Kavramın ıstılahî anlamı, İslâm devletlerinde Hz. Peygamber'den sonra devlet başkanlığını temsil eden kurumdur. Halife de bu kurumun başındaki kişi için kullanılan bir sıfattır. Devlet başkanına İslâm toplumunun önderi olduğu için imam, Hz. Muhammed'den sonra Müslüman toplumu yönettiği için halife denmiştir.⁷⁴

Kur'ân'da hilafet, müstakil bir kelime olarak yer almamaktadır. Bu kavramla ilintili olan halife de yine terim anlamıyla Kur'ân'da geçmemektedir. Ayetlerde geçen halife, halâif ve hulefa kelimelerinin, insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi şeklinde bir anlamda kullanıldığı, görülmektedir. Bazı ayetlerde de halife sözcüğü, sözlük anlamıyla kullanılmasıyla birlikte daha sonra terimsel anlamıyla da bağ kurulabilecek şekildedir. Hadis kaynaklarında ise imam, emir, halife, hilafet kavramı ile birlikte yer almıştır. Hatta

⁷² Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (İbn Manzûr), *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, t.s.), "hlf", 9/83. , Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es- Şihâh Tâcü'l-Luğa ve Şihâh'ul-Arabiyye*, thk. Ahmet Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Darü'l İlm li'l-Melâyîn,1399/1979), "hlf", 4/1354. , Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdülhamid Hindâvi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1424/2003), "hlf", 1/436. , Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *Cemheretü'l-Luğa*, thk. Remzî Münîr Be'albekî (Beyrut: Darü'l İlm li'l-Melâyîn, 1987), "hlf", 1/615.

⁷³ Tuncay Başoğlu, "Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at", *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 1996), 81.

⁷⁴ Casim Avcı, "Hilafet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539.

bu kavramların daha sonra terim anlamına dönüşecek şekilde devlet başkanı, yönetici gibi anlamlarda kullanıldığı gözlenmektedir.⁷⁵

Müslüman toplumlarda devlet başkanlığına hilafet isminin verilmesinin sebepleri şu şekilde izah edilebilir: Halife, Hz. Peygamber'in nübüvvet görevi dışındaki görevlerini, dinî hükümleri uygulama, dünyevî işleri düzenleme gibi sorumluluklarını üstlenmiştir.⁷⁶ Bu sebeplerden dolayı bu makamdaki kimseler “*halifetü Resûlillah*”⁷⁷ gibi tabirlerle de anılmışlardır. Halifelerin, “*halifetullah*” gibi isimlerle anıldığına dair bir kanaat oluşmuş olsa da bu isimlendirmeye ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.⁷⁸ Taberî, Hz. Ömer'in de bu tanımlamaya karşı çıktığını kendisi için “*emiru'l-mü'minin*” tabirinin kullanıldığını ve bu tanımlamanın da sonradan kabul gördüğünü ifade etmektedir.⁷⁹ Halifeye ilahî bir güç izafe eden *halifetullah*, İslâm bilginleri tarafından da kabul edilesi bulunmamıştır. İslâm'da devlet başkanına halife denmesinin nedeni toplumun işlerini yürütme konusunda Hz. Peygamber'e halef olmasından dolayıdır. Bu açıdan Hz. Peygamber'in halifesi denmesinde bir beis yoktur. Fakat Allah'ın halifesi tabirinde ihtilaf vardır.⁸⁰ Bu sözün kullanılmasını caiz görmeyenlerin gerekçeleri, halifenin insanlar arasında Allah'ın kanunlarının uygulanmasını sağladıklarındandır. Bu görüşü savunanların Kur'an'dan delilleri de En'âm 165.ayettir.⁸¹ Birine halef olmak, halef olunanın ölmesi ya da kaybolması sebebiyledir. Allah için böyle bir durum söz konusu olamayacağı için bu sözün kullanılması doğru kabul edilmemektedir.⁸²

Hz. Muhammed (s.a.v), risalet görevinin yanı sıra toplumun idaresi ile ilgilenmiş, dünyevî işleri düzene koymuş, toplum içerisinde görev dağılımında bulunmuştur. Kısacası İslâm toplumunun düzen içerisinde yaşamasına olanak sağlamıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra risalet görevi sona ermiştir. İslâm âlimleri toplumun işlerinin

⁷⁵ Avcı, “Hilafet”, 17/539.

⁷⁶ Abdurrahmân b. Muhammed İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: İmaj, 2004), 1/270.

⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001), 3/176.

⁷⁸ Avcı, “Hilafet”, 17/539.

⁷⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihü't Taberî Târihu'l Rusûl ve'l Mülûk*, thk. Muhammed Ebu Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1970), 4/208-209. Bu eserin bu baskısı 11 cilttir. 11.ciltte kullanılan başlık *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk* şeklindedir.

⁸⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/271.

⁸¹ *Kur'an Yolu Meâlî*, el-En'âm 6/165. “Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbi'nin cezası çok çabuktur; yine O'nun bağışlaması ve rahmeti boldur.”

⁸² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sulâtîyye*, 39.

yürütülmesi için tek bir kişinin yönetimi üstlenip bazı görevleri de başkalarına tevdi ederek, Müslümanların düzenlerinin sağlanması hususunda ittifak etmişlerdir. Bazı alimler, yönetim erkini elinde bulunduran kimsenin İslâm'ın içtimaî ve dünyevî hükümlerinin uygulanması görevini mesnet alarak, hilafet makamına dinî bir misyon atfetmişlerdir. Onlardan başka bir zümre ise bir topluluğun bir arada yaşayabilmesinin gerektirdiği devlet başkanlığı görevini doğal bir olgu olarak kabul etmiş ve bunu dinî hüviyetinden tefrik etmiştir.⁸³ Her ne kadar Mâverdî'nin hilafet tanımı ile kendisinin hilafeti dinî hüviyetinden ayırdığı algısı oluşmuş⁸⁴ olsa da bize göre Mâverdî birinci gruptaki alimler gibi düşünmektedir.

Mâverdî, hilafeti: *"din ve dünyaya ait işlerin yürütülmesi için nübüvvetten sonra gelen kabul edilmiş bir müessese olarak "*tanımlar. Hatta kavrama imamet isminin verildiğini de belirtir. Devlet başkanlığını yürüten kimseye bütün Müslümanların uymasının gerekliliği hususunda da icmâ olduğunu ifade eder.⁸⁵

Mâverdî, hilafete uymanın gerekliliği konusunda âlimlerin iki görüş beyan ettiklerini ifade eder. Bunlardan biri halifeye uymanın aklen vacip olduğudur, diğeri de dinen caiz olduğudur. Halifeye tabi olmanın aklî vucûbiyet gerektirdiğini düşünenlerin görüşleri şu meyandadır: "Devlet başkanına uymak, toplumu kötülükten uzaklaştırır. İdarecilerin olmadığı bir toplumda işler karışır, halk zulümlerin hüküm sürdüğü bir toplumda yaşamak zorunda kalır." Dinen halifeye uymanın gerekliliğini belirtenler ise halifenin sorumluluklarından olan "dinî işler bir yana bırakılırsa akıl vasıtasıyla halifenin dünyevî hukukî işleri yürüteceğini kabul ederler. Lakin akıl, bireylerin dine ve kanunlara bağlılığını emredemez. Akıl sahibi kişiler, yanlış davranmaktan imtina ederler. Bu noktada aklî bir adalet düşüncesi ihdas olur. Hal böyle olunca insan sadece kendi aklı ile işlerini yürütür. Başkalarının düşüncelerinden faydalanamaz. Oysaki din, dinî alanda işleri yürütenlere dünyevî alana ait işlerin de verilmesini emreder."⁸⁶ Mâverdî'nin kanaati de bize göre halifeye uymanın dinen caiz olduğudur. Zira müellif, halifeye uymanın dinen gerekli olduğunu belirten kimselerin görüşlerini aktardıktan sonra yöneticilere itaatin

⁸³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sulţâniyye*, 15-16.

⁸⁴ Birsin, *Mâverdî'nin Devlet Anlayışı*, 110.

⁸⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sulţâniyye*, 15.

⁸⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sulţâniyye*, 15-16.

gerekli olduğunun vurgulandığı ayeti⁸⁷ zikreder, akabinde “bize bizden olan halifelere ve diğerlerine itaat etmek farz olmuştur”, diyerek görüşünü ortaya koyar.⁸⁸

İslâm toplumu Hz. Muhammed’in ölümünden sonra krallık, saltanat, mutlakiyet dışında başka bir yönetim biçimi bilmemektedir. Böyle bir toplumda halife için halkın onayının alınması, halifenin ümmeti temsil etmesi, Allah’ın kurallarına riayet etmeyen halifenin görevden azledilmesi, halifenin Müslümanlara karşı sorumlu olması gibi konuların tartışılması, tarihî süreç içerisinde var olan uygulama ve tartışmaların etkisi sonucu belirli bir form kazanmıştır. Hatta bu durum amme hukuku doktrinleri çerçevesinde ele alınan konular içerisine dâhil edilmiştir. Konuyla ilgili eserlere bakıldığı zaman hilafet kurumunun geleneksel şeklini kaybetmesinden sonra müelliflerin, geleneği koruma ve var olanı iyileştirme çabası göttükleri görülmektedir. Aslına bakılırsa fakihlerin bu konudaki hedefleri Hz. Peygamber ve ilk dört halife dönemi yönetim anlayışının devamını sağlamaktır.⁸⁹

İslâm dininin temel kaynakları olan Kur’ân ve hadislerde yönetimi ilgilendiren şûra sisteminin uygulanması, hakkın ve adaletin tesis edilmesi, her türlü zulmün ortadan kaldırılması, İslâm’ın genel kurallarına uygun davranılması gibi temel prensiplerden bahsedilmiştir. Ayrıca hadislerde adalete riayet eden yöneticilerin övülmesi⁹⁰, yönetimin adil olmasının önemini göstermektedir. Bu bağlamda Hz. Muhammed (s.a.v)’in şu hadisini burada zikretmek uygun olacaktır. Hz. Muhammed: “*Kıyamet günü, insanların Allah’a en sevgilisi ve meclis bakımından en yakını adil imam (devlet reisi), Allah’ın en sevmediği ve meclis bakımından en uzağı zalim imamdır*” buyurur.⁹¹

Hz. Peygamber’in irtihalinden sonra, dört halifenin seçimi ve sonrasında Emevî ve Abbasi yönetimleri, Müslüman âlimlerin bu konuda gözlem yapabilmelerine imkân sağlamış ve nihayetinde âlimler hilafetle ilgili ahkamü’s- sultaniyye türünde eserler kaleme almışlardır. Müslüman âlimlerin ahkamü’s- sultaniyye türü eserlerde ortaya koydukları görüşler, kendi zamanlarında, kendi imkân ve şartları içerisinde yönetimle ilgili hususlarda

⁸⁷ Kur’an Yolu Meâli, en-Nisâ 4/59. “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de.”

⁸⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, 16.

⁸⁹ Başoğlu, “Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey’at”, 81.

⁹⁰ Ebû İsâ Muhammed b. et-Tirmizî, *el Câmiu’l-Kebîr*, thk. Beşşar b. Ivâd (Beyrut: Dârü’l Garbî’l İslâmî, 1996), “Ahkâm”, 4 (No.1329)., Müslim, “İmare”, 18 (No.1827).

⁹¹ Tirmizî, “Ahkâm”, 4 (No.1329).

en iyisini ortaya koyma çabası olarak değerlendirilmelidir.⁹² Devlet yönetimi konusunda eser te'lif eden Mâverdî'ye göre halifenin görevleri şunlardır: dini muhafaza etmek, mazlumun güçsüz olmaması zülüm yapanın da zülüm yapmasına fırsat vermeyecek dini referans alan bir merhamet sistemi kurmak, problemlili olan kimselerin problemlerini çözmektir. Halife, halkın can, mal ve yol emniyetini sağlamanın yanı sıra insanlara kazanç imkânı sunmalı, ilahî emir ve yasakları uygulamalıdır. Devlet başkanının diğer görevleri: haksızlığı ortadan kaldırmak, hakların korunması adına cezalar uygulamak, savaş hazırlığı yapmak, savunmaya yönelik önlemler almak, zekât ve diğer vergileri toplamaktır. İslâmiyet'in bütün dinlere üstün olduğunu göstermek, kamuya ait her durum ve işle meşgul olmak da halifenin görevleri arasındadır.⁹³

Klasik dönem kamu hukuk öğretilerinde halifede bulunması gereken şartlara bakıldığında zaman halifenin o toplumda en bilgili, erdemli, itibar sahibi, hilafet makamına yetkin olması gibi şartlar üzerinde önemle durulmuştur.⁹⁴ Mâverdî, halifede olması gereken nitelikleri yedi olarak belirlemiştir. Bunlar:

- 1) Her yönüyle adil bir kimse olmak,
- 2) Hilafetin görev kapsamına giren bütün işlerde bilgi sahibi olmak, bir anlamda içtihadı yetkin olmak,
- 3) Hareket etmeye engel olabilecek organlarının tam ve sağlam olması,
- 4) Kulak, göz, dil gibi organlarının işlevini yerine getirmesi,
- 5) Amme işlerini yürütebilecek düşünce ve bilgiye sahip olmak,
- 6) Cesaret sahibi olması,
- 7) Soyunun Kureyş'e dayanmasıdır.⁹⁵

Mâverdî'nin halifede aranılacak şartlardan kabul ettiği, halifenin soyunun Kureyş'e dayanmasını, bu konudaki hadisi mesnet kabul ederek ifade eder. Halife seçiminde ensarın Ben-i Sakife'de Sa'd b. Ubade'ye biat etmeleri üzerine Hz. Ebû Bekir'in : "*Devlet Başkanı*

⁹² Avcı, "Hilafet", 17/539-540.

⁹³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 40-41.

⁹⁴ Avcı, "Hilafet", 17/540.

⁹⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 19-20.

Kureşten'dir.” hadisini delil getirdiğini, ensarın da Hz. Ebû Bekir'in bu rivayetini kabul ederek ikili başkan anlayışından (ensardan ve muhacirlerden olmak üzere) vazgeçtiklerini böylece ihtilafın sona erdiğini ifade eder. Mâverdî, halifenin soyunun Kureyş'e dayanması konusunda nas ve icma bulunduğu için bu konuda Dırâr'ın⁹⁶ görüşüne itibar olmadığını onun görüşünün şaz olduğunu beyan eder.⁹⁷ Biz burada mezkûr hadisin farklı versiyonlarından⁹⁸ Tayâlisi (ö.204/819)'de geçen Enes b. Malik (ö. 93/711-12)'e dayandırılan rivayeti zikredeceğiz, ilgili rivayet şu şekildedir: *”İmamlar Kureşten'dir. Hüküm verdikleri zaman adaletle hükmederler. Söz verdikleri zaman sözlerini yerine getirirler. Onlardan merhametli davranılması istendiğinde merhametli olurlar. Onların içinden kim bu şekilde davranmazsa Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti üzerlerine olsun. Onlardan ne bir tövbe ne de bir fidye kabul edilmez.”*⁹⁹ Halifenin soyunun Kureyş'e dayanması ile ilgili Mâverdî'nin görüşlerine değindikten sonra bu konuda çalışması bulunan M. Said Hatipoğlu: İslâm âlimlerinin, konuyu eksik anlamalarından kaynaklı takdimini yanlış yaptıklarını ve nihayetinde de meselenin teorik düzlemde çıkmaza girdiğini ifade eder.¹⁰⁰ İlk halife seçiminde¹⁰¹ ensarın bu işe talip oldukları vakit muhacirlerin buna karşı çıkmamalarını ve bu hadisi Kureyş'ten birinin halife olmasını kolaylaştırıcı bir etken olarak kullanmadıklarını sözlerine ekler. Şayet böyle bir hüküm olsaydı ensarın bu göreve talip olmayacağını da belirtir. Ayrıca Zâhid-i Kevserî'nin konu ile ilgili şu görüşlerine de eserinde yer verir. Halifenin soyunun Kureyş'e

⁹⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sulţâniyye*, 20. Bu kimsenin Dırâr b. Amr olduğu ve kendisinin Mu'tezile'nin Dırâriye fırkasına mensup olduğu ilgili sayfada dipnot olarak verilmiştir. Ayrıca Dırâr'ın şöyle dediği de dipnotta aktarılmıştır: “Yeryüzünde Müslümanlığını izhar eden herkesin kâfir olma ihtimali vardır.”

⁹⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sulţâniyye*, 20.

⁹⁸ İsrâfil Balcı, “İmamlar/Halifeler Kureşten'dir İddiasının Kritiği”, *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 7.

⁹⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisi, *Müsned*, thk. Muhammed b.Abdulmuhsin et-Türkî (b.y. :Bidâru Hicr, 1420/1999), 3/595.

¹⁰⁰ Mehmed Said Hatipoğlu, *İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara: Kitâbiyât, Haziran 2005), 55.

¹⁰¹ Hatipoğlu, *İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği*, 55-57. Hilafetin Kureyş'e ait olduğunu iddia eden ulema, kendi görüşlerini ensarın Hz. Muhammed'in vefatından sonra kendi aralarından birini halife seçecekleri vakit, muhacirlerin toplantı mekânına gelmeleri ve Hz. Peygamber'in “*imamlar Kureyşli olacaktır*” şeklindeki hükmünü, Medineli Müslümanlara ifade edince onların da yönetime talip olma isteklerinden vazgeçmeleri ile sonuçlanan olaya dayandırmaktadırlar. Hatipoğlu, bu hükmü ensarın o zamana kadar bilmediklerini, bu bakımdan bu açıklamaların tarhî açıdan eksiklikler barındırdığını ifade eder. İlk halife seçimini kısaca şöyle özetler: Ensar, Hazrec'in reisi Sa'd ibn Ubâdeyi halife seçmek üzereyken bazı muhacirlerle beraber Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer toplantının yapıldığı Benî Sâide avlusuna gelirler. Ensarın sözcüsü İslâm'a yaptıkları hizmetlerden ötürü halifelğe hakları olduğunu iddia ederken Hz. Ebû Bekir'de ensarın bu makama hakları olduğunu fakat Arapların emirliği Kureyşli muhacirlere tanıyacaklarını ifade eder. Akabinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ya da Ebû Ubeyde'den birisini aday gösterince ensar sözcüsü ikili başkan teklifinde bulunur. Bu tekliften sonra Hz.Ömer halifelikle ilgili münakaşaları görünce biat etmek için Hz. Ebû Bekir'e elini uzatır muhacir ve ensar da onu takip ederler. Said Hatipoğlu, Evs'in, Hazrec'in liderini halife olarak seçmek yerine Hz. Ebû Bekir'i tercih ettiklerini de açıklamalarına ekler.

dayanması kelimciler arasında şöhret bulmuş olsa dahi Hz. Ebû Bekir'in bu hadis ile ihticac ettiğinin kanıtlanmadığını belirtir.¹⁰² Hilafetin Kureyşliliği meselesi, müstakil bir çalışma konusu olması hasebiyle bu kadar aktarım yapmakla kifayet ediyor ve halifenin seçimi mevzusuna dönüyoruz.

Genel kabulde halifenin iki şekilde belirlendiği görülmektedir. Halifenin ya ehlü'l-hal ve'l akd ismiyle anılan bir kurum tarafından göreve getirilmesi ya da önceki imamın kendisinden sonra birini tayin etmesi (istihlâf) şeklindedir.¹⁰³ Sahabe döneminde de bu iki usûl takip edilmiştir.¹⁰⁴ Halifenin seçiminde şûra ya da ehlü'l hal ve'l akd denilen toplumun bilge ve seçkin kişilerinden oluşmuş heyetlerin seçimiyle veya halkın biatiyle göreve gelmesi söz konusudur. Halifenin kendisinden sonra yerine geçecek kimsenin tayininde bir şahsın belirlenmesi mi yoksa aday gösterilmesi şeklinde mi olacağı amme hukukçuları açısından tartışmaya konu edilmiştir.¹⁰⁵ Mâverdî de halifenin iki şekilde belirlendiğini ifade eder. Bunlardan ilki ehl'ül akd ve'l hâl'in seçimi ile diğeri de önceki halifenin tayini iledir.¹⁰⁶ Mâverdî, önceki halifenin tayini ile halife seçmeyi ayrı bir yöntem olarak kabul etmiş olsa da istihlâf yöntemini ehlü'l hal ve'l akd'in seçiminin devamı şeklinde değerlendirenler de söz konusudur. Durumun bu şekilde değerlendirilmesindeki gerekçe ise tıpkı ehlü'l hal ve'l akd de olduğu gibi önceki halifenin de seçim yapabilecek niteliklere haiz olmasındandır.¹⁰⁷

Bir devlette iki ayrı yerde iki kişiye imâmet vazifesi tevdi edilmiş olursa her ikisinin de imâmeti de geçersiz olmaktadır. Hukukçular arasında bu konuda farklı şekilde görüş bildirenler olsa da İslâm hukukunda Müslüman toplumlar için aynı anda iki halifenin

¹⁰² Hatipoğlu, *İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği*, 57-58-59.

¹⁰³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 17.

¹⁰⁴ Yahya Solmaz, "Hilafet Yönetim Sisteminde Halifenin Göreve Gelmesinde Seçimin Yeri-Ehlü'l-Hall ve'l-Akd Modeli-", *Usûl: İslam Araştırmaları* 37 (2022), 151.

¹⁰⁵ Avcı, "Hilafet", 17/540.

¹⁰⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 21-22. Mâverdî'nin bu konudaki açıklamaları şu doğrultudadır: Eğer halife ehl'ül akd ve'l hâl ile belirlenmişse bu grubun sayısı ile ilgili olarak âlimlerin ihtilafı söz konusudur. Buna göre ülkedeki seçici kurulun çoğunluğunun halifeye rıza göstermesi ile hilafetin teşekkül edeceğini belirtenler ancak bu şekilde icmanın gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Fakat Hz. Ebu Bekir'in hilafete seçilmesi bu şekilde olmamıştır, orada bulunanların biatı alınmış diğerlerinin ki beklenmemiştir. Diğer grubun düşüncesi ise beş kişinin belirlenip aralarından birini halife seçmeleri ile seçimin tamamlanmış sayılacağıdır. Bu görüşün delillerini de müellif, şöyle belirtir: Hz. Ebu Bekir'in halife seçiminin beş kişi ile olması, Hz. Ömer'in de danışma meclisini altı kişi belirleyip beş kişinin halifeye biatını istemiş olmasıdır. Konu ile ilgili tartışmalar mezkûr eserde 22-25. sayfalar arasında genişçe ele alınmıştır. Biz burada bu kadarını belirtmekle yetiniyoruz.

¹⁰⁷ bk. Solmaz, "Hilafet Yönetim Sisteminde Halifenin Göreve Gelmesinde Seçimin Yeri-Ehlü'l-Hall ve'l-Akd Modeli-", 154.

varlığı kabul edilmemektedir.¹⁰⁸ İmâmete seçilecek iki kişi söz konusu olduğu vakit kuraya başvurarak imam tayini söz konusu değildir.¹⁰⁹ Veliaht usulü imam tayininde ise Mâverdî, bu usûlün mümkün olduğunu bu konuda icma olduğunu ifade eder. Ona göre iki sebepten ötürü Müslümanlar bu şekilde tavır ortaya koymuşlardır. Birincisi, Hz. Ebû Bekir, hilafet için Hz. Ömer'i işaret etmiş Müslümanlar da onun imamlığını kabul etmişlerdir. İkincisi de Hz. Ömer kendisinden sonraki halife seçimini şûraya havale etmiş, Müslümanlar da bunu kabul etmişlerdir. Bu şekilde imamın tayininde, önceden belirlenmiş bir heyetin varlığı noktasında icma gerçekleşmiştir. Eğer imam kendisinden sonrası için veliaht tayin edecekse bu işe en layık olanı bulması imam için vucûb ifade eden bir görevdir.¹¹⁰

İslâm fıkıhçıları, halife her ne şekilde iş başına gelirse gelsin, halktan ve şûra heyetinden biat alınmasının gerekliliğini önemsemişlerdir. Zorla hilafet makamına gelen kimsenin ise halkın onayı alındıktan sonra, Allah'ın kurallarını çiğnemediği takdirde hilafetinin meşru kabul edileceği yönündeki ifadeler klasik kaynaklarda yer almıştır.¹¹¹ Bu durumun temel sebebi ise zorbalık karşısında sükût değil bilakis ümmetin birliğini ve dirliğini korumak adına ortaya konulan bir düşünce olmasıdır.

İslâm öncesinde Araplar, bir kimsenin yönetimini kabul edecekleri zaman yaptıkları akdi bey' akdine benzetmişlerdir. Bey'at akdi Hz. Muhammed(s.a.v.) zamanında İslâm dinine bağlılığı ifade etmek adına yapılırken sonrasında siyasî bir uzantı kazanmıştır. Bey'at ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir başka husus ise kavramın sadece Müslümanların birbirleri ile aralarında yaptıkları sözleşme için kullanılmasıdır. Gayri müslimler ile yapılan siyasî sözleşmeler başka isimlerle adlandırılmıştır.¹¹²

Hilafetle ilgili olarak klasik yaklaşımda yer alan bilgiler incelendiğinde mevcut sistemin o güne kadar yaşadığı sürecin olumlu ve olumsuz etkileri gözlenmektedir. Siyasî görüş farklılıkları âlimleri de etkisine almış, onların iktidarın yanında ya da karşısında yer almalarına sebep olmuştur. Âlimlerin mevcut konumlarının onların görüşlerine tesir edebileceği, konu ile ilgili olarak göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

¹⁰⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 29.

¹⁰⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 30.

¹¹⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 30-31.

¹¹¹ Ebû'l-Hasen Âlî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân (Beyrut: Daru'n Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1401/1981), 155.

¹¹² Başoğlu, "Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at", 82.

Halifede aranılacak şartlar, şûra üyelerinin sayısı ve nitelikleri gibi konular incelendiğinde ilk dört halifenin meşruluğunun vurgulandığı, daha sonra ise İslâmî siyasetin değişmeye başladığı, bir anlamıyla bozulmanın ortaya çıkışını gösterme çabası olarak yorumlanabilir.¹¹³ Hulefâ- i râşidîn döneminden sonra hilafet sistemi saltanat sistemine evrilmiştir.¹¹⁴ İslâm amme hukukçuları konuya dair görüşlerini dört halife dönemini model alarak mevcut siyasî yapı arasındaki kıyaslamalarda bulunarak ortaya koymuşlardır. Bu minvalde hukukçuların ortaya koydukları düşüncelerin bir kısmında pratik değer taşımayan fikirler de mevcuttur. Nihayetinde halifenin görev ve sorumlulukları, yetki alanlarının sınırı, hilafette kalma süresi, görevden azledilmesi, şurâ heyeti ile ilişkisi gibi devletin yönetimi ile ilgili ortaya konulan görüşler değerlendirilirken bu kontekste ele alınması gerekir.¹¹⁵ İslâm hukukuna bakıldığı zaman devletin temel yapısını, sistemin işleyişini, temel sorumlulukları belirleyen üst düzeyde bir ölçüt formunda anayasa geleneği olmadığı ifade edilmektedir.¹¹⁶ Devletin yönetim biçimlerinin bir anlamda toplumların etnik değerleriyle de alakalı bir konu olması itibariyle İslâm dininin bu konuda ayrıntıya girmemiş olması onun temel nitelikleriyle alakalı bir mevzudur. İslâm dini, siyasî yapının nasıl olması gerektiğinden ziyade şu hususlara dikkat çekmiştir. Halifenin liyakat sahibi olmasını, adaleti hâkim kılmak için çaba sarf etmesini, Allah’a karşı sorumluluklarının ve hesap vereceğinin bilincinde olmasını, haksızlığı önlemesini, istişare ile iş görmesi gibi genel prensipler üzerinde durmuş ve bu makama gelecek kimselerin bu yetkinlikte olmasına önem vermiştir.¹¹⁷ İslâm dininin yönetim sorumluluğunu üstlenen kimseler için ortaya koyduğu ilkelerin Mâverdî siyaset nazariyesinde de önem arz ettiği görülmektedir. Yönetimde adalet ve ehliyetin gözetilmesi, kararlarda şûra ilkesi gibi Kur’ânî öğretiler, Mâverdî siyaset düşüncesinin de temel dinamiklerdendir.

1.2.Şûra

Şûra/شورى kavramının fiil kökü "şe-ve-ra / شور" dır. المشار, balı toplamak manasını taşır. شرت العسل şirtü’l asel de balı toplamaya işaret etmektedir.¹¹⁸

¹¹³ Ebu’l-A’lâ’ Mevdûdî, *Hilafet ve Saltanat*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yayınları, 2021), 127.

¹¹⁴ Mevdûdî, *Hilafet ve Saltanat*, 199.

¹¹⁵ Avcı, "Hilafet", 17/540.

¹¹⁶ Nuran Koyuncu, *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Uygulamasında Şûra* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006), 74.

¹¹⁷ Avcı, "Hilafet", 17/540.

¹¹⁸ Halil b. Ahmed, "şûra", 2/365. , Cevherî, "şvr", 2/704. , İbn Düreyd, "şvr", 3/1263.

Bu kelime bir şeyin görünmesi, ortaya çıkması anlamında da kullanılmaktadır.¹¹⁹ Şûra kelimesi “Şe-ve-ra” fiil kökünün çeşitli kelime gruplarıyla kullanıldığında ortaya çıkan anlamları genel olarak üç maddede birleştirilebilir.¹²⁰

1. “Şâra’l- asele, şevran, şiyâran ve şiyâraten/ شيارا و شيارا - شيارا العسل-شورا, farklı kullanımları bulunan terkipte” “şevra’l asel” şeklinde kullanıldığında balı bulunduğu gizli yerden çıkarmak manasına gelmektedir.¹²¹

2. “Şâra’d-dâbbete / رشا الدابة ” şâ-ra nın *ed-dâbbetü* ile kullanılmasıdır. “شرت الدابة / Şürtü’d-dâbbete” ifadesi hayvan pazarlarında, hayvanın yürütülmesi, koşturulmasıyla hayvanın özelliklerinin ortaya çıkmasıdır. Kısaca satın alınmak istenen hayvanın görülmeyen kusurlarının görülmesi için yapılan bir faaliyettir.¹²²

3. “ Şe-ve-ra/ ش و ر ” kökünden türemiş bir isim olan “Eş-Şevratü ve’ş-Şâratü/” الشورة “er-Racülü/ الرَّجُل ” ile kullanıldığında kişinin kılığı, kıyafeti ve cisminin güzelliği belirtilmiş olur.¹²³ Üç örnekte de gördüğümüz şudur: insanlar için ilk bakışta kapalı olan özelliklerin bir aracı vasıtasıyla görünür kılınmasıdır.¹²⁴ Teşavür, müşavere ve meşveret insanların birbirleriyle görüşerek ortaya bir görüş koymaları anlamını taşımaktadır. Müşavere, insanların birbirlerinin fikirlerinden faydalanmak için yapılan toplantı, şûra, muayyen bir konuda en doğru görüşün bulunması için yapılan fikir teatisi olarak da tarif edilmektedir.¹²⁵ Râgıp el İsfahânî de bu kavramı açıklarken bazı kişilerin başka kişilere başvurarak görüşlerin ortaya çıkartılması şeklinde açıklar. Bu açıklamanın da balın bir yerden alınıp oradan çıkarıldığı zaman söylenen (شرت العسل) şirtü’l asel’den geldiğini belirtir.¹²⁶

Uygulanma şekli değişkenlik göstermekle birlikte yöneten-yönetilen ayrımının görüldüğü ilk dönemlerden itibaren şûra kavramı hemen hemen bütün toplumlar tarafından

¹¹⁹ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağıp el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk-Beyrut: Dâr’ul-Kalem, Dâru’ş-Şamiyye,1430/2009), “şvr”, 469.

¹²⁰ Tuğrul Tezcan, “İnsan Onuru –Şûrâ İlişkisi: Kur’an ve Sünnet Bağlamında Bir Değerlendirme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 6/5 (2017), 3268-3269.

¹²¹ Ebü’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris, *Mücmelü’l-Luğa*, thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1406/1986), “şvr”, 1-2/515-516.

¹²² Ebü’l-Hüseyin Ahmed İbn Fâris, *Mu’cemü Meğâyisi’l-Luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (b.y. :Dâru’l-Fikr, 1399/1979), “şvr”, 3/226.

¹²³ İbn-i Fâris, “şvr”, 3/226.

¹²⁴ Tezcan, “İnsan Onuru –Şûrâ İlişkisi: Kur’an ve Sünnet Bağlamında Bir Değerlendirme”, 3268-3269.

¹²⁵ Atilla Yargıcı, “Kur’an’a Göre Şûrâ ve Demokrasi”, *Dini Araştırmalar* 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 172.

¹²⁶ Râgıp el İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân*, “şvr”, 470.

bilinmektedir. Şûra yönteminin en eski örneklerini gördüğümüz Yunan şehir devletindeki uygulamalar siyaset alanında dikkati celb etmiştir. Bilhassa Isparta ve Atina’da iktidar, farklı seviyelerde meclisler yoluyla paylaşılarak kullanılmıştır. Roma devlet yapısında öncelikli olarak senatolarda gördüğümüz yasama, yürütme, yargılamada veya yöneticilerin seçimi konusunda danışma ya da bağlayıcılığı olan meclislere yer verildiği görülmektedir. İslâmiyet öncesi Katoliklerde görülen dinî meselelerin tartışılarak çözüme bağlandığı konsiller de şûra kapsamına dâhil edilebilmektedir.¹²⁷

Eski Türk devletlerinde de yöneticilerin danışmanlar bulundurduğu, bir danışma meclisi gibi işlev gören kurultayların düzenlendiği bilinmektedir. İslâm öncesi dönemde de Araplar arasında şûra yönteminin varlığından söz edilmektedir. Araplar kurdukları krallıklarda, şehir devletleri ve kabilelerin yönetiminde bu yöneme başvurmuşlardır.¹²⁸ İslâm öncesi dönemde Arap kabileleri “şeyh” adı verilen kimseler tarafından yönetiliyordu. Fakat şeyh, kabileyi yönetirken tek başına karar alma merci değildi, kararlarını kabilenin saygın kimselerine danışmak zorundaydı. Bu meclisin üyeleri seçilmiyordu fakat genel olarak halkın iradesi burada yansıtılıyordu.¹²⁹ Bu oluşumun karakteristik örneği de Mekke’dir. Mekke’de siyasî ve idarî düzenin işleri Kusay b. Kilâb tarafından oluşturulmuş Dârünnedve’dir. Bir anlamda seçkin kimselerden oluşan bu meclise Kureyş’in kırk yaşını aşmış kabile başkanları katılmaktaydılar.¹³⁰ Kusay’dan sonra Mekke’de, Mekke halkı adına tek başına karar alabilen bir kabile reisi ya da kral olmamıştır.¹³¹ O dönemde Dârünnedve, Mekke asillerinin toplandıkları görüş alışverişinde bulundukları, Mekkeliler adına toplumsal konularda kararların alındığı yerin ismiydi. Dârünnedve, modern bir parlamento gibi işlevi olan bir oluşum değildi. Mekke’nin seçkin kimseleri, hakkında herhangi bir karar alınacak kadar önemli bir mevzu olduğunda bir araya gelirlerdi.¹³² Dârünnedve, ailevî meseleleri çözmek için toplanan bir meclis değildi, bilakis Mekke’nin güvenliğini ilgilendiren meselelerde (savaş, barış vs.) toplanırdı.¹³³ Hatta Hz.

¹²⁷ Talip Türkan, “Şûra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/230.

¹²⁸ Jane Dammen McAuliffe (ed.), *Encyclopaedia of the Qur’an* (Leiden-Boston-Köln: Brill, 2001), 1/406.

¹²⁹ Yargıcı, “Kur’an’a Göre Şûrâ ve Demokrasi”, 173.

¹³⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj-2003), 1/32. , McAuliffe (ed.), *Encyclopaedia of the Qur’an*, 1/406-407.

¹³¹ Türkan, “Şûra”, 39/230.

¹³² McAuliffe (ed.), *Encyclopaedia of the Qur’an*, 1/407.

¹³³ Souran Mardini, “Fundamental Religio-Political Concepts In The Sources Of Islam” (Edinburg: University of Edinburg, Department of Islamic and Middle Eastern Studies, Faculty of Arts, Doktora Tezi, 1984), 221-222-223.

Muhammed'in Mekke kabilelerinin her birinden oluşan silahlı gençlerle öldürölme kararı da bu mecliste alınmıştı.¹³⁴

Dârünnedve üyeleri bir anlamda Antik Yunan'daki kongre üyelerinin misyonuna sahiptiler. Üyeler, herhangi bir konuda kendi fikirlerini çekinmeden açıklama özgürlüğüne sahiptiler. Bütün üyeler bir konu üzerinde hem fikir oldukları vakit bağlayıcı bir karar alınabilirdi. Bir konuda görüş ayrılığı yaşanırda, üyeler fikir birliğine varabilmek için çalışmalar yürütürlerdi.¹³⁵

Şûra kelimesi Kur'ân-ı Kerim'in 42. suresine de adını veren, Şûra suresi 38. ayette geçmektedir. Bununla beraber yine bu kökten türeyen teşâvür Bakara 233. ayette, şavir kelimesi de Âl-i İmrân suresi 159. ayette geçmektedir. Teşâvür, karşılıklı danışma anlamındadır ve ayette de geçtiğı üzere çocuğun süten kesilmesi için eşlerin birbirleriyle görüş alışverişinde bulunarak karar verebileceklerini belirtir. Bu tavırla, aileyi ilgilendiren bir konuda eşlerin ortak karar almaları gerektiğı vazedilmiştir. Böylece ailevî bir meselede tek taraflı karar almanın makul kabul edilmediğı gösterilmiştir. Âl-i İmran 159. ayette ise Hz. Muhammed (s.a.v)'e herhangi bir iş ile ilgili olarak sahabîlerle istişare etmesi emredilmiştir. Ayette zikredilen "iş" kelimesi her türlü işi ifade etse de buradaki iş ile kast edilenin devlet işi olduğı yorumu ağırlık kazanmaktadır.¹³⁶ Resûlullah'ın istişareye yönlendirilmesindeki yorumlara bakacak olursak bunlardan bir tanesi Hz. Muhammed'in temsil göreviyle açıklanır. Yine buradaki yorumlardan bir başkası da Hz. Peygamber'in müşavereye ihtiyacının olmadığı lakin kendisine istişarenin emredilmesiyle, Müslümanlara verilen değerin gösterilmesi ve bu şekilde inanan insanların samimiyetlerinin ve Allah'a olan bağlılıklarının artmasının amaçlandığıdır.¹³⁷ Ehemmiyet verilmesi gereken bir başka yorum ise müşavere emriyle Hz. Peygamber'e hakkı teslim edilmekle birlikte kendisinin dünyevî meselelerde her bilgiye vakıf olamayacağı başkalarının bilgisine ve tecrübesine ihtiyaç duyabileceğidir.

¹³⁴ Muhammad Shafiq," The Role And Place Of Shura In The Islamic Polity", *Islamic Studies* 23/4 (Winter 1984), 434.

¹³⁵ Cevâd Ali, *El-Mufasssal Fi Tarihi'l-Arap Kable'l-İslâm* (b.y. :y.y. , 1413/1993), 4/47.

¹³⁶ Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasî Kavramlar* (İstanbul: Kitabevi, 1998), 95.

¹³⁷ Mâverdi, *En-Nüket ve'l 'Uyûn*, 1/433.

”Onların işleri aralarında şûra iledir” bu durum Müslüman toplum için övgü taşımakla¹³⁸ beraber sonraki inanan toplumlar için işlerin yürütülmesi adına Müminlerden istenen bir yöntemdir.¹³⁹ Surenin, Şûra olarak isimlendirilmesi, kavramın önemine atıftan dolaydır. Ayetin tamamına baktığımız zaman, Müslümanların infakta bulunmaları, namazlarını kılmaları ve Allah’ın çağırısına uymalarının da şûra ile birlikte zikredilmesi bu yöntemin imana bağlanacak derecede önemli olduğunu göstermesinin yanısıra şûra’nın inananların özellikleri kapsamına girdiğini de göstermektedir.¹⁴⁰

Kur’ân’da şûra’nın adı zikredilmeden de danışmanın öneminden bahsedilmektedir. Hz. Süleyman’ın Sebe melikesine, kendisine teslim olmalarını emrettiği mektuptan sonra Sebe Melikesi’nin halkın görüşünü aldığı ve bu görüşe göre hareket ettiğini Neml suresi 32-35. ayetlerde görmekteyiz. Bu ayetler, yönetimde toplumun öncülerinin fikirlerinin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Mâverdî, Hz. Musa’nın kardeşi Harun’u hem kendisine yardımcı olarak hem de işine ortak edilmesi için Allah’a dua etmesini (Taha 29) tefviz vezirliğinin meşru zemine oturtulması bakımından değerlendirir.¹⁴¹

İslâm idare siyasetinde şûra, hükmün istinad ettiği temel unsurlardandır bununla birlikte sınırları belli ve tanzim edilmiş bir şûra nizamı yoktur. Bu yöntemin uygulanması tamamen zamanın ve mekânın gereklerine bırakılmıştır.¹⁴² Hz. Peygamber’in hayatı incelendiğinde, vahiy gelmeyen hususlarda kendisinin ashabıyla istişare ettiği görülmektedir.¹⁴³ Resûlullah, bireysel, ailevî, ticarî, cezaya ilişkin tüm hususlarda ashabıyla istişare etmiştir.¹⁴⁴ Hatta Hicret’ten sonra hem İslâm devletinin hem de Müslüman toplumun inşasında alınan önemli kararlarda Hz. Peygamber’in sahabe ile fikir teatisinde bulunduğu kayıtlarda mevcuttur. Bu konuda Ebû Hüreyre (ö. 58/678)’den nakledilen şu hadis : “Resûlullah’tan daha çok adamları ile istişare eden bir kimse

¹³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006), 18/486.

¹³⁹ Mâverdî, *En-Nüket ve’l ‘Uyûn*, 1/433.

¹⁴⁰ Akyüz, *Kur’an’da Siyasî Kavramlar*, 95-96.

¹⁴¹ Ebû’l-Hasen Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye İslâm’da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015), 63.

¹⁴² Akyüz, *Kur’an’da Siyasî Kavramlar*, 96. , Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/891. , Seyyid Kutup, *İslâm’da Sosyal Adalet*, çev. Yaşar Tunagür, Adnan Mansur (İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1962), 135.

¹⁴³ Kutup, *İslâm’da Sosyal Adalet*, 134.

¹⁴⁴ Recep Aslan, “İstîşâre’nin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2014), 228.

görmedim ”¹⁴⁵ bu görüşü destekler mahiyettedir. Hz. Peygamber’in hayatında istişareye önem verdiğinin göstergesi sayılabilecek pek çok hadise mevcuttur. Hz. Muhammed, Bedir Savaşı’ndan önce Ebû Süfyân (ö. 31/651-52)’ın kendilerine doğru geldiği haberini alınca onunla savaşılıp savaşılmaması konusunda sahabe ile görüşmüş ve nihayetinde savaş kararı alınmıştır.¹⁴⁶ Bedir’de ordunun nereye konumlanacağı yine Hûbab b. Münzir (ö. 20/641 [?])’in görüş bildirmesi üzerine olmuştur.¹⁴⁷ Bedir Savaşı’nda esirlerin akıbetinin ne olacağı Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634)’in okuma–yazma bilenlerin on Müslümana okuma yazma öğretme koşuluyla serbest bırakılmaları teklifi, Hz. Peygamber tarafından isabetli bulunmuş ve uygulamaya konulmuştur.¹⁴⁸ Uhud Savaşı öncesi, savaşın niteliği belirlenmeye çalışılırken Hz. Muhammed, bu savaşın bir savunma savaşı olması noktasında sahabeye görüş beyan etmiş fakat sahabîler saldırı savaşı konusunda ısrarcı olmuşlardır. Sahabe sonrasında bu fikrinden vazgeçmiş olsa dahi Hz. Peygamber onların istekleri doğrultusunda hareket etmiştir.¹⁴⁹ Hudeybiye Anlaşması’nda bir anlamda sukût-u hayale uğrayan sahabîler kurbanlarını Resûlullah’ın ikazlarına rağmen kesmemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed, eşi (Ümmü Seleme) ile görüş alışverişinde bulunmuş ve eşinin tavsiyesi üzerine hareket etmiştir.¹⁵⁰ İnsanların namaza hangi usûlle çağrılacağı yine istişareye konu edilmiş mevzulardan birisidir.¹⁵¹ Mescide minber inşa edilmesi ve pek çok konuda Hz. Muhammed sahabe ile fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu örnekleri de çoğaltmak mümkündür.

Resûlullah’ın istişareye verdiği önemin örnek alınması dört halife döneminde de etkilerini hissettirmiştir. İstişare yönteminin dört halife döneminde de uygulandığını¹⁵² bilhassa ilk iki halife döneminde bu yönetime sıkça başvurulduğunu görüyoruz.¹⁵³ Halife seçimleri, savaşlara karar verilmesi, vali atamaları, ayrıca Kur’ân ve sahih sünnette bulunmayan mevzularda Hz. Muhammed’in izinden gidilmiş ve şûra yöntemi

¹⁴⁵ Tirmizî, ”Cihat”, 35 (No.1714).

¹⁴⁶ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm Tercemesi (es-Sîretü’n-Nebeviyye)*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 2/348-349.

¹⁴⁷ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm Tercemesi*, 2/355.

¹⁴⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/893.

¹⁴⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’t-Taberî Târîhu’l Rusûl ve’l Mülûk*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru’l-Meârif, 1968), 2/502-503.

¹⁵⁰ Taberî, *Târîhu’t-Taberî Târîhu’l Rusûl ve’l Mülûk*, 2/636.

¹⁵¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/892.

¹⁵² Mevdûdî, *Hilafet ve Saltanat*, 97.

¹⁵³ Abdülkerim Zeydân, *El-Medhal Li-Dirâseti’s-Şeri’ati’l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü’r Risâle, 1425/2005), 113.

uygulanmıştır. Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesi¹⁵⁴, irtidat edenlerle ve zekât vermeyenlerle savaş kararı alınması¹⁵⁵, Hz. Ömer (ö. 23/644)'in halife olarak seçilmesi¹⁵⁶, Kur'ân-ı Kerim'in bir araya getirilmesi ilk halifenin şûraya yönelik uygulamalarına örnek teşkil eder.¹⁵⁷ Hz. Ömer 'in hulefâ-i râşidîn içerisinde bu sistemi en çok kullanımda tutan kişi olduğunu söylersek abartılı bir yaklaşımda bulunmuş olmayız.¹⁵⁸ Hz. Ömer belki de bu yöntemi işlevsel kılabilmek adına sahabe içerisinde yetkin olan kimselerin Medine'ye uzak bölgelerde yaşamalarına izin vermemiştir.¹⁵⁹ Hz. Ömer (r.a)'den sonra sahabenin farklı bölgelerde ikamet etmeleri ve bunun akabinde ortaya çıkan siyasî çatışmalar, kendisinin ne kadar isabetli bir karar aldığını ortaya koymaktadır. Hz. Ömer, devlet yönetimine ilişkin konularda sahabenin seçkin isimleriyle istişare etmiş¹⁶⁰, ortak bir karar alınıyorsa bu karar doğrultusunda ya da en azından baskın olan karara yönelik hareket etmiştir. Hz. Ömer'in şûra'ya dayalı yönetim politikası sahabe döneminde klasik icma yönteminin ortaya çıkmasına ve gelişmesine ciddi katkı sağlamıştır.¹⁶¹ Hatta kendisinden sonra seçilecek halifenin tayini için altı kişilik bir şûra ekibi oluşturmuş¹⁶² ve bu heyet ehlü's-şûra adı ile İslam tarihinde kendisine yer bulmuştur.

Üçüncü ve dördüncü halife zamanlarında da şûraya ilkesel düzeyde bağlı kalındığı söylenebilir.¹⁶³ Hz. Osman (ö. 35/656)'ın şehadetinin ardından hilafeti kabule zorlanan Hz. Ali (ö. 40/661), bu görevin şûraya ait olduğunu belirtmiş, fakat kötü olayların yaşanmaması için bu sorumluluğu üstlenmiştir. Kendisi de ondan önceki halifeler gibi önemli kararlar alırken sahabeye danışmıştır. Bununla birlikte Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetlerinde şûranın siyasî prensip niteliğini kaybettiğini, devlet yönetiminin bireylerin karar verme yetkisine bağlandığı görülmektedir. Bu durumun temel nedeni ise son iki halife zamanında ortaya çıkan siyasal inhilâldir.¹⁶⁴

¹⁵⁴ Mevdûdî, *Hilafet ve Saltanat*, 92.

¹⁵⁵ Türkan, "Şûra", 39/231

¹⁵⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî Târîhu'l Rusûl ve'l Mülûk*, 3/428-429.

¹⁵⁷ Muhammed Mustafa el-A'zami, *Kur'an Tarihi*, çev. Ömer Türker, Fatih Serenli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 118.

¹⁵⁸ Türkan, "Şûra", 39/231.

¹⁵⁹ Koyuncu, *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Uygulamasında Şûra*, 80.

¹⁶⁰ Tuğrul Tezcan, *Kur'an'da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 119.

¹⁶¹ Koyuncu, *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Uygulamasında Şûra*, 48.

¹⁶² M.Akif Aydın, "İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayin Usulü", *Osmanlı Araştırmaları*, 10 (1990), 189.

¹⁶³ Tezcan, *Kur'an'da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumları*, 138-140.

¹⁶⁴ Türkan, "Şûra", 39/233.

İslâm tarihine bakıldığı zaman Müslümanların kurduğu devletlerde devlet yöneticisine danışmanlık yapan kurum ve kuruluşların olduğu görülür. Şûra kavramının klasik fıkıh öğretisinde terimsel tanımı yapılmamakla birlikte bu kavramın kamu hukukunu ilgilendiren mevzularda meşveret sistemi olarak yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Ahkâm ayetlerinin tefsiriyle ilgili kaynaklar incelendiğinde de kelimenin daha ziyade sözlük anlamının incelendiği, şûranın hükmünün ne olacağı, hangi konuları kapsadığı, bağlayıcı olup olmadığı gibi unsurlara değinilmediği gözlenir.¹⁶⁵ Klasik fıkıh doktrinine baktığımız zaman da kavramın bağlayıcılığı hususunda meşveret sisteminin devlet yönetiminde uygulanıp uygulanmayacağı sorunsalı ile karşılaşmaktadır. Fıkıhçılar içerisinde azınlığın görüşü, şûrânın devlet yönetiminde vacip sayılması üzerinedir.¹⁶⁶ İbn Atıyye el Endelüsî; şûra'nın şeriatin kaidelerinden ve ahkâmın farzlarından olduğunu, hatta ehlü'l ilim ve ehlü'd-din ile istişare etmeyen her kim varsa azledilmelerinin vacip olduğunu ve bu konuda da bir ihtilaf olmadığını belirtir.¹⁶⁷ Çağdaş İslâm fıkıhçılarının da büyük çoğunluğu bu görüşü desteklemektedirler. Bu görüşün medlûllerinden ilkinin Âl-i İmrân suresi 159.ayet oluşturmaktadır. Çünkü bu ayette Allah, Hz. Peygamber'den işleri konusunda arkadaşları ile istişare etmesini istemektedir. Zira bu ayette şûra emredilirken bu emri iptal edecek bir karinenin bulunmaması çağdaş hukukçuları bu görüşe sevk eden temel saiklerdendir. Yine onların görüşünü destekleyecek diğer delillerden biri ise Şûra 38. ayettir ki burada da Müminlerin özelliklerinden biri olarak zikredilen husus onların "işlerinin şûra ile olmasıdır". Bir başka delil ise Hz. Peygamber'in sünneti ve dört halifenin uygulamalarıdır.¹⁶⁸

Devlet başkanının yönetimde yetkilerini kullanırken şûraya başvurup başvurmamasını mendup olarak gören âlimler de vardır. Bu görüş İmam Şafî'ye nisbet edilmektedir. Bu görüşte olan fıkıhçıların ayetteki emir ifadesini nedbe yorumlayarak karine olarak uygulamaya çalıştıkları görülür. Ehl-i sünnet düşüncesini benimseyen bazı kimseler de müctehid seviyesinde olmayan kimselerin, devlet başkanı seçilebileceği fakat dinî meselelerin hükümlerini danışabileceği bir müctehidi yanında bulundurması gerektiği kanaatindedirler. Genel olarak fıkıh doktrinde yönetimde şûranın hükmü, muğlaklık ifade etmektedir. Hatta bu konuda muasır hukukçuların ihtilaf içerisinde olması bu görüşü

¹⁶⁵ Türcan, "Şûra", 39/233.

¹⁶⁶ Türcan, "Şûra", 39/233.

¹⁶⁷ İbn Atıyye el-Endelüsî, *El Muharrer'ül- Veciz fi Tefsiri'l Kitabı'l Aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l İlmiyye, 1422/2001), 1/534.

¹⁶⁸ Türcan, "Şûra", 39/233.

destekler mahiyettedir. Bununla birlikte ticarî ilişkilerde, evlenme ve talak konularında istişare tavsiye edilen bir husustur. Hâkim de müftî de karar verme aşamasında ulema ile fikir teatisinde bulunabilir, bu cumhura göre zorunlu olmamakla birlikte tavsiye niteliği taşır.¹⁶⁹

Nasla tayin edilen hususlarda şûraya luzüm yoktur.¹⁷⁰ Bu görüşün temel dayanağı ise vahiyle bildirilen hususlarda Hz. Peygamber'in sahabe ile istişare etmemesidir. Hükmü nasla tayin edilmemiş meselelerden hangilerinin şurâyâ dâhil edileceği konusunda ihtilaf söz konusudur.¹⁷¹ Âl-i İmrân 159' da "*iş hususunda onlarla müşavere et*" ibaresindeki iş' in ne olacağı âlimler tarafından farklı yorumlanmıştır. Ulemanın bir kısmı istişareye konu edilebilecek mevzunun sadece savaş olduğunu, bir kısmı nasla belirlenen bütün konulardan arî her konunun istişareye mevzu edileceğini söylemişlerdir.¹⁷² Muasır araştırmacılar, içtihadı konu edilebilecek hatta üzerinde derin araştırmaların yapılacağı mevzularda meşveret yönteminin uygulanmasını gerekli görmüşlerdir. Yine araştırmacıların çoğunluğu bir şeyin önemli bir iş sayılıp sayılamayacağı noktasında nesnel bir ölçüt olamayacağından hareketle bu görüşü reddederler.¹⁷³ İmanın nasla tayin edileceği görüşünü benimseyen Şîâ'daki genel kabul bir yana bırakılırsa¹⁷⁴ devlet başkanının ehlü'l-hal ve'l akd'in onayı ile seçilmesi gerekir.¹⁷⁵

Şûra ehlinin kim olacağı ve nitelikleri de bu mevzu altında açılacak başlıklardan bir başkasıdır. Kişisel mevzularda istişare edilecek kimselerin vasıfları danışılan konuya bağlıdır. En nihayetinde üzerinde danışılacak konu ister dinî ister dünyevi olsun danışılacak kimsede aranacak niteliklerin en başında kişinin güvenilir olması gelir. Bu nitelik de "*Danışılan kendisine güven duyulan kimsedir*" hadisine dayandırılmaktadır.¹⁷⁶

Mâverîdî'ye göre kendisiyle istişare edilecek kimsede bulunması gereken sıfatlar da beş tanedir. Bunlar, istişare edilen kimsenin akıllı olması ve tecrübe sahibi olması, dindar ve takva sahibi olması, dost canlısı olması, sağlıklı düşünmesini engelleyecek bir

¹⁶⁹ Türkan, "Şûra", 39/233.

¹⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/381. , Kutup, *İslâm'da Sosyal Adalet*, 134.

¹⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/380-381.

¹⁷² Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/380-381.

¹⁷³ Türkan, "Şûra", 39/233.

¹⁷⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Küleynî, *Usûl el-Kâfî*, thk. Ali Ekber Gaffârî (Beyrut: Dâre's-Sab, Dâre't-Teâruf, 1401), 1/199. , Mevdûdî, *Hilafet ve Saltanat*, 281.

¹⁷⁵ Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 17.

¹⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn-i Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki (b.y. :Dâru İhyâu'l-Kütüb'il-Arabiyye, t.s.) "Edep", 37 (No. 3745).

probleminin olmaması son olarak da istişare edilen konularda herhangi bir çıkarının olmamasıdır.¹⁷⁷ Mâverdî, Hz. Peygamber'in vahiy almasına rağmen şûranın kendisine emredilmiş olmasını istişarenin ne kadar faziletli olduğunun göstergesi, sahabeye müşaveredeki faziletleri öğretmesi ve kendisinden sonra ümmetinin bu şekilde tesis edilmesi için bir emir, olarak aktarmıştır.¹⁷⁸ İstişare, fikir teatisi olduğu için bunun temeli akla dayanır hatta akıl da tek başına yeterli değildir, tecrübe de akla muhtaçtır bundan dolayı Mâverdî akli ilk sıraya yerleştirmiştir. İstişare edilen kimsenin dindar olması da müsteşarda aranılan şartlardan biridir. Mâverdî, bu hususu: “*çünkü dindarlık her türlü muvaffakiyetin, güzel ve faydalı her işin anahtarıdır*” diyerek, açıklar. Yine danışılan kimsenin dost canlısı olması, empati yapabilmesini kolaylaştırdığından, bir başka ölçüt de budur. İstişare edilen kimsenin üzerinde müzakere edilen konudan menfaat sağlayacak bir pozisyonda olmamasını Mâverdî, menfaat bir işe karışırsa mantığı fesada uğratar diye açıklamıştır.¹⁷⁹

İslâm'da devlet yönetimi meşveret sistemi üzerine inşâ edilmiştir.¹⁸⁰ Bununla beraber şûra, hükmün istinat ettiği asıllardan biri olsa da İslâm dininde sınırları belirlenmiş bir şûra nizamı yoktur.¹⁸¹ Geleneksel yaklaşımda şûra ehlini kimlerin belirleyeceğine dair bir tanımlamanın yer almadığı görülür ve bununla beraber devlet başkanının seçimi konusunda ehlü'l hal ve akd¹⁸² ile bu konu arasında bir rabıta oluşturulur. Bu kavramın ve bu kavramla yakından ilişkisi bulunan ülü'l-emr kavramının kapsamının da âlimler arasında ihtilafı olduğu görülmektedir. Âlimler, ehl'ül hal ve'l akd'i toplumun faziletlipleri, din ve ilim ehli, müctehidleri, önde gelenleri ve fikir ehli gibi tanımlamalarla ifade etmişlerdir. Ehl'ül hal ve 'l akd'i belirleyen sosyal statüler tasnif edilmiş olsa bile bu kimselerin vasıfları ile ilgili nesnel ölçütler ortaya konmamıştır.¹⁸³ Ehl'ül hal ve 'l akd'i oluşturan kimseler bazen gayri Müslimlerden ya da hiçbir dine inanmayan kimselerden de olabilmektedir. Müslümanların maslahatının gözetildiği bazı durumlarda alanında ehil olan

¹⁷⁷ Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din* (İstanbul), 620-624. , Bu eser Arapçası ile karıştırılmaması için yanında basım yeri de verilmiştir. Aynı eserlerin Arapça olanları ile terceme edilenleri karıştırılmaması için bu usûl diğer eserlerde de benimsenmiştir.

¹⁷⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l- Uyûn*, 1/433.

¹⁷⁹ Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din* (İstanbul), 620-624.

¹⁸⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/891.

¹⁸¹ Kutup, *İslâm'da Sosyal Adalet*, 134.

¹⁸² Abdülhamîd İsmail el-Ensârî, "Ehlü'l-Hal ve'l Akd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/539.

¹⁸³ Türcan, "Şûra", 39/234

gayri Müslimlerden faydalanılmasında herhangi bir mahzur yoktur.¹⁸⁴ Mâverdî ise bir kimsenin ehl'ül hal ve'l akd'den sayılabilmesi için üç tane kriter ortaya koymuştur. Bunlar: tüm yönleri ile tanınan adil bir şahıs olmak, devlet yönetimine aday olan kimsede aranılan şartları bilmeye yetecek kadar ilim sahibi olmak, şayet birden fazla yönetici adayı varsa içlerinden bu göreve liyakati en fazla olanı seçebilecek bilgi sahibi olmak.¹⁸⁵

Muasır araştırmacıların hatırı sayılır bir kısmının ehl'ül hal ve'l akd'i modern devlet yönetimindeki parlamento gibi bir kurula müsavi kıldıkları görülmektedir.¹⁸⁶

Kadınların şûra'ya kabul edilip edilmeyeceği de bu bağlamda değerlendirilecek hususlardan biridir. Bu konuda ağır basan düşünce ise kadınların da erkeklere müsavi sayıldığıdır. Zira Hz. Muhammed Hudeybiye Anlaşması'nda kurbanlarını kesmeyen sahabe hakkında eşi Ümmü Seleme ile görüş alışverişinde bulunmuş ve eşinin tavsiyesi üzerine hareket etmiştir.¹⁸⁷ Hz. Muhammed'in ve ashabının kadınlarla evlilik¹⁸⁸, çocuk eğitimi gibi ailevî hususların yanı sıra ticarî konularda da görüş alışverişinde bulunulduğu görülmektedir.¹⁸⁹

Bu kavramla ilgili olarak değinilecek noktalardan bir tanesi de şûra sonucu alınan kararların devlet başkanı tarafından bağlayıcı olup olmadığıdır. Bu tartışmanın zeminini Âl-i İmrân 159. ayetin sonunda ” *bir işe karar verdiğin zaman Allah'a güven*” ibaresinin bulunması oluşturur. Hz. Muhammed'in bazen bir mesele hakkında karar verdiği zaman kendi kararının, sahabîlerin görüşüne mutabık olmaması durumunda vaziyetin

¹⁸⁴ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 17.

¹⁸⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, 31.

¹⁸⁶ Türkan, "Şûra", 39.

¹⁸⁷ Taberî, *Târîhu't-Taberî Târîhu'l Rusûl ve'l Mülûk*, 2/636. "Hicretin altıncı yılında müslümanlar, Hz. Peygamberin rehberliğinde, umre yapmak amacıyla Mekke yoluna çıkmış ancak Mekke'li müşrikler, ziyaretine izin vermemiştir. Bunun üzerine Müslümanlarla müşrikler arasında bir anlaşma yapılır. Anlaşma tamamlandıktan sonra, Hz. Peygamber yanındakilere: 'Kalkın, kurbanlarınızı kesin, ihramdan çıkın, başlarınızı tıraş edin' emrini verir. Ne var ki, Kâbe'yi tavaf için gelmiş bulunan ashâb, barış anlaşmasının içeriğinden memnun olmadıkları için, tavaf yapmadan umre ile ilgili tıraş olmak, kurban kesmek gibi diğer işlemleri yapmazlar. Hz. Peygamber emrini üç kez tekrarlar. Ashâb yine de şaşkın şaşkın bakarak karşılık verir. Hz. Peygamber son derece kızgın olarak eşi Ümmü Seleme'nin yanına gelir. Aralarında şu konuşma geçer: 'Neyin var Ya Resûlullah? 'Hayret, Ey Ümmü Seleme! Ben insanlara ısrarla 'Kurbanınızı kesin, tıraş olun, ihramdan çıkın' diye emrettim, hiç kimse bu çağrıma cevap vermedi. Emrimi işittikleri halde sadece yüzüme bakıyorlar. 'Ya Resûlullah! Sen kalk kurbanlığını git, kes, onlar sana mutlaka uyacaklar ve kurbanlarını keseceklerdir.' Bu tavsiye üzerine Resûlullah gider ve kurbanlık devesini keser. Aynen Ümmü Seleme'nin dediği gibi Resûlullah'ı gören sahabe de teker teker kalkıp kurbanlarını keserler."

¹⁸⁸ Müslim, "Nikâh" 9, (No. 1421).

¹⁸⁹ Koyuncu, *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Uygulamasında Şûra*, 57-58.

değişmemesi yani aldığı kararı uygulamasıdır.¹⁹⁰ İslâm tarihine bakıldığı zaman ictihadların toplu bir şekilde yapıldığı gibi (şûra) ferdi ictihadların da yaygın olduğu görülmektedir. Ferdî ictihadın varlığı, halife isterse tek başına da karar alabilir manası taşımaktadır.¹⁹¹ Bu yaklaşım tarihi süreç içerisinde uygulamaların bu düşünce ile doğru orantılı olduğunu gösterir. Çağdaş fıkıhçılar ise bu görüşün aksine şûra sonucu alınan kararların devlet başkanı için bağlayıcı olduğunu beyan ederler. Bu doktrini benimseyen hukukçular, geleneksel doktrini göz ardı ederek direkt naslardan böyle bir sonuç çıkarmaktadırlar.¹⁹²

Şûra yöntemi hem bireysel hem de toplumsal bir prensiptir. Kur'ân'da geçen istişare emri yönetim erkini elinde bulunduranların despotizme kaymalarını önleyen, aynı zamanda Müslümanların doğruyu söylemelerini garantiye alan bir uygulamadır.¹⁹³ İslâm siyaset nazariyesinde şûra emri, yöneticilere ideal ve adil yönetimin ilkelerini ortaya koyması bakımından büyük öneme haizdir. Daha önce ifade edildiği üzere Şûra kavramıyla yakından ilişkisi bulunan kavramlardan bir diğeri de ülü'l-emr'dir. Şimdi de bu kavrama kısaca değinelim.

1.3.Ülü'l-Emr

İslâm'da karşımıza çıkan siyasî kavramlardan bir tanesi de ülü'l-emr kavramıdır. Kavramı, emir sahipleri olarak tercüme etmek mümkündür. Kavrama dinî açıdan bakıldığında, öncelikli olarak devlet başkanı, siyasî ve idarî gücü elinde bulunduranlarla birlikte toplumu yönlendirme gücüne sahip kimselere şamil olan geniş bir yapıyı ifade ettiği görülmektedir. Kavramla, Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde mülâki oluruz.¹⁹⁴ Bu ayetler Nisâ suresi 59 ve 83. ayetlerdir. Nisâ 59. ayette ;”*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de.*”¹⁹⁵ buyurulmuştur. Nisâ 59. ayetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak iki rivayet söz konusudur. Bunlardan ilki İbn Abbâs (ö. 68/687-88)’tan nakledilen rivayete göre ayetin Hâlid b.Velîd (ö. 21/642) hakkında nazil

¹⁹⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 6/191.

¹⁹¹ Zeydan, *El-Medhal Li-Dirâseti’ş-Şeri’ati’l-İslâmiyye*, 113.

¹⁹² Türkan, ”Şûra”, 39/234.

¹⁹³ Altuntaş, *Kur’ân’da Temel Siyasî Kavramlar*, 24-25.

¹⁹⁴ Talip Türkan, ”Ülü’l-Emr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/295.

¹⁹⁵ *Kur’an Yolu Meâli*, en-Nisâ 4/59.

olduğudur.¹⁹⁶ Hz. Peygamber, Halid b. Velid'i içinde Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) 'in de bulunduğu bir seriyyenin komutanı olarak görevlendirmiştir. Bu sefer esnasında Hâlid b. Velîd ile Ammâr b. Yâsir arasında bir konuda görüş farklılığı yaşanmış, bu olay üzerine de bu ayet nazil olmuş ve emir sahiplerine itaat emredilmiştir.¹⁹⁷

Kurtubî (ö. 671/1273) bu ayetin nüzûlünü bize bunu şu şekilde aktarır: ” *Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de.*” Bu ayet Sehmi Abdullah b. Huzafe b. Kays b. Adiyy hakkında indirilmiştir. Ebû Ömer (İbn Abdi’l-Berr) der ki; Abdullah b. Huzafe şakacılığı ile tanınan bir kimseydi. Onun şakalarından bir tanesi de şudur: Resûlullah, onu bir seriyyeye kumandan tayin etmişti. O da komutasında bulunanlara odun toplayıp ateş yakmalarını emretti. Ateş yakılınca da komutasında bulunanlara ateşin içerisine kendilerini atmalarını emretti. Onlara şöyle seslendi:

” *Resûlullah (s.a.v) size bana itaat etmenizi emretmedi mi? dedi ve “Kim benim emrime itaat etmişse bana itaat etmiş olur” demedi mi?* Onlar da şu şekilde cevap verdiler: *“Bizim Allah’a iman etmemizin, Resûl’üne tabii olmamızın tek sebebi ateşten kurtulalım”, diyerdir.* Resûlullah (s.a.v) de onların yaptıklarını tasvip edip şöyle dedi: ” *Yaratıcıya isyanı gerektiren hususlarda hiçbir yaratılmışa itaat yoktur.*”¹⁹⁸ Ülü’l-emr’den maksatın kimler olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur, bunları şöyle sıralamak mümkündür: onların yöneticiler, ilim ehli, Peygamber (s.a.v)’in ashâbı, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve seriyye kumandanları olduğıdur.¹⁹⁹

Kurtubî, emir sahiplerinden kast edilenlerin Hz. Ali ve masum imamlar olduğuna dair görüşün cumhurun görüşüne muhalif olarak değerlendirildiğini zikreder ve şu şekilde bir izahta bulunur. Eğer ülü’l-emr’den kasıt Hz. Ali ve masum imamlar olsaydı “...onu Allah’a ve Resûl’üne götürün” diye değil onu imama ve ülü’l-emre döndürün diye buyrulması gerekirdi.²⁰⁰ Anlaşmazlığa düşülen hususlarda yani dinî bir meselede bir çekişme yaşanır bu mevzunun Allah’ın kitabına, yaşadığı süre boyunca Allah’ın

¹⁹⁶ Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Muhammed Şehate (Beyrut: Müessesetu’t-Tarihîl-Arabi, 1423/2002), 1/145, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 3/30.

¹⁹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 7/178. , Mâverdi, *en-Nüket ve’l- Uyûn*, 1/500.

¹⁹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2004), 5/298.

¹⁹⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve’l- Uyûn*, 1/499-500. , Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 7/176-179, 181-182. , Ebû’l-Ferec İbnü’l Cevzî, *Zâdû’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr* (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1404/1984), 2/116-117.

²⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, 6/432.

Resûl'üne anlaşmazlığa düşülen meselenin sorulması, Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra ise konunun onun sünnetine müracaatı söz konusudur.²⁰¹ Bu ayetle ülü'l-emr'den kastın, devlet başkanı, üst düzey yöneticiler ve devlet hizmeti ile ilgili görevlerde yer alan kişileri kapsadığı görülmektedir. Çünkü bir önceki ayette Allah, emanetleri ehline vermeyi, insanlar arasında hüküm verileceği zaman adilane davranılması gerektiğini belirtir.²⁰² Ayetin, Abdullah b. Huzâfe (ö. 35/655-56)'nin seriyye kumandanı olarak görevlendirilmesi üzerine indiğini ifade eden rivayet de bu görüşü temellendirir.²⁰³ Râgıp el İsfahânî, mezkûr ayette kast edilen “ülü'l-emr” ile ilgili olarak, bu kavramın kapsamında zikredilen peygamber zamanındaki devlet ricalinin, fakihlerin, din bilginlerinin, ehl-i beyt'ten olan imamların ve iyiliği emreden kimseler olarak zikredilen bütün görüşleri doğru bulur ve kendisi ülü'l-emr'i dört grup olarak tasnif eder. Birinci grup peygamberlerdir ki onların otoriteleri hem havası hem de avamın hem iç hem de dış dünyalarını ilgilendirir. İkinci grup, idarecilerdir ki bunların otoriteleri halkın sadece dış dünyalarını etkiler. Üçüncü grup bilgelerdir, bunların otoritesi havasın içlerine hükmeder. Dördüncü grup ise halka öğüt veren vaizlerdir onların otoritesi de avamın iç dünyasında etkisini gösterirken dış dünyalarını etkilememektedir.²⁰⁴

Mevdûdî (ö.1979) ise ülü'l-emr'in kapsamının oldukça geniş olduğu kanaatindedir. Ona göre bu kavram, Müslümanların herhangi bir işini ifâ eden herkesi kapsamaktadır. Din bilginleri, politikacılar, düşünürler, yöneticiler, mahkemelerdeki kadılar, kabile başkanları vb.²⁰⁵ Nisâ 59. ayette hem Allah'a hem de Resûl'üne itaatin kesin olduğu sonucuna üslubun irsalinden, ayrıca Allah ve Resûl'ünün ayrı ayrı zikredilmesinden ulaşmak mümkün görünmektedir. Ülü'l-emr'e itaatin ise Resûl'e itaate atıfla olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁶ Bu durumda ülü'l-emr'e de itaatin kat'i olduğu fakat Allah'a başkaldırı niteliği taşıyabilecek herhangi bir durumda ülü'l-emr'e itaat edilmemesi gerektiği²⁰⁷ fikrine ulaşmak çok da zor görünmemektedir. Ülü'l-emr'e itaatin sınırlarının Allah'ın emir ve yasaklarıyla sınırlı olduğunu belirten hadisler de konunun bu şekilde anlaşılmasını te'yit

²⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/433.

²⁰² Türkan, “Ülü'l-Emr”, 42/295.

²⁰³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Nazar b. Muhammed el-Fâriyâbî Ebû Kuteybe (Riyad: Dâru-t-Tayyibe, 1427/2006), “İmarat”, 31 (No. 1834).

²⁰⁴ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Râgıp el İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibu'l Kur'an*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları 2010), “emr”, 98-99.

²⁰⁵ Ebû'l A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/371.

²⁰⁶ Türkan, “Ülü'l-emr”, 42/295.

²⁰⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/500.

etmektedir ki biz burada o hadislerden bazılarını zikretmenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Resûlullah (sav) buyurdular ki:

*"Kim bana itaat etmişse mutlaka Allah'a itaat etmiştir. Kim de bana isyan etmiş ise, mutlaka Allah'a isyan etmiştir. Kim emire itaat ederse mutlaka bana itaat etmiş olur. Kim de emire isyan ederse mutlaka bana isyan etmiş olur."*²⁰⁸ Resulûllah (sav) buyurdular ki: *"Müslüman kişiye, hoşuna giden veya gitmeyen her hususta itaat etmesi gerekir. Ancak, masiyet (Allah'a isyan) emredilmişse o hariç, eğer masiyet emredilmişse, dinlemek de yok, itaat de yok."*²⁰⁹

Nisâ 83. ayette ise şöyle buyrulur: *"Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı."* el-Hasen, Katâde (ö. 117/735) ve başkalarına göre ayetteki emir sahiplerinden/yetki sahiplerinden maksat, ilim ve fıkıh sahibi kimselerdir.²¹⁰ Bu ayette toplumun güvenliğini tehdit edebilecek herhangi bir durumla karşılaşıldığında, bu soruna ilişkin kararın emir sahipleri arasında istinbat yetisi bulunan kimseler tarafından verilmesinin en doğru karar olacağı vurgulanmaktadır. İstinbat: araştırmak, sonuca ulaşmak gibi anlama sahip olmasının yanı sıra bu ayette, bir mevzunun iç yüzünü anlamak, manası kapalı bir haberi düşünerek kastının ne olduğunu anlamak, olarak izah edilebilir.²¹¹ Hal böyle iken ayetin tarzı dikkate alındığında kendi alanında otorite kabul edilen herkesin, devletin yetkisini kullanıp kullanmama kaydı aranmaksızın kendi sahasıyla ilgili sorunlarda otorite sahiplerine başvurması, bu kimselerin de ülü'l-emr kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Bahse konu edilen her iki ayette de itaat edilecek kimselerin Müslüman olma vasfının altı çizilmektedir. Halkı Müslüman olup da yöneticileri Müslüman olmayan yönetimlerde ise ilişki bir itaat meselesi değil, bir sözleşme olarak değerlendirilmiştir.²¹²

Geleneksel Sünnî öğretiyeye bakıldığı zaman ülü'l-emr ile ilgili ayetler tarihî bağlamlarından arî olarak üç temel yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan

²⁰⁸ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kebîr*, thk. Hasan Abdu'l-Men'am Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001) "Bey'at", 31 (No. 7768). , Müslim, "İmârat", 32 (No.1835).

²⁰⁹ Tirmizî, "Cihat", 29 (No. 1707).

²¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/342.

²¹¹ Ferhat Koca, "İstinbat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/368.

²¹² Türkan, "Ülü'l-Emr", 42/296.

birincisi ülü'l-emr'in yöneticiler olduğunu söyleyen yaklaşımdır. Bu görüşün dayandığı zemin ise yöneticilere itaati emreden rivayetlerdir.²¹³ Klasik doktrin incelendiği zaman ülü'l-emr çoğul bir ifadeye karşılık gelmesine karşın bazen sadece devlet başkanını yani halifeyi ifade etmektedir.²¹⁴ Bu durum bütün siyâsî erkin devlet başkanında toplandığını kabul eden teoriyle mutabakat arz etmektedir. Bu teoriye göre yönetimde söz sahibi olan her merci bu hakkı devlet başkanından almaktadır. Ülü'l-emr, yöneticiler olarak ifade edildiğinde itaat edilecek yöneticilerin kimler olduğu sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen yaklaşıma göre ülü'l -emr yasal yöneticilerdir.²¹⁵

Sünnî öğretiyeye göre yönetimin zor kullanılarak elde edilmiş olması onu meşruiyet dairesinden çıkarmaz. Kamu düzeninin korunması gerektiğinden yöneticinin zalim olması iktidarın meşruiyetini ortadan kaldırmamakla birlikte yönetime itaatsizliği ya da yöneticinin görevden alınmasını gerektiren bir durum teşkil etmez.²¹⁶ Bu teoride vurgulanan hususu yöneticinin bidat ehlinden olmaması gerektiği olarak, algılamak mümkündür. Yönetici fasık ya da zalim de olsa verdiği emirler dinin emirlerine aykırı olmadığı müddetçe kendisine itaat edilmelidir.²¹⁷ Bu noktada zikredilecek şu rivayette bu görüşleri destekler mahiyettedir. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur.

“Sizin başınızda doğru olduğu kadar yanlış da uygulayan yöneticiler bulunacaktır. (Böyle bir durumda) Kim yanlış olan şeylerden nefret ederse, sorumluluktan kurtulacaktır, kim de bu yapılan yanlışlardan hoşlanmazsa (cezadan) kurtulacaktır.” Ahabdan bazıları: “Böyle yöneticilere karşı savaşmayacak mıyız?” diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.v.) “Namazı kıldıkları müddetçe, hayır” diye cevap vermiştir.”²¹⁸

Bu tarz rivayetlerin varlığı bize fâsık ya da zalim de olan bir yöneticinin verdiği emirlerin şer'i hükümlere aykırı olmadığı müddetçe itaati gerekli kıldığıdır.²¹⁹ Bununla birlikte ülü'l-emr'in fâsık ve zalim olması ayrıca değerlendirilmesi gereken bir mevzudur. İkinci yaklaşıma göre ülü'l-emr tabirinin geçtiği ayetlerden anlaşıldığı üzere bu kavramdan, dinî ilimler üzerinde otorite kabul edilen ulema kast edilmektedir. İslâm

²¹³ Türcan, “Ülü'l-Emr”, 42/296.

²¹⁴ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 16.

²¹⁵ Türcan, “Ülü'l-Emr”, 42/296.

²¹⁶ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 67.

²¹⁷ Türcan, “Ülü'l-Emr”, 42/296.

²¹⁸ Müslim, “İmâre”16, (No. 1854).

²¹⁹ Türcan, “Ülü'l-Emr”, 42/296.

hukukunun üzerine oturduğu zemine baktığımızda hem fertlerin ortaya koyduğu bireysel davranışlarda hem de toplumsal ilişkiyi belirleyen davranış biçimlerinin ilahî buyruklarla uyum arz ettiği görülür. Bu durumda davranış niteliği taşıyabilecek her eylemin şer'i değerini kimin belirleyeceği asıl problemdir. Konu, bu açıdan değerlendirildiğinde ülü'l-emr ile şer'i hükümlerin elde edilmesinde otorite sahibi olabilecek kimselere işaret edildiği anlaşılmalıdır ki onlar da fukahâdır. Ülü'l-emr ile ehlü'l-hal ve'l-akdin ifade edildiğini de söylemek mümkündür.²²⁰

Ehlü'l-hal ve'l-akd teriminin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte dört halife döneminden itibaren halifenin nasıl seçileceği, hilafetin meşruiyeti konularının tartışma konusuyla birlikte kaynaklarda geçmeye başladığını söylemek mümkündür. Ehlü'l hal ve'l akd grubuna giren kimselerde aranılacak vasıflar konusunda âlimler farklı görüş beyan etmişlerdir.²²¹ Cüveynî ise bu gruptaki kimselerde toplumda saygın bir konuma sahip kimseler vasfını arar ve hatta ilk halifelerin bu kimseler tarafından kabul gördüğü için Müslüman toplumda ilk halifelere gerçek anlamda itirazların olmamasını bu duruma bağlar. Bir takım âlimlere göre de ehlü'l hal ve'l akd toplum üzerinde otoritesi olan âlimler,²²² ordu komutanları ve kabile başkanlarıdır. Ehlü'l hal ve'l akd'in icma ve ictihad liyakatine sahip kimselerden olduğu görüşünü savunan âlimler de mevcuttur ki Fahreddin er-Razi bu grubu ehli icma olarak yorumlamaktadır.²²³ Razi'ye göre Allah'ın kendisine emretmeyi gerekli gördüğü kimselerin hatasız olmaları gerekir, eğer bu kimseler hatadan korunmuş değillerse Allah hata edebilecek kimselere itaati emretmiş demektir. Bu durumda da emir hata işlemek üzerine olur. Hâlbuki hata etmek yasaklanan bir durumdur. Hal böyle olunca emir ve nehiy birleşmiş olur ki bu da imkân dâhilinde değildir. Böylelikle Allah'ın emir sahiplerine kesin olarak itaati emrettiği ve kendisine itaatin emredildiği kimsenin de hatadan arî olması gerektiği netleşmiş olur. Bu masum kimse de Razi'ye göre ümmetin tamamı olmalıdır, ümmetin bir kısmının olması mümkün değildir. Çünkü Müslüman ümmete emir sahiplerine itaat emri, ümmetin onları tanınması, onlardan istifade etmesi kaydına bağlanmıştır. Bu da mümkün olmadığına göre emir sahiplerinin ümmetin bir kısmı olmadığı sonucu ortaya çıkmış olur. Allah'ın *emir sahiplerine itaat edin*, emriyle kast edilen hatadan korunmuş kimsenin ümmetin içerisinde

²²⁰ Türcan, "Ülü'l-Emr", 42/296.

²²¹ Ensârî, "Ehlü'l Hal ve'l Akd", 10/539.

²²² Ensârî, "Ehlü'l Hal ve'l Akd", 10/540.

²²³ Türcan, "Ülü'l-Emr", 42/296.

yer alan ehlü'l hal ve'l akd olduğudur ki bu da ümmetin icmâsının delil teşkil ettiğine kesin olarak itibar etmeyi gerektirir.²²⁴ Razi'nin de bu yorumundan bir çıkarım yapılacak olursa, âlimler devlet yönetiminden sorumlu kimselerin dinî kurallardan ödün vermesi yahut da bu tarz bir yönelim göstermeleri karşısında toplumsal bir otoritenin varlığını gerekli görmüşlerdir.

Üçüncü yaklaşıma baktığımız zaman ilk iki mefkûrenin birleştirilmesi üzerine bir görüş ortaya koyulduğu söylenebilir. Bu yaklaşımda ülü'l-emr ifadesi hem yöneticileri hem de dinî alanda uzmanlaşmış kimseleri içine alan bir kavramı ifade etmektedir. Bu durumda sosyal yaşamın devamı konusunda gerekli hükümlerin belirlenmesinde dinî alandaki mütehasıslara ihtiyaç duyulurken, belirlenen dinî ilimlerle devletin yönetimi için de yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır.²²⁵ Geleneksel Şîi yaklaşıma göre mezkûr kavram ile öncelikli olarak Hz. Ali'nin akabinde de Ehl-i beyt imamlarının işaret edildiği görülmektedir.²²⁶ Ayette belirtildiği üzere ülü'l-emr'e itaat kesin bir şekilde emredilmiştir ki kendilerine itaatin emredildiği kimselerin de hatadan uzak olmaları gerekir. Bu vasıfları taşıyacak olanlar da masum imamlardan başkası olamaz. Razî ile Şîi ekol arasındaki fark masumiyet özelliğinin kime ait olduğudur. Razî'ye göre masumiyet ümmetin icmâsına hamledilirken Şîi doktrinde bu vasfın sahiplerinin masum imamlar olduğu görülmektedir.

Modern dönemde siyaset alanında yazılmış eserlerde ise Nisâ 59. ayetle ülü'l - emr'e itaatin yer aldığı ayette geçen minküm / منكم ifadesi ile Müslüman yöneticilere itaatin asıl kabul edildiği, yerleşik olan ekoldeki anlamlardan ziyade yöneticinin Müslüman olması görüşünden öte yeni anlamlar yüklenmiştir. Ülü'l-emr kavramı ile yöneticilerin, ulemanın ya da her iki görüşü bünyesinde barındıran hem yönetici hem de din bilginlerinden oluşan zümre kast edilmiş olsa da sonuç itibariyle kaynak ne olursa olsun bir otoritenin arandığı muhakkaktır.²²⁷

Ül'ül-emr kavramı ile ilgili değerlendirmeler bu şekildedir. Şimdi de yönetimin temel unsuru olan adalet ve ehliyet kavramına değinilecek ve yönetime ilişkin kavramların

²²⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Huzur Yayınevi, Akçağ Yayınları, 1990), 8/105.

²²⁵ Türkan, "Ülü'l-emr", 42/296.

²²⁶ Küleynî, *Usûl el-Kâfî*, 186-187.

²²⁷ Türkan, "Ülü'l-emr", 42/297.

incelenmesi sonlandırılacaktır. Zira adalet ve emanet adil politikayı kendisinde birleştiren iki kavramı ifade etmektedir.²²⁸

1.4. Adalet ve Ehliyet

Adalet العدل, العدالة kökünden türemiş” bir şeyi yerli yerine koyma” anlamı taşımakla birlikte davranışlarda, hüküm vermede hakka göre hükmetme, eşit olmak, eşit kılmak gibi anlamlara gelen mastar-isimdir.²²⁹ Râğıp İsfahânî adaletin, eşitlik ve denklik anlamlarına geldiğini belirtir.²³⁰ Bununla birlikte kavramın ikiye ayrıldığını mutlak olan adaletin akıl gereğince güzel olduğunu hiçbir zaman ortadan kaldıramayacağını ifade eder. Fakat adaletin ikinci çeşidinin ise sadece şariatle bilinebileceğini belirtir. Adaletin bu türünde değişiklik olabilmekle birlikte kavramın bu çeşidinin mensuh olabileceğini ifade eder. Ayrıca adaletin bu kısmına bir şeye kendi misliyle karşılık vermek manası da verilir. Bu bağlamda İsfahânî burada ayetler üzerinden kavramı açıklar iyiliğin cezasının iyilik olması, kötülüğün karşılığının kötülük olması gibi. Yani adalet bir şeyin karşılığının eşit şekilde ve denk olarak verilmesi olarak tanımlanır.²³¹ Adalet kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de ve Hz. Peygamber’in hadislerinde dürüstlük, tarafsızlık, denge, düzen, eşitlik gibi anlamlara gelmektedir. İnfitar suresi 7 ve 8. ayetlerde insanın yaratılışındaki uyum, denge, güzellik ve yaratılışın kendi bünyesindeki ahenk, adalet kavramıyla ifade edilmiştir. Tin suresi 4. ayette “*Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.*” buyrulur. Buradaki ahsen-i takvim tamlaması da adalet kavramının kapsamına girmektedir.²³² Şu halde adalet, hiç kimsenin arzu ve söylemlerinden etkilenmeksizin dürüstlüğü, doğruluğu istikamet edinmiş, ahlâkî kanunlara bağlı denge ve kemal derecesinde ahlâkî bir erdemdir.²³³

Kur’ân, adaletten uzak kimseleri dilsiz, elinden hiçbir şey gelmeyen, sahibine her daim yük olan aciz bir köle olarak tanımlamıştır. Fakat bu erdeme sahip bir kimsenin asla böyle bir kimseye denk olmayacağı da ayette vurgulanmıştır.²³⁴ Hatta insanın takva sahibi

²²⁸ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Ser'iyye fî İslâhi'r-Râ'î ve'r-Ra'iyye* thk. Ali b. Muhammed el-İmrân (Mekke: Dâru 'Alemlî'l-Fevâid, 1429/2008), 6.

²²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, ”adl”, 11/430.

²³⁰ Râğıp el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, “adl”, 551.

²³¹ Râğıp el-İsfahânî, “adl”, 552-553.

²³² Mustafa Çağrı, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/341.

²³³ Çağrı, “Adalet”, 1/341.

²³⁴ *Kur'an Yolu Meâli*, en-Nahl 16/76. “Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüküdür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?”

olabilmesi de adaletli olması ile ilişkilendirilmiştir.²³⁵ Kur'an, İslâm toplumundan bahsederken bu toplumu vasat ümmet olarak nitelendirir. Bakara 143. ayette geçen "vasat" ile kast edilen şeyi müfessirler adalet ile ilişkilendirmişlerdir.²³⁶ Adalet kavramı ele alınırken üzerinde durulması gereken başka bir husus da hak kavramıdır. Zira Kur'an-ı Kerim'in adaletin kaynağını hak kavramına dayandırdığı söylenebilir.²³⁷ Râgıp el-İsfahânî'ye göre kelimenin asıl manası uygunluk ve uyumdur. İsfahânî bu kelimenin dört anlama geldiğini ifade eder ve onları çeşitli ayetlerle ilişkilendirerek açıklar. Kavramın birinci anlamı bir şeyi hikmetin gereği yaratana bu ismin verildiğidir. İkinci mana hikmetin gereği olarak yaratılan şey de bu isimle anılır. Nasıl ki ölüm haktır, diriliş haktır deniliyorsa Yüce Yaratıcı'nın her eylemi haktır. Üçüncü manaya gelince bir şeye gerçekte var olduğu şekilde inanmaktır. Dördüncü mana da gerektiği zaman, gerektiği kadar, gerektiği yerde gerçekleştirilen fiile de hak dendiğidir.²³⁸ Hak kavramı Kur'an'da genellikle bâtılın tersi anlamında kullanılmıştır. Bunun yanı sıra hak kelimesi: doğru yol, doğru haber, delil, gerçeğe uygun bilgi ve adalet anlamında da kullanılmıştır.²³⁹ Hayattaki hiçbir durum hak ihlâli için mazaret olarak gösterilemez. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim hak ve adalet kavramlarına ehemmiyet göstermiştir. Bu bağlamda Allah'ın ahirette adaletle hüküm vereceği de ayetlerle teminat altına alınmıştır.²⁴⁰

İslâm felsefecileri, içerisinde yaşadığımız evrendeki düzenden hareketle sosyal yaşamın inşâ edilmesi için âlemdeki düzeni içtimaî yaşamın motivasyonu kabul etmişlerdir. Yönetimin sorumluluğunu üzerine alanlar, toplumun maddi ve manevî gelişiminden sorumludurlar. Bu itibarla toplumsal yaşamın sıhhati için adalet ilkesinin gözetilmesi gerekmektedir.²⁴¹ Adalet, aslında hak edilenle bu hakka karşılık olan şeyi ifade etmektedir. Adaletin temini çoğu zaman eşit tutmaktan ziyade denge ile olabilmektedir. Bu sebeptendendir ki adaletle hükmetme, hakka uygun hüküm verme olarak ifade edilmiştir. Dava konusu ile ilgili nas varsa hâkim nassa uygun hareket ederse adaleti gözetmiş olur. Zira Kur'an-ı Kerim'in adaletle ilgili hükmetmeyi emreden ayetleri

²³⁵ Kur'an Yolu Meâli, el-Mâide 5/8. "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

²³⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/145. , Mâverdi, *en-Nüket ve'l Uyun*, 1/199.

²³⁷ Çağrı, "Adalet", 1/342.

²³⁸ Râgıp el İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, "hak", 246.

²³⁹ Mustafa Çağrı, "Hak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/137.

²⁴⁰ Çağrı, "Adalet", 1/342.

²⁴¹ Çağrı, "Adalet", 1/342-343.

bu düşüncenin ortaya çıkmasının temel sebebidir. Şayet dava konusu ile ilgili açık nas yoksa ve hâkim icthad liyakatine sahipse icthad ederek, değilse de müçtehitlerden görüş alarak hüküm verirse adaleti gözetmiş olur.²⁴²

Adalet ilkesini, kavramsal olarak değerlendirdikten sonra Mâverdî'nin bu kavramla ilgili fikirlerine değinelim. Mâverdî'ye göre bir yönetimin adil olabilmesi için dört niteliğin mevcut olması gerekir. Bunlar: İstek, korku, hakkı gözetme (adalet) ve hakkını istemektir. İstek kişinin yönetime gönülden, arzu ederek bağlanmasına ve idarecilere şefkat duyulmasına sebeptir. Hatta yönetim konusunda nasihatı mümkün kılar. Bu nitelik memleketin korunması için en güçlü sebeptir.²⁴³ Korku ise inat sahiplerinin muhalefetine engel olur. Fesatçıların çalışmalarını, çabalarını bitirir. Ülkeyi düzeltmenin en güçlü sebeplerinden birisi budur. Devlet başkanı korku ve sevgiyi birleştirebilirse halkın yönetime itaati beklenir.²⁴⁴ Adalet, hak ve batılı birbirinden ayırmasının yanı sıra ülkenin işlerinin düzene girmesini sağlar. Halkına adil davranmayan hiçbir devlet varlığını devam ettiremez. Mâverdî, ulemanın bazılarının adaletle ilgili şu sözünü *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer*'de aktarmıştır: "Bir yönetim/devlet küfür üzere varlığını devam ettirir ancak zulümle var olmaya devam edemez."²⁴⁵ Hakkını istemek, bir anlamda eşitlik ise hakların sahiplerine tam olarak adil bir şekilde teslim edilmesi gerekir. Devletin güçlü olması, bütçesinin artması, itibarının devamı da buna bağlıdır.²⁴⁶ Mâverdî, yönetime dair esasların kurallar muvacehesinde ele alınmasını hatta bunun bir norma bağlanmasını önemsemiştir. Bu bakımdan yönetimle ilgili hususların kurumsallaşması noktasında adım atmış ve *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'yi yazmıştır. Bu bakımdan kendisini bir siyaset kuramcısı olarak değerlendirmek mümkündür. Mâverdî kendi siyaset teorisini de adalet temeli üzerine oturmuştur ki mezkûr eserin mukaddimesinde; *hukukçuların ilâhî hükümlerde hukukî yolların bilinmesi, bunlardan istifade edilmesi, yargı işlerinin karara bağlanmasında hakkaniyet ve adalet esaslarının araştırılması ve bu esasların uygulanması için bu konuda teşebbüste bulunduğunu ve bu kitabı yazdığını* ifade etmiştir.²⁴⁷

²⁴² Hayrettin Karaman, "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/343-344.

²⁴³ Mâverdî, *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer*, 181.

²⁴⁴ Mâverdî, *Teshîl*, 181-182.

²⁴⁵ Mâverdî, *Teshîl*, 182-184.

²⁴⁶ Mâverdî, *Teshîl*, 187.

²⁴⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 13.

İslâm'da adil yönetimin toplandığı iki esasın, emanetlerin ehline verilmesi ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi olduğu görülür.²⁴⁸ Arapça'da ehl kökünden türetilmiş bir masdar olan ehliyyet, sözlükte “yetki, elverişlilik, liyakat, yeterlilik” gibi anlamlara gelir.²⁴⁹ Yönetici, herhangi birine bir görev tevdi edeceği vakit, o kimsenin liyakat sahibi olup olmadığını araştırmakla yükümlüdür.²⁵⁰ Kur'ân'da yöneticinin sahip olması gereken bu niteliğe vurgu yapmıştır.²⁵¹ Kur'ân'ın bu hassasiyeti Hz.Peygamber'in yönetici kimliğinde karşılığını bulmuştur. Nitekim Hz.Muhammed (s.a.v.)kendisinden vergi memurluğu görevi isteyen Ebû Zer el-Gıfârî'ye, “*Sen güçsüzsün; bu iş bir emanettir. Emanet, üstesinden gelemeyen kimse için kıyamet gününde zillet ve perişanlık doğurur*”²⁵² buyurmuşlardır. Hz. Peygamber'in bu açıklamasından anlaşıldığı üzere kişiye verilen görev, emanet mesabesindedir. Bu sebepten ötürü emanete layıkıyla muamele etmek gerekir. Resûlullah'ın bu tavrı sahabeye ve tüm Müslümanlara örneklik teşkil etmektedir ki Mâverdî'nin yönetim anlayışı da bu minvalde şekillenmiştir. Zira ona göre de yönetim, kişiye Allah'ın bir emanetidir. Mâverdî, hilafet makamına gelen kimsenin dinin hükümlerini ve bu makamı koruması gerektiğini beyan eder. Bu konuyla bir şair'in şu dizeleriyle isabet ettiğini *el-Ahkâmü's-Sulţâniyye*'de zikreder: “*İşlerinizi onları yapacak olanlara verin.*”²⁵³

Hz.Muhammed'in görevlendirmelerde liyakatin önemine değindiğine dair mevzu bahis edilebilecek konulardan biri de Mekke fethedildikten sonra Kâbe anahtarlarının Osman b. Talha'ya teslim edilmesidir. Osman b.Talha, Kusay b. Kilab'tan sonra Kâbe'nin bakımı, örtüsünün değiştirilmesi, kapısı ve anahtarlarının muhafazası, ziyarete açılması gibi önemli bir görevi (sidane/hicabe) sürdüren Abdü'd-Daroğulları kabilesine mensuptur. Kabilesinin yürüttüğü bu görev babadan oğula geçerek Osman b.Talha'ya ulaşmıştır. Fakat Mekke'nin fethinden sonra Hz. Ali ve Hz. Abbas Kâbe'nin anahtarlarının kendilerine teslim edilmesini isteyince Hz. Muhammed, anahtarların Osman'da kalmasını tercih etmiştir.²⁵⁴ Bu olay İbn Sa'd tarafından şu şekilde aktarılmıştır: Mekke fethedilince Hz.

²⁴⁸ İbn Teymiyye, “*es-Siyâsetü's-Şer'iyye fî Islâhîr*” - Râ'î ve'r-Ra'iyye, 6.

²⁴⁹ Ali Bardakoğlu, “Ehliyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/533.

²⁵⁰ İlyas Canikli, *Hadislere Göre Yöneticilere İtaatın Sınırları* (Ankara: İlâhiyat, 2004), 59.

²⁵¹ Kur'an Yolu Meâli, en-Nisâ 4/58. “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de.*”

²⁵² Müslim, “İmârat”, 16 (No. 1825).

²⁵³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sulţâniyye*, 41.

²⁵⁴ Ali Yılmaz, “Hz. Muhammed'in Ehliyyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri: Osman b.Talha Örneği, *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 26/31 (2018), 3-4.

Peygamber, Bilal (r.a)'i Kâbe' nin anahtarlarını getirmesi için Osman b. Talha'ya gönderir. Osman b. Talha, anahtarları Hz.Muhammed'e verir. Kâbe'nin kapılarını açan Hz. Peygamber iki rekât namaz kıldıktan sonra Osman b.Talha'yı çağırır ve *“bu anahtarlar kıyamete kadar sende kalacak! Bu anahtarları senden ancak zalim bir kimse alır”* diyerek, Kâbe'nin anahtarlarını Osman b.Talha'ya teslim eder.²⁵⁵ Hz. Muhammed'in hem Ebû Zer'e olan tutumu hem de Osman b.Talha'ya yaklaşımı görev verme konusunda tüm yöneticilere bir menhec olmak durumundadır.

Çalışmanın bu bölümünde yönetimle ilgili temel ilkeler hakkında bir perspektif ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Mâverdi'nin dinin referans alındığı hatta kurucu unsur olarak kabul edildiği bir yönetim anlayışına sahip olduğu, mevcut sistem üzerinden yönetimle ilgili kavramlarda düşüncelerini ortaya koyduğu görülür. Mâverdi'nin eserlerinde göze çarpan husus, sistem içerisinde ideal olan devletin, yönetim ilkelerini muhafaza eden hatta bunları iyileştirmek için çaba sarfeden bir yönetim olduğudur.

Birinci bölümü bu şekilde sona erdirdikten sonra çalışmanın ana kısmı olan Mâverdi'nin yönetime ilişkin ayetleri nasıl tefsir ettiğine geçmeden önce müellifin tefsir yöntemine değinmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Zira daha önce de bahsi geçtiği üzere Mâverdi'nin tefsir yönteminin ele alınmasının çalışmanın konusu olan ayetlerin anlaşılmasına fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

²⁵⁵ İbn Sad, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 127.

İKİNCİ BÖLÜM

MÂVERDÎ'NİN EN-NÜKET VE'L 'UYÛN ADLI ESERİNDE YÖNETİME DAİR AYETLERE YAKLAŞIMI

1.Mâverdî'nin en-Nüket ve'l 'Uyûn Adlı Eseri ve Tefsir Yöntemi

Mâverdî'nin tefsirinin adı *en-Nüket ve'l-'Uyûn*'dur. Bu tefsir, ilim çevrelerinde *Tefsiru'l Mâverdî* adıyla anılmaktadır. Eser kaynaklarda en-Nüket, Tefsirü'l Kur'an, Tefsirü'l Kur'ân'il Kerim olarak da bilinmektedir. Bu tefsir, rivayet tefsirlerinin en eskilerindendir ve kendinden sonraki pek çok tefsire kaynak olmuştur.²⁵⁶ Mâverdî'nin tefsiri ile ilgili olarak rivayet ya da dirayet tefsiri olup olmadığı konusunda farklı görüşler ortaya konulmuş olsa dirayet tefsirinden ziyade rivayet tefsiri olarak kabul edildiği çalışmanın giriş bölümünde konu edinilmiştir. Ayrıca her rivayet tefsirinde dirayetin yer alması sebebiyle tefsir tasnifinde böyle keskin hatlarının çizilmesi de başka bir tartışmaya imkân vermektedir.

Mâverdî'nin en önemli kaynaklarından birisi, Muhammed İbn Cerir et-Taberi (ö. 310/923)'nin *Câmiu'l- Beyân 'an Te'vîli Âyi'l- Qur'ân* adlı eseridir. Rivayetlerine fazlaca yer verdiği Mukâtil b. Hayyân ve sire sahibi Muhammed b. İshâk nakle yönelik kaynaklarıdır.²⁵⁷

Fıkha yönelik kaynakları, Mâverdî, fıkha dair meselelerde özellikle İmam Şafî'nin görüşlerinden faydalanmıştır. Bununla birlikte diğer mezhep imamları olan Ebû Hanife (ö. 150/767), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884)'nin görüşlerine de eserinde yer vermiştir. Müellif, fikhî konulara dair İmam Ahmed b.Hanbel (ö. 241/855)'in görüşlerine temas etmemiştir. Mâverdî, bu konuda Taberî'den etkilenmiş olabilir. Zira Taberî, Ahmed b.Hanbel'i bir fıkıhçı olarak değil bir muhaddis olarak görmektedir.²⁵⁸

Mâverdî'nin lügat ve nahivdeki kaynaklarına gelince bunlar: Kisâî, Ferrâ (ö. 458/1066), Ahfeş, Sa'leb (ö. 291/904), Müberred (ö. 286/900), Zeccâc ve Meâni'l-Kur'ân müellifleridir.²⁵⁹

²⁵⁶ Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Tefsîri*, 24-25.

²⁵⁷ Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Tefsîri*, 43.

²⁵⁸ Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Tefsîri*, 46.

²⁵⁹ Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Tefsîri*, 45

Mâverî'nin kıraatteki kaynakları: Abdullah İbn Mes'ud (ö. 32/652-53), Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687-88), Sâid b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Hamza b. Habîb (ö. 156/773), Ali b.Habîb el-Kisâî, Yahya b.Ziyâd el-Ferrâ, İbn Amir gibi isimlerdir.²⁶⁰ Bu isimlerin yanında kendi dönemindeki kıraate yönelik kitaplarından, İbn Haleveyh'in *el-Kıraatü's-Şazze*'sinden, Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-Farisî'nin *Kitâbu'l Muhtesab fî Tebyîni Vûcuhi Şevaz'il-Kıraat*'den izahlarda bulunmuştur. Ayrıca Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî (392/1002)'den, Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045) ve Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî (ö. 444/1053)'nin kitaplarından istifade etmiştir.²⁶¹

Mâverî, *en-Nüket ve'l 'Uyûn*'a mukaddime ile başlamıştır. Bu kısım iki bölümden oluşmaktadır. İlk mukaddime Mâverî tefsir yönteminden kısaca bahsetmiştir. İkinci mukaddime, Esma'ül-Kur'ân başlığını taşımaktadır. Bu kısımda Mâverî, Kur'ân'a verilen isimleri incelemiştir. Bu isimler dört tanedir. Kur'ân, Furkân, Kitap ve Zikr'dir.²⁶² Eserin, Esma'ül-Kur'ân kısmında fasıl adında altı tane alt başlık açılmıştır. Altıncı fasıl istiaze isminden oluşur. Birinci fasılda surelerin uzunluklarına göre aldıkları isimler (Tivâl, mi'ûn ve mesânî²⁶³) incelenmiştir. İkinci fasılda el-Ahrefü's Seb'a/Yedi harf üzerinde durulmuştur. Üçüncü fasılda İ'câzü'l Kur'ân mevzusu ele alınmıştır.²⁶⁴ Dördüncü fasılda Mâverî, Kur'ân'ın nazım ve manaları itibariyle i'câz bahsinden hareketle lafızlarından birçok mananın çıkarılabileceğini bunun da ancak ciddi bir teemülle olacağı fikri üzerinde durur.²⁶⁵ Mâverî, Kur'ân lafızlarından manaların çıkarılması gerektiğini ifade eder. Onun bu ifadesiyle dirayet tefsirine ziyadesiyle önem verdiğini hatta bu tefsir yöntemini savunduğu kanaatine ulaşabiliriz.²⁶⁶

Beşinci fasılda da Mâverî, tefsirin sınıflandırılması konusunu irdelemiştir. Bu konuda Süfyân'ın, Ebû Zenâd'tan onun da Abdullah İbn-i Abbas'a isnad ettiği rivayete göre tefsir dört taksimdir. Bu taksim ilki, Arapların dilleri dolayısıyla anladıkları tefsirdir. İkincisi hiç kimsenin cehaletini özür olarak öne süremeyeceği herkesin bilmesi gereken tefsirdir. Üçüncüsü, ilim erbabının bildiği tefsirdir. Sonuncusu da sadece Allah-u

²⁶⁰ Sümertaş, *Mâverî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsîri*, 42.

²⁶¹ Sümertaş, *Mâverî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsîri*, 42.

²⁶² Mâverî, *en-Nüket ve'l 'Uyûn*, mukaddime, 23.

²⁶³ es-Seb'ut-Tivâl: Fatiha'dan sonra gelen yedi uzun sureye verilen isimdir. Mi'ûn ayetleri yüzden fazla ya da buna yakın olan surelere, ayetleri yüzden fazla olan surelere mesânî denir. , İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 64.

²⁶⁴ Mâverî, *en-Nüket ve'l 'Uyûn*, mukaddime, 23.

²⁶⁵ Mâverî, *en-Nüket ve'l 'Uyûn*, mukaddime, 25-31.

²⁶⁶ Sümertaş, *Mâverî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsîri*, 36.

Teâlâ'nın bildiği tefsirdir. Mâverdî sonuncu sınıflandırmanın doğru olduğunu beyan eder. Tefsirin bu kısmında kıyametin saati gibi gaybî konular yer almaktadır.²⁶⁷ Herkesin bilmesi gereken tefsiri, Mâverdî ulemanın bilebileceği tefsir kısmına dâhil eder ve böylece taksim üç olmuş olur. Bunlar da şöyledir: Birincisi sadece Allah'ın bilebileceği tefsirdir. Bu kısımda gayba ait konular yer almaktadır. Tefsirin bu kısmında icthâd söz konusu olamaz. Eğer bu kısım ile ilgili olarak bir nas, peygamberden gelen bir açıklama ya da ümmetin icmâ varsa bu alınabilir. Müellife göre bu tür bilgiler kulların yararına olacak bir bilgi olsaydı Allah'ın o bilgileri kullarından gizlemeyeceğidir. Mâverdî, tefsirin ikinci kısmını ise Arap diline başvurulduğunda anlaşılan tefsir olarak aktarır. Bu da lûgat ve i'rab'dır. Lûgat'ı okuyucudan ziyade müfessirin bilmesi gerektiğini de ifadelerine ekler.²⁶⁸

Üçüncü kısım ise alimlerin icthadına başvurularak öğrenilebilecek tefsirdir. Bunlar da müteşâbihin te'vili, mücmelin beyanı ve umumun tahsisi gibi konulardan oluşmaktadır. Şer'î ulemadan olan müctehidler (bahsi geçen konuların tefsirinde) lafızların manalarını şer'î usûllere döndürme konusunda diğerlerinden daha mütehassıstırlar.²⁶⁹

Mâverdî, bu eseri yazarken menhecini bize kısaca *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*'da şöyle aktarır: Allah, Kitab'ın (ayetlerini) iki kısma ayırmıştır, manası açık olanlar ve manası kapalı olanlar. Manası açık olanların bilgisine insanları ortak etmiştir, manası kapalı olanların te'vilini ise âlimlere has kılmıştır. Böylece onun eşsizliğini kapsasın ki sonra da faziletleri ve ayrıcalıkları elde edilsin. Mâverdî, sözlerine şöyle devam eder: manası açık olanlar (ayetler) okunduğunda anlaşılabilir. Manası müphem olanlar ise ancak iki şekilde yani nakil ve icthad yöntemi kullanılarak anlaşılabilir. Bundan dolayı Mâverdî eserin bilgisi gizli olanın te'vil ile sınırlı kıldığını, manası anlaşılamayan ve tasavvur edilemeyenleri de tefsir ile sınırlandırdığını bildirir. Eserinde halefin ve selefin görüşlerini toplayıcı olarak, kendisinde ihtilaf edilen ve ittifak edilenleri açıklayıcı olarak düzenlediğini belirtir. Akla gelebilecek ihtimal dâhilindeki manaların da kaynaklarını kitabında zikrettiğini ifade eder. Mâverdî tefsirinin mukaddimesine şu cümlelerle devam eder:

“Benim söylediklerimle söylenen sözler, benim istihrac ettiklerimle istihrac edilenler ayırt edilsin diye, bu muhtemeldir diye ifade ettim. Muhtevâsından manası ortaya çıkanlarda,

²⁶⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, mukaddime, 36-37.

²⁶⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, mukaddime, 37-38.

²⁶⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, mukaddime, 38.

kaynağa daha yakın olması ve hedefe ulaşmada daha kolay olması hasebiyle; okuyucunun anlayışını (kavrayışını) ve tilavet edenin tasavvurunu yeterli görerek(bu kısımları tefsir etmekten) vazgeçtim. Tefsirdeki benzer te'viller ve gizli deliller açıklık kazansın ve temel konular idrak edilsin diye onu fasıllar halinde takdim ettim. Desteği güzel olan Allah'tan yardım ve Muhammed(s.a.v)'e âl ve ashabına Allah'ın rahmet etmesini istedim.”²⁷⁰

Maverdi *en-Nüket ve'l-'Uyûn* adlı eserinde bir surenin tefsirini yaparken her ayetin tefsirini yapmamış olmakla beraber kendince gerekli gördüğü ayetlere dair açıklamalarda bulunmuştur. Eserinde ayetleri tefsir ederken, Kur'ân ayetleri, hadisler, sahabe ve tâbiîn sözleri ile açıklamıştır. Mâverdî'nin tefsiri rivayet ve dirayet tefsiri olma özelliğini bünyesinde barındırır. Mâverdî'nin tefsirine bakıldığı zaman rivayetlerin birçoğunun isnâtsız olarak verildiği görülür.²⁷¹ *en-Nüket ve'l-'Uyûn*'da Mâverdî'nin tefsirde izlediği yöntem ele alındığında genel olarak şu özellikler zikredilebilir:

1. Ayetlerin sebep-i nüzûlü açıklanmaya gayret edilmiştir ve sebep-i nüzûlde ihtilaf varsa bunlar belirtilmeye çalışılmıştır.
2. Dilcilerin görüşlerine yer verilmiştir.
3. Bir ayetin tefsiri yapılırken zaman zaman konuyla ilgili hadisler de aktarılmıştır.
4. Ayet tefsirleri yapılırken Arap şiirine de değinildiği gözlenmiştir.
5. Eserde kullanılan dil, sade, üslup ise akıcıdır. Mâverdî, kısa cümlelerle, bilgiyi maddelendirerek aktarmayı tercih etmiştir.
6. Tefsir yapılırken bir şahsın görüşünden bahsedilecekse, sözün kime ait olduğu belirtilmiştir.
7. Müellif, rivayetlerin yanı sıra farklı kıraatlerin ve fikhî hükümlerin bildirilmesine hassasiyet göstermiştir.
8. Müfessir, bir konuda tercihte bulunduğu zaman Şafiî fikhının etkisinin baskın olduğu görülür.²⁷²

²⁷⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 1/21.

²⁷¹ Kallek,”Mâverdî”, 28/185.

²⁷² Sümertaş,” Mâverdî ve en- Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Tefsiri”, 52.

Mâverdî tefsirinde Kur'ân'ı Kur'ân'la ve Kur'ân'ı hadislerle tefsir etmiştir. Müellif tefsir ettiği ayetin anlamının iyice kavranması için farklı okuyuşlara yer vermiş ve kıraatlerin anlam üzerindeki etkisine dikkatleri celb etmiştir. Bir ayetin iyice anlaşılabilmesi başka bir ayete bağlı ise Mâverdî bu noktada başka bir ayeti zikretmekten kaçınmamıştır.²⁷³ Bu konu ile bir örnek vermemiz gerekirse, Mâverdî, Mâide 8.ayeti tefsir ederken Mâide 11.ayeti zikretmiştir.²⁷⁴ Müellifin tefsir metotlarından bir diğeri de ayetleri açıklarken hadislere fazlaca yer vermesidir. Mâverdî tefsirinde sahih²⁷⁵ ve hasen²⁷⁶ hadislere yer vermiştir. Nisâ suresi 17. ayette Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir, işte Allah bunların tövbesini kabul eder buyrulmaktadır. Mâverdî, ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ ayetin bu kısmını tefsir ederken burada üç te'vil olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi İbn-i Abbâs ve Süddî'ye ait olan hastalanmadan önce sıhhatliyen yapılan tövbedir. İkincisi ise ölüm meleği gelmeden önce yapılan tövbedir. Üçüncüsü ise ölmeden öncedir. İkrime şöyle demiştir:” Dünya'nın tamamı hemendir (gelip geçicidir).²⁷⁷ Katâde, Resûlullah'tan şöyle rivayet etmiştir:” *Şüphesiz ki Allah kulun tövbesini can boğaza dayanmadan/ölmeden önce kabul eder.*”²⁷⁸ Mâverdî'nin zayıf hadisleri de eserine aldığı görülür. Bu konuda bir örnek vermemiz gerekirse Mâverdî'nin Nisa 59. ayetteki ülü'l-emr'e itaatin açıklanmasında zayıf bir hadisi kullanmıştır ilgili hadis de şudur: Hişâm Urve'den o da Ebi Salih'ten o da Ebû Hureyre'den şöyle rivayet etmiştir. Nebi(s.a.v) şöyle demiştir:

“Benden sonra size yöneticiler gelecektir. İyi olan size iyiliğiyle gelecektir. Günâhkar da size günahıyla gelecektir. Onları dinleyiniz. Doğruya isabet ettikleri her şeyde onlara itaat ediniz. Arkalarında namaz kılınız. Eğer onlar iyilik yaparsa kendileri ve sizin içindir. Eğer kötülük ederlerse de sizin aleyhinize ve kendi aleyhlerinedir.”

²⁷³ Sümertaş, “Mâverdî ve en- Nüket ve'l- Uyûn Adlı Tefsiri”, 55.

²⁷⁴ Mâverdî, ” en-Nüket ve'l- Uyûn ”, 2/19.

²⁷⁵ Sahih hadis, adalet ve zabt sıfatlarını taşıyan ravilerin kendilerinden hadis rivayet ettiği şeyhi ile tesadüf ederek ve hadis metninde ya da isnadında illet olmayan hadislerdir. , Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 51-52.

²⁷⁶ Hasen hadis, sahih ile zayıf arasında yer almakla birlikte sahihe daha yakın olduğu için makbul olarak değerlendirilen hadistir. Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*,58.

²⁷⁷ Mâverdî, en-Nüket ve'l- Uyûn, 1/463-464.

²⁷⁸ Tirmizî, ”Daavât”, 98 (No.3537).

Bu hadisi Taberî zikretmiştir ve senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁷⁹ Mâverdi *en-Nüket ve'l-'Uyûn*'da ayetleri tefsir ederken sahabî sözlerini aktarmıştır. Bilhassa dört halifenin yanı sıra İbn Mes'ûd (ö. 32/652), Zeyd b. Sâbit (ö. 54/674), Hz. Aişe (ö. 57/677), Ebû Hureyre (ö. 58/678), İbn Abbâs (ö. 68/687), Enes b. Mâlik (ö. 93/711) gibi meşhur sahabî görüşlerine de yer vermiştir. Mâverdi'nin tefsir yönteminin ayırt edici özelliklerinden biri de tabiîn bilginlerinin görüşlerinin sahabe sözlerinden daha fazla zikredilmiş olmasıdır.²⁸⁰

Mâverdi, Âl-i İmrân 7.ayetteki *هَٰؤُلَاءِ أَمْ الْكِتَابِ وَالْآخِرُ مُمْتَحِنَاتٌ* bunlar kitabın esaslarıdır, diğerleri ise müteşâbihtir. Ayetin bu kısmını tefsir ederken, müfessirlerin bu ayetin te'vilinde yedi düşünce üzerinde ihtilaf ettiklerini bildirir. Bu yedi görüşün ilki de İbn-i Abbâs ve İbn-i Mes'ud'a ait olan görüştür. Onlara göre muhkem nasihtir, müteşabih de mensuhtur. İkinci anlamda Mücahid'e ait olan görüştür ki muhkem, Allah'ın haram ve helal olan hükümleri beyan ettiği, manaları kapalı olmayanlardır (ayetlerdir).²⁸¹

Mâverdi'nin ayetleri tefsir ederken izlediği yöntemlerden bir diğeri de sebep-i nüzûle yer vermiş olmasıdır. Fakat ayetlerin sebep-i nüzûlü *en-Nüket ve'l-'Uyûn*'da müstakil bir başlık altında ele alınmamıştır. Mâverdi bazı ayetlerde ayetin nüzûl sebebindeki ihtilaflı görüşlere değinirken bazı ayetlerde nüzûl sebebini açıklama gereği hissetmemiştir. Bir ayeti ele alırken kimi zaman öncelikli olarak sebep-i nüzûlü zikretmiş sonra ayeti irdelemiştir. Bazı durumlarda da bunun tam tersini yapmıştır.²⁸² Mâverdi eserinde İsrailiyyata da yer vermiştir. Hatta bu bilgiler, öğrenildiği zaman kişiye faydası dokunmayacak türden bilgiler olarak değerlendirilebilir.²⁸³ Müfessir, Hadîd 25.ayetin açıklamasında asanın boyunu tıpkı Hz. Musa'nın boyu gibi on zira olarak belirtmesi, asanın ağacının cinsi gibi açıklamalarda bulunması bu konuya misal teşkil eder.²⁸⁴

Mâverdi, tefsirinde dil bilimsel açıklamalarda da bulunmuştur. Tefsiri yapılan ayetteki kelimenin eş anlamlısı verilerek bazen de kelimenin geçtiği başka ayetten örnek getirilerek ilgili kelimenin daha iyi anlaşılması için gereken gayret gösterilmiştir. Mâverdi, Âl-i İmrân 159. ayetin tefsirinde; “*Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak*

²⁷⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 1/499.

²⁸⁰ Sümertaş, “Mâverdi ve en-Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Tefsiri”, 57.

²⁸¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 1/369.

²⁸² Sümertaş, “Mâverdi ve en-Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Tefsiri”, 57.

²⁸³ Sümertaş, “Mâverdi ve en-Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Tefsiri”, 61.

²⁸⁴ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 5/483.

davrandın.” Buradaki مَا ‘nın sıla ve nazm güzelliği için olduğunu bildirir. Yine buradaki الْفُظْ kaba davranandır, غَلِيظُ الْقَلْبِ ; katı kalpli olandır, diye açıklamalarda bulunmuştur.²⁸⁵ Mâverdî, neshi kabul ettiği için ilgili ayetleri tefsir ederken nâsih ve mensuh olanını zikretmiştir. Fakat nesh meselesini bir tartışma konusu haline getirmeden teknik ve detay kısımlarına girmemiştir. Nâsih ayetin, mensuh ayetten daha sonra gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Müellif, tefsir ettiği ayetin nâsih ya da mensuh olduğunu belirtmiş ve konu ile ilgili ne kadar rivayet varsa aktarmayı tercih etmiştir. Rivayetleri aktarırken tefsirindeki genel duruş gibi kendi tercihinin belli etmemiştir. Mâverdî, ayetin ayetle neshine değinmiş, ayetin hadislerle neshini konu edinmemiştir.²⁸⁶ Mâverdî’nin Nisâ 8. ayetin tefsirinde bu ayetin nâsih olduğunu ifade eden görüşü aktarması bu konuya örnek verilebilir.

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا

*(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.*²⁸⁷

Mâverdî, bu ayetin tefsirini yaparken Katâde, Said b. Müseyyeb, Ebû Mâlik ve bir kısım fukahânın görüşü olarak bu ayetin miras ayetleri ile nesh edildiğini aktarır.²⁸⁸

Mâverdî, *en-Nüket*’te zaman zaman tefsir usûlüne dair bilgilere de yer vermektedir. Genel olarak bu bilgiler, eserinde mukaddime kısmında yer almakla birlikte az da olsa tefsirinin içinde de usûle dair bilgiler yer almaktadır.²⁸⁹

Mâverdî’nin tefsirinin bir rivayet tefsiri olmasının yanında yer yer rivayetler arasında tercih yapıldığı görülür.²⁹⁰ Mâverdî Bakara suresi 2. ayette (*İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahıtan sakınanlar için bir rehberdir*) Kur’ân’ın sakınanlar için bir rehber kitap olduğunu açıklarken bu konuda üç görüş olduğunu belirtir ve üçüncü görüş olan “onlar şirkten uzak olanlar ve nifaktan uzak olanlardır”, diye açıklanan görüşün hatalı olduğunu ifade eder.²⁹¹

Mâverdî’nin hayatına değinirken belirtildiği üzere tefsirinde Mu’tezilî fikirler barındırdığı için Mu’tezili olmakla itham edilmiş, tefsirini de bu manada dikkatli okunması

²⁸⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘Uyûn*, 1/432-433.

²⁸⁶ Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-‘Uyûn Adlı Tefsîri*, 93.

²⁸⁷ *Kurân Yolu Meâli*, en-Nisâ 4/8.

²⁸⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘Uyûn*, 1/456.

²⁸⁹ Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-‘Uyûn Adlı Tefsîri*, 101.

²⁹⁰ Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-‘Uyûn Adlı Tefsîri*, 65.

²⁹¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘Uyûn*, 1/67-68.

gereken bir eser olarak değerlendirenler olmuştur. Bu konuya daha önce değinildiği için burada bu değerlendirmeyi hatırlatmakla yetiniyoruz. Mâverdi'nin tefsir yöntemine değindikten sonra çalışmanın ana bölümünü oluşturan ayetlerin tefsiri kısmına geçiyoruz.

2.En-Nüket ve'l 'Uyûn'da Yönetime İlişkin Ayetlerin Taberî, Kurtubî, Mevdûdî Tefsirleri ile Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi

2.1.Yönetimde Adaletin Gözetilmesi

Toplumların bir arada ve huzurla yaşayabilmelerini sağlayan değer adalettir. Herhangi bir işin temelinde adalet olduğu vakit yapılan şey en iyi formunu kazanır. Bu açıdandır ki Kur'ân-ı Kerim insanlara bu değeri korumayı tavsiye eder. Mâverdi için devlet, hukukî düzenin işlediği bir sistemdir. Devletin hukukîliği de adalet ilkesine dayanmaktadır. Hatta adalet, Mâverdi siyaset teorisinde devletin devamının ve bekasının kendisine bağlandığı kurucu unsur mahiyetindedir.²⁹² İslâm siyaset düşüncesinde olduğu gibi Mâverdi siyaset teorisinde de adalet idesi yönetim esasları içerisinde en önemli unsurdur. Dolayısıyla yönetimle ilgili bir çalışmada değinilmesi gereken en önemli kavram adalet kavramıdır.

Yönetimde adaletin temin edilmesi konusu; adaletle hükmetmek, şahitlikte adalet, ehl-i kitap arasında adaletin temin edilmesi ve Müslümanların arasını adaletle düzeltmek alt başlıkları içerisinde ele alınacaktır. Bu kısımda ayetlerin tefsiri çalışmanın giriş kısmında da ifade edildiği üzere önce Taberî sonra Mâverdi akabinde Kurtubî ve Mevdûdî'nin ayetlere getirdikleri izahlarla ele alınacaktır.

2.1.1.Adaletle Hükmetmek

Bu başlık içerisinde insanlar arasında hüküm verildiği zaman adaletle hükmetmeyi emreden Nisâ 58, Sâd 26, bizzat adaletin emredildiği A'râf 29, Nahl 90, Hadîd 25.ayetler değerlendirilecektir. Nisâ 58. ayet hükümlerde adaletin temin edilmesi yanında liyakatin de önemini ortaya koyan bir ayettir. Bununla birlikte çalışmanın bu kısmında liyakatle ilgili bir alt başlık açılmayacağı için Nisâ 58. ayet bu başlık altında değerlendirilecektir.

²⁹² Mâverdi, *Teshîl*, 182-183.

Nisâ 58

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ
سَمِيعًا بَصِيرًا

*“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”*²⁹³

Taberî, bu ayeti tefsir ederken emanetlerin ehli olan kişilerin kim olduğu konusundaki ihtilafa değinir. Zeyd b. Eslem, Şehr b. Havşeb, Mekhûl (ö. 112/730) ve İbn Zeyd’e göre, bunlar Müslüman yöneticilerdir. Taberî, akabinde Mus’ab b. Sa’d’dan rivayetle Hz. Ali (ö. 40/661)’nin emanetlerin ehline verilmesi ile ilgili olarak isabetli olan görüşü aktarmıştır. Bu görüşler şu şekildedir: *“İmamın Allah’ın indirdiği ile hüküm vermesi, emanetleri ehline vermesi insanların imam üzerindeki hakkıdır. İmam, bunları yaptığı takdirde, insanların onu dinlemesi, ona itaat etmeleri, davet edildikleri zaman icabet etmeleri imamın insanlar üzerindeki hakkıdır.”*

Emanetlerin ehli olan kimselerle ilgili olarak Taberî de İbn Cüreyc (ö. 150/767)’in görüşüne tefsirinde yer vermiştir. Ona göre emanetlerin ehline verilmesi Hz. Muhammed’e hitaben söylenmiştir. Mekke fethedilince Kâbe’nin anahtarlarının Osman b. Ebû Talha’dan alınması üzerine Allah, anahtarların tekrar Osman b. Ebû Talha’ya teslim edilmesini Nebi (a.s)’ye emretmiştir. Taberî ayette geçen *“emanetleri ehline veriniz”* cümlesinin muhatabı hakkında farklı görüşleri ortaya koyduktan sonra tercih edilmesi gereken mananın Müslüman yöneticiler olduğunu ifade etmiştir. Allah, bu ayetle yöneticilere, hüküm verdikleri zaman adil olmalarını emretmiştir. İdarecilerin kendilerine emanet edilen ganimet mallarını ve diğer emanetleri, yönettikleri kimselere vermeleri yine bu ayetle emredilmiştir. Bir sonraki ayette de idare edilen kimselerin idareciye itaat etmeleri gerektiği dile getirilmiştir. İbn Cüreyc’in, bu ayetin Osman b. Ebû Talha hakkında indiğini söylemesi Taberî’ye göre caizdir. Taberî bunun yanı sıra bu ayetin kendisine bir şeyler emanet edilen herkesi kapsayabileceğini de ifade eder. Mâverdinin tefsirinde de mülaki

²⁹³ Çalışmanın bu bölümünde ayetler üzerinden bir çalışma yürütülecektir ve daha önce de belirtildiği üzere ayetlerin meâlleri *Kur’an Yolu Meâli*’nden verilmiştir. Bu kısımdan itibaren ayetler için dipnot verilmeyecektir.

olacağımız hadis:” *Emaneti sana emanet edene teslim et. Sana ihanet edene ihanet etme.*”²⁹⁴ Taberî tefsirinde de karşımıza çıkmaktadır.²⁹⁵

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا

Mâverdî, ayetin bu kısmının yöneticileri ilgilendirdiğini (onlara işaret ettiğini) belirtir. Bu görüşün sahiplerini Şehr b. Havşeb, Mekhûl, Zübeyr b. Eslem olarak aktarır. Müellifin bu ayetle aktardığı bir başka görüş de İbn Cüreyc’e ait olan görüştür. Buna göre bu ayetle Hz. Peygamber’e, Osman b. Ebû Talha’ya Kâbe’nin anahtarlarını iade edilmesi için hitap edildiğidir.²⁹⁶ Bu bilgiler de Mâverdî’nin Taberî’den faydalandığını göstermektedir.

Mâverdî’nin bu ayetle vurguladığı bir başka mevzu da Übey b. Kâ’b (ö. 33/654 [?]), Hasan ve Katâde’ye izafe ettiği görüşe göre, ayetin kendisine bir şey emanet edilen kimse hakkında nazil olduğudur. Bu konuda Katâde’nin Hasan’dan onun da Resûlullah’tan naklettiği hadisi aktararak, müfessir bu ayetin tefsirini sonlandırır.²⁹⁷ Mezkûr hadis şöyledir: ”*Emaneti sana emanet edene teslim et. Sana ihanet edene ihanet etme.*”²⁹⁸ Mâverdî’nin yöneticilere idare işinin verilmesini Allah’ın emaneti olarak görmesi, ayeti başka bir nazarla değerlendirmemize salık vermektedir. Bu bağlamda adaletin temin edilmediği her yönetim bir yönüyle de Allah’ın emanetine ihanet olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca bu ayet bize yönetimde adalet temelli bir başka kavramı da işaret eder ki bu da liyakattir. Liyakat bir kimseye görev tevdi edilirken kişinin bu sorumluluğa yaraşır olma durumudur. Bu kontekste idare ile ilgili işler ister devlet yönetimi isterse başka bir alanda olsun, hem görev vereni hem de görevi teslim alanı ilgilendirir. Kısacası bu bir emanet teslim etme ve teslim edilen emaneti alma olayıdır. Ayet, bu anlamıyla Mâverdî’nin de değindiği üzere hem görev vereni hem de bu sorumluluğu üstleneni ilgilendirir. Sonuç itibarıyla yapılan işin layığıyla yerine getirilmesi gerekir.

Kurtubî, bu ayetin ana hükümler bildiren bir ayet olduğunu ve bu ayetin şer’in ve dinin tamamını kapsadığını ifade etmektedir. Müfessir, ayette kimin muhatap alındığı

²⁹⁴ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, ”*Süneni Ebû Davûd*” thk. Şuayb Arnavut, Muhammed Kamil Karabeleli (Beyrut: Dâru’l-Risaleti’l-Alemiyye, 1430/2009), ”Büyû”, 81 (No. 3534).

²⁹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 7/169-172.

²⁹⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 7/170. , Bu görüş bu eserde de geçmektedir. Bu da Mâverdî’nin bu konuda Taberî’den faydalandığını göstermesi açısından bize ipucu vermektedir.

²⁹⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘Uyûn*, 1/498.

²⁹⁸ Ebû Dâvûd, ”Büyû”, 81 (No. 3534).

konusunda farklı görüşler ortaya koymuştur. Bu ayetin özel olarak Müslüman yöneticilere dair bir hitap olduğu düşünen görüş sahiplerine (Ali b. Ebi Talip, Zeyd b. Eslem, Şehr b. Havşeb ile İbn Zeyd) de tefsirinde yer vermiştir. Bu konuda İbn Cüreyc'e nispet edilen görüşe göre bu ayetin Hz. Muhammed (a.s) 'e Kâbe'nin anahtarları konusunda özel bir hitap olduğunu, Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olmayan Osman b. Ebû Talha'dan Kâbe'nin anahtarlarının alınması üzerine bu ayetin indiğini de nakletmiştir.²⁹⁹ Gerçekte ayet bütün insanlar için umumidir yani herkesi muhatap alır. Bu ayet, hükümlerde adaletin sağlanması, zulmün giderilmesi, malların paylaşımı gibi emanet olan şeyleri bünyesinde barındırdığından yöneticileri de ilgilendiren bir ayettir.³⁰⁰ Bu konuda Kurtubî, Mâverdi'de de gördüğümüz emanetlerle ilgili hadise yer vermektedir.”³⁰¹ Müfessire göre Nisâ 58. ayet nazım açısından her türlü emaneti ihtiva eden bir ayettir.³⁰² *”İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmedin”* ayetteki bu lafız ile ilgili olarak Kurtubî, Dahhâk'ın görüşüne de yer verir. Bu görüşe göre, bu ifadenin yöneticilere, hâkimlere, emirlere bir hitap olduğunu ama mana yönüyle bütün insanlara şamil olduğu ifade edilmiştir. Konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.av.) şöyle buyurmuştur: *“Adâletle hükmedenler, kıyamet gününde Rahmân'ın sağında nûrdan minberler üzerinde olacaklardır. Bunlar hükümlerinde, aileleri ve sorumlu oldukları kimseler hakkında adâletle davranmışlardır.”*³⁰³ Kurtubî'de bu ayetle ilgili açıklamalar bu doğrultudadır.³⁰⁴

Mevdûdî, bu ayeti tefsir ederken öncelikli olarak Müslümanların, İsrailoğullarının düştükleri hataya düşmemeleri için Allah tarafından uyarıldıklarını ifade eder. Müellif, İsrailoğullarının en büyük hatalarını liyakat sahibi olmayan kimselere görev vermeleri olarak, kaydeder. Onlar ehil olmayan kimselere dinî ve siyasî sorumluluk vermişler, bunun sonucunda da içtimaî yapı çökmüştür. Yahudileri toplumsal olarak çöküntüye götüren bir başka problem de onların adil olmamalarıdır. Yahudiler kolay bir şekilde zulüm işleyebilmişlerdir, bunun sebebi ise adaletle riayet etmemeleridir. İşte Allah, Yahudilerin bu şekilde yozlaşmalarından Müslümanların ders çıkarmalarını ve Yahudilerin hata ettikleri hususlarda dikkatli olmaları için onlara bu şekilde ikazda bulunmuştur.³⁰⁵

²⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/423.

³⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/424.

³⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/425.

³⁰² Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/425.

³⁰³ Müslim, “İmare”, 18 (No. 1827).

³⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/427.

³⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 1/370.

A'râf 29

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ

“De ki: “Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin, kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O’na yalvarın! İlkın sizi yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.”

Taberî’nin bu ayetle ilgili olarak açıklamalarından sadece ayetin adaletle ilgili kısmına değinilecektir. Bu açıklamalar da şu şekildedir: “Allah Teâlâ Nebi’sine şöyle der: Ey Muhammed onlara de ki: Rabbim bana sizin söylediğinizi değil bilakis adaleti emretti ki onlar Allah kötülüğü emrediyor deyip Allah’a yalan isnat ediyorlardı.”³⁰⁶

Mâverdî ayetin قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ bu kısmını açıklarken burada iki yön olduğunu ifade eder; bunlar adalet ve doğruluktur.³⁰⁷ Bunun dışında en-Nüket’te adalet ile ilgili vurgulanan bir husus yoktur. Mâverdî’nin bu ayetle ilgili olarak izahata girmemiş olması bizi onun bu ayeti tefsire ihtiyaç duyulabilecek bir ayet olarak değerlendirmede sonucuna götürmektedir. Kurtubî’de ayetteki قسط kavramının adalet olduğunu ifade eder.³⁰⁸ Mevdûdî ise ayeti şirk üzerinden açıklar. Bu ayete göre inananlar, hayatlarını adalet ilkesine göre tesis etmelidirler. İbadetler, sadece Allah için yerine getirilmeli, bu bağlamda Allah’tan başkasına itaat gösterilmemelidir. Müslüman her türlü yardımı, kötülükten korunmayı Allah’tan istemelidir.³⁰⁹ Müfessirin bu yorumlarına bakıldığı zaman bütüncül bir iman anlayışı ortaya koyduğu görülmektedir. Mevdûdî’nin ayeti yorumlarken inanç ile ilgili olguları da adalet temelinde ifade etmeye çalıştığı hissedilmektedir.

Nahl 90

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor.”

³⁰⁶ Taberî, Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 10/139.

³⁰⁷ Mâverdî, en-Nüket ve’l- ‘Uyûn, 2/216.

³⁰⁸ Kurtubî, el-Câmi ‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân, 9/190.

³⁰⁹ Mevdûdî, Tefhîmü’l-Kur’ân, 2/27.

Yönetim özelinde ele aldığımız kavramdan biri olan adalet ilkesi ile ilgili olarak ele alınan bir başka ayette Nahl 90. ayettir. İlk olarak Taberî'nin bu ayeti nasıl tefsir ettiğine bakalım. Taberî ayette geçen bütün kavramları tek tek açıklamıştır. Müfessir, adaleti: insafli olmak olarak açıklar. İnsaf ise Allah'ın bize verdiği nimetleri onamak, ona şükretmektir. Allah dışında bize fayda ve zararı dokunmayan şeylere tapmak ise insafsızlık yani adaletsizliktir. Adalet, Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şahadet etmek, olarak da açıklanmıştır.³¹⁰

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ

Mâverdi," *Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı emreder*" cümlesini, buradaki te'villeri zikrederek açıklar. Bu te'villere göre adalet: Allah'tan başka ilah olmadığına (onun bir ve tek olduğuna) şahadettir. İhsan ise Allah'ın emir ve nehiyelerine, açık ve gizli (olarak) Allah'a itaatte sabır göstermektir. Mâverdi'nin aktardığı bir başka görüşe göre adalet, hak ile hüküm vermektir. Adaletin buradaki manası ile ilgili olarak aktardığı bir diğer yorum da Allah için yapılan amellerin gizliliğinin ve açıklığının eşit olmasıdır.³¹¹

Kurtubî, bu ayetle ilgili olarak İbn-i Mesud'a nispet edilen görüşe göre bu ayetin Kur'ân'da uyulacak her bir hayrı ve kaçınılması gereken her bir şerri topladığını ifade eder. Müfessir, bu ayette altı meselenin varlığından bahseder. Bu mevzuların birincisi Kur'ân'ın insanları güzel ahlaka davet etmesidir. İkinci mesele, adalet ve ihsan kavramlarıdır ki alimler bu konuda farklı görüş bildirmişlerdir.³¹² Kurtubî adalet ve ihsanla ilgili olarak Taberî' de de zikredilen rivayetlere yer vermiştir. Dördüncü konu, fahşa, münker ve bağıydır.³¹³ Beşinci mevzu kendisine karşı muamelede sınırların aşıldığı kimsenin af ile mukabelede bulunmasının daha uygun olduğudur. Altıncı husus da ayetin emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l münkeri kapsamasıdır.³¹⁴

Mevdûdî, adaletli olmayı, ihsan ve yakınlarla vermeyi sağlıklı bir toplumun dayanak noktaları olduğunu ifade eder. Adalet, herkesin hakkını elde edebilmesi adına, sistemin düzenlenmesidir. Bunun yanı sıra adalet, hakların herkese aynı derecede dağıtılması değil, bilakis hakların eşit denebilecek şekilde kişilerin hak ettiği ölçüde dağıtılmasıdır.³¹⁵ Mevdûdî' nin adalet tanımlaması herkese aynı ölçüde yaklaşım değil, insanın kendi şartları

³¹⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 14/334-335.

³¹¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l- Uyûn*, 3/209.

³¹² Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l- Kur'ân*, 12/411-412.

³¹³ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'ân*, 12/414.

³¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l- Kur'ân*, 12/416.

³¹⁵ Mevdûdî, *Tefhimu 'l-Kur'ân*, 3/52.

içerisinde haklarının korunması, bir anlamıyla kişiler için dengenin sağlanmasıdır. İhsan kavramı ile ilgili olarak müfessir, iyi, cömert, hoşgörülü vb. kavramın kelime anlamını verir. Akabinde ihsanın, toplum düzeni için adaletten daha önemli bir prensip olduğunu ifade eder. Nitekim adalet sıhhatli bir toplumun temeli ise ihsan bu toplumun kemâlâta ulaşmasıdır. Adalet toplumun haklarını korur ama ihsan toplumun faziletlerinin insani güzelliklerinin oluşmasını sağlayan bir niteliktir. Allah, iyiliği, ihsanı akrabaya cömert olmayı emrederken toplumu bozan üç kötü davranışı (fahşa, bağı ve münker) da yasaklamıştır. Bağy de genel ahlâk kurallarını aşan, diğer insanların haklarını çiğneyen her türlü kötü davranıştır.³¹⁶

Sâd 26

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

“Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.”

Taberî, bu ayetin tefsirinde ayrıntıya girmemiştir. Hz. Dâvûd (a.s.)’un kendinden önceki peygamberlerden sonra yeryüzünde hakem tayin edildiğini, insanlar arasında hüküm verirken adaleti gözetmesi ve haktan ayrılmaması gerektiği noktasında kendisine uyarılarda bulunulduğunu ifade etmiştir. “Biz seni yeryüzünde halife yaptık” cümlesini Taberî’nin aktardığına göre, Süddi: “onu yeryüzünde hükümdar kıldık” manasında olduğunu belirtir.³¹⁷ Müfessir, bu ayetle ilgili olarak, insanlar arasında adaletle hüküm verilmesini, hüküm verirken hevânın etkisinde kalınarak haktan ayrılmamanın gerekliliği üzerinde durur. Taberî’ye göre eğer bir kimse hüküm verirken adaletin yerine hevâsına tabi olursa ve Allah’ın yolundan ayrılırsa helak edilenlerden olur.³¹⁸

Mâverdî’nin tefsirinde ayetleri kısım kısım tefsir ettiği görülür. Bazı ayetleri tefsir etmezken bazı ayetlerde bazı cümleleri izaha konu edinmektedir. Bu ayette de ilk olarak “Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık” cümlesini görüşler üzerinden açıklamaktadır. Buradaki halife Allah’ın halifesidir, bu anlamıyla hilafet, nübüvvet

³¹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 3/52-53.

³¹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 20/77.

³¹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 20/77.

manasında kullanılmıştır. Bir diğer görüşe göre ise ayetteki halife öncekilerin halifesi anlamındadır. Çünkü geride kalanlar, geçip gidenlerin halifesidir. Yani hilafet/hükümrancılık, hâkimiyet anlamındadır.³¹⁹

Müellif her ne kadar ayetin tefsirinde kendi görüşlerine yer vermese de seçtiği görüşler kendi tercihlerini de ortaya koymaktadır. Mâverî'nin açıklamalarından anlaşıldığı üzere halifeye Allah'ın halifesi dendiği zaman nübüvvet makamının anlaşıldığı, nübüvvetten sonra da bu kavramın hâkimiyeti ifade ettiği görülür. Kavrama Peygamberlik makamından sonra hâkimiyet manasının verilmiş olması ile ayetin muhatapları içerisinde yöneticilerin de girdiğidir. Hatta bu ayet halifenin nasıl isimlendirileceği konusundaki ihtilaflara da mesned olabilecek bir ayettir. Mâverî'nin bu ayetin tefsirinde *en-Nüket*'te yönetimle ilgili olarak uzun izahlara girmemesinin yanı sıra Allah'ın mülkü olan yeryüzünde iktidarı emanet alan kimselerin toplumu en iyi şekilde yönetmekle sorumlu oldukları bu ayetle belirtilmiştir. Ayrıca müfessir, bu görüşün hâkimler tarafından üzerinde ittifak edilen bir görüş olduğunu da ifade eder. Mâverî, bu ayeti halkın idaresini kendilerinde bulunduranlara Allah'ın bir mesajı olarak değerlendirmektedir.³²⁰

Ayetin kalan kısımları ile ilgili olarak ise *insanlar arasında adaletle hükmetmek*, ibaresi iki te'vil ile izâh edilmiştir. Birincisi adalet, diğeri de kişiler için gerekli olan hak'tır. Mâverî'nin bu ayetle ilgili açıklamalarından anlaşıldığı üzere hevasına meyleden kimse için iki te'vil vardır. Hevasına uyan sınırı aşar, diğer yorum ise hata eder. *Allah yolundan sapmak da Allah'ın dininden ve itaatinden sapmak/yüz çevirmek* manasındadır.³²¹

Ayetin ifade sıralaması dikkate alındığında, hüküm verirken kişinin kendi eğilimlerine göre hüküm vermesi dinden sapma şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü yanlış hüküm, kişiyi doğrudan ayırır din de doğruyu emrettiği için bu davranış Allah'a itaatsizliktir. Bu bağlamın açık şekilde cümlelere dökülmüş ifadesini Kurtubî tefsirinde görmekteyiz. Ona göre kazâi işlerde hüküm vermenin esası Allah'ın indirdiği buyruklardır. Bu ayet hâkimi kendi bilgisine göre hüküm vermekten men eder. Eğer hâkim kendi

³¹⁹ Mâverî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, 5/90.

³²⁰ Mâverî, *Teshîl*, 143.

³²¹ Mâverî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, 5/90-91.

yakınını korumak, hasmını yok etmek isterse vereceği hükümde bilgisinin bu doğrultuda olduğunu ifade edebilir.³²²

Biz seni yeryüzünde halife kıldık, ayetin bu kısmını Kurtubî, biz seni iyiliği emredip, kötülükten alıkoyman için hükümdar kıldık, senden önceki peygamberlere ve salih liderlere halife eyledik, diye tefsir etmiştir.³²³ Dâvûd (a.s.)'a böyle sitem edilmesinin sebebi kocasından kadını istemesi sebebiyledir ve bu eylem adalete uygun değildir. Bundan dolayı Davud (a.s.)'a bu emir gelmiştir. Müellife göre insanlar arasında adaletle hüküm vermek vücup ifade eder. Kurtubî, heva'ya uymamayı Allah'ın emrine muhalif olan isteklere uymamak olarak açıklamıştır.³²⁴

Mevdûdî ise Sâd 26 ile ilgili olarak, Hz. Davud'un bir adamın karısı ile evlenme isteği üzerine ayetin indiğini ifade etmektedir. Hz. Davud yönetici olarak siyasî gücünü nefsinin doğrultusunda kullanmıştır. Hz. Davut bu konuda hata ettiğini anlamıştır. Allah da onun tövbesini kabul etmiştir.³²⁵ Müfessirlerin izahlarından anlaşıldığı üzere yönetimin gücünü kişinin kendi lehine kullanması peygamber dahi olsa kabul edilesi bulunmamıştır. Sonuç itibariyle makamların insanlara sağladığı nüfuzu, kişinin kendi istekleri doğrultusunda kullanması bir yönüyle adalete uygun davranmamak olarak görülmüştür.

Hadîd 25

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür.”

³²² Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l- Kur'an*, 18/187-188.

³²³ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l- Kur'an*, 18/185.

³²⁴ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l- Kur'an*, 18/185.

³²⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5/ 65-68. , Mevdûdî'nin aktardığına göre o dönemde bir adamın eşini başka birisi beğeniyorsa ondan eşini boşamasını isteyebiliyordu. Bu davranış bir peygambere yakışmayacağı için Allah onu bu konuda uyarmıştır. Dâvûd (a.s.)'a böyle sitem edilmesinin sebebi kocasından kadını istemesi sebebiyledir ve bu eylem adalete uygun değildir. Bundan dolayı Davud (a.s.)'a hevana uyma emri gelmiştir. Bu sözler Dâvûd (a.s.)'u Allah'ın onu nübüvvetle şereflendirmesinden ya da onun tövbe etmesinden ve hatasının bağışlanmasından sonradır. Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l- Kur'an*, 18/185-186.

Taberî, bu ayetle ilgili olarak Allah'ın Peygamberlerin yanında şer'i hükümleri ihtiva eden kitaplar gönderdiğini, adaleti temin eden ölçü gönderdiğini ifade eder.³²⁶ Bu ayette adaletin emredildiği görülmektedir. Fakat Mâverî'nin bu ayette adaletle ilgili herhangi bir vurgusu bulunmamaktadır. Sadece demirin insana faydasını, demirden aletlerin kullanılması ve demirin insanları korkup hoşlanmadıkları şeylerden sakındırdığını ifade eden bir görüşü aktardığı görülür.³²⁷ Mâverî'nin bu ayet ile ilgili olarak detaylı açıklamalara yer vermemesi bizi, onun bu ayeti okuyarak anlaşılabilir bir ayet olarak gördüğü sonucuna ulaştırmaktadır.

Kurtubî tefsirinde bu ayetle ilgili açıklamalar ise şöyledir: “*İnsanlar hakkaniyete uygun davransınlar*” ayetin bu kısmı insanların birbirlerine karşı adaletli olmaları olarak açıklanmıştır. “Ayetteki قِسْط ile mizan ve adalet kast edilmiştir.”³²⁸

Mevdûdî, ayeti farklı bir açıdan ele almıştır. Müfessir, peygamberlere üç şeyin bildirildiğini belirtir. Beyyinat: peygamberlerin Allah'ın nebîleri olduğuna dair açık işaretlerdir. Kitap: insanın hidayete erişebilmesi için verilmiştir. Mizan: hak ile batıl arasındaki ölçü, aynı zamanda düşünsel anlamda, ahlâki boyutta itidali sağlayan ölçüdür. Mevdûdî, bu üç şeyin peygamberlere verilmesini, onların hem bireysel hem de toplumsal hayatta adaleti temin edebilmeleri için olduğunu belirtir. Netice itibarıyla toplumdaki bireylerin haklarının korunabilmesi sosyal hayatta adaletin temin edilmesini zorunlu kılar. Bu bakımdan peygamberlerin vazifelerinden biri de hem bireysel hem de sosyal olarak adaleti sağlamaktır.³²⁹ Peygamberlerin görevlerinin sıralanmasından sonra demirin indirilişinden bahsedilmesindeki maksat, siyasî ve askerî güce ithaf içindir. Çünkü “*demirde güç ve insanların faydasına olan şeylerin*” olduğu ayette zikredilmiştir. Nitekim peygamberler, sadece adaleti tebliğ için gönderilmemiş, bilakis adaletin fiilen uygulamaya geçirilmesiyle de sorumlu oldukları ayette zikredilmiştir.³³⁰

Bu ayette demir ile adaletin beraber zikredilmesini farklı bir açıdan açıklayan müfessir Mevdûdî'dir. Adaletin sağlanabilmesi için siyasî gücün etkin olması gerektiğini bu bağlamda demirin bu otoriteye nispet edildiğini zikretmesi ayetin farklı bir açıdan değerlendirilmesine ve daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Mevdûdî'nin

³²⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 22/424.

³²⁷ Mâverî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 5/483.

³²⁸ Kurtubî, *el-Câmi 'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 20/267-268-269.

³²⁹ Mevdûdî, *Mevdûdî, Tefhimu'l-Kur'an*, 6/136.

³³⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 6/137.

açıklamalarıyla Hadid 25.ayet ile yönetimin, hem adaleti tesis etmesi hem de bunun devamını sağlayacak siyasî, askerî vb.güce hâkim olması gerektiği anlaşılmaktadır. Mâverdî için halifede aranılacak şartlardan birisi halifenin cesur olmasıdır³³¹ bu da yöneticinin toplumdaki düzeni sağlayabilecek güce sahip olmasını gerekli kılar.³³² Fakat Mâverdî'nin yöneticide aradığı bu vasfa(güce)dikkati çeken müfessir Mevdûdî olmuştur, her ne kadar Mâverdî, bu ayetle ilgili olarak böyle bir izâhta bulunmamış olsa da onun siyaset düşüncesinde güçlü yönetici güçlü devlet anlayışı vardır. Bu güç de adaletin tesis edilmesi adına halifede bulunması gereken bir nitelik olarak karşımıza çıkar fakat Mâverdî'nin yönetimle ilgili hususlarda *Ahîâmü's-Sultâniyye*'de herhangi bir görüşü açıklarken ayetleri rahat kullandığı görülürken tefsirinde bu ayette de görüldüğü üzere böyle bir tavır söz konusu değildir.

2.1.2.Şahitlikte Adalet

Çalışmamızda adalet bahsi tasnifinde yer alan bir diğer başlık şahitlik konusunda adaletin sağlanmasıdır. Bu başlık altında Mâide 8. ayet ele alınacaktır. Bu ayet, adaletin sağlanması için gerekli olan hak kavramına ve şahitlikte adalate riayet edilmesine vurgu yaptığı için çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

Mâide 8

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”

Taberî’de geçen bilgiye göre Abdullah b. Kesir bu ayetin Resûllullah’a suikast düzenleyen Yahudiler hakkında indiğini belirtmiştir. Bu konudaki bir diğer görüş de Hz. Muhammed’in öldürülen bir kimsenin diyeti hususunda Yahudilerden yardım istemeye gitmesi onların da Hz. Peygamber’i öldürmeye niyet etmeleri/planlamaları üzerine bu ayetin indiğidir. Taberî, dost, düşman ayrımı yapmadan adaleti temin etmeye çalışmayı,

³³¹ Mâverdî, *el-Ahîâmü's-Sultâniyye*, 20.

³³² Mâverdî, *Teshîl*, 181-182.

kişinin Allah korkusu taşıdığının göstergesi olarak açıklamaktadır. Bu ayette Allah’a ve Hz. Muhammed (s.a.v)’e inananlara, dostları ve düşmanları için adil olmaları emredilmiştir. Yani kişi ne yakınları ne de düşmanları için Allah’ın sınırlarını ihlâl etmemelidir.³³³ Mâverdî, ayetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak Taberî tefsirinde de zikredilen iki görüşü aktarır. Ayetin nüzûl sebebinde müfessirlerin ihtilaf ettiğini belirtir. Aktardığı görüşlerin ilki: Hz. Peygamber’in diyet için Ben-i Nadir Yahudilerinden yardım istemesi onların da Hz. Muhammed (a.s)’i öldürmeye niyet etmeleridir. Mâverdî, bu görüşün Katâde ve Mücâhid’e ait olduğunu belirtir. Bu ayetin inişinin diğer sebebi de Kureyş’in, Resûllah’ı öldürmek için haber göndermesi üzerine Allah’ın bu durumu Hz. Muhammed’e bildirmesidir. Mâverdî, bu ayetin tefsirine Allah’a itaatte gerekli olan hak olanı yapmaktır, diyerek başlar. Bu ifadeyi Allah’a itaatte gerekli olan haktır diyerek de izah eder.

قسط شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ “Adaletle şahitlik eden kimseler olun”, ayetteki bu ibare için de müellif, قسط kıst kelimesini adalet olarak açıklar. Şahitlik konusunu ise Mâverdî üç görüş üzerinden izâh eder. İnsanların hakkı hakkındaki şahitlik, kulların günahları üzerindeki şahitlik, son olarak da Allah’ın emirlerinin hak olduğu üzerine şahitliktir.³³⁴ Mâverdî, şahitliği kabul edilen kimselerin adalet sahibi kimseler olmaları gerektiğini ifade eder. Adaletli kimse ise din ve dünya işlerinde hassasiyet sahibi olan kimsedir. Bu ifadeler Mâverdî’nin şahitlikte zikrettiği üç görüş ile paralellik arz etmektedir. Müellife göre şahitlik yapan kimse önce Allah’ın emirlerine şahitlik eden, onun rızasını gözetken kimsedir. Bu şekilde günahlardan sakınmış olur. Allah’ın emirlerine şahit olan kimsenin yapacağı her şahitlikte bu yönüyle adaletle uygun olacaktır.³³⁵ Mâverdî, her ne kadar uzun açıklamalara girmese de düşünce dünyasını yansıtan görüşleri tefsirinde tercih ettiği görülür. Ayrıca Mâverdî’nin ayetlerin nüzûl sebebini zikretmesi de bir anlamıyla ayetin açıklaması anlamına gelmektedir. Ona göre Kur’ân’daki bazı ayetler okunmasıyla birlikte kolayca anlaşılır. Onların izah edilmeye ihtiyaçları yoktur.³³⁶ Velhasılkelam bu ayet de Mâverdî için bu tasnifte yer almış olmalıdır ki müellif tarafından tefsiri kısa tutulmuştur.

Mâverdî’nin açıklamalarından sonra kendisinden oldukça etkilenen Kurtubî, mezkûr ayetle inanmayan kimseler için de adaletin temin edilmesinin gerekli olduğunu vurgular. Yine ayetteki “Bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin” ifadesiyle

³³³ Taberî, *Câmi ‘u l-Beyân ‘an Te ‘vîli Âyi l-Kur ‘ân*, 8/222-225.

³³⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve l- ‘Uyûn*, 2/19.

³³⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, 112.

³³⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve l- ‘Uyûn*, 1/21.

düşman olan bir kimsenin Allah için düşmanlık götüğü kimse aleyhine yaptığı şahitliğin geçerli olduğuna delil olduğunu, hatta bu kimseye düşmanlığın da emredildiğine bu ayetin kanıt olduğunu beyan eder. Allah için hakkın ayakta tutulması Kurtubî nazarında bir kimsenin yakınlarına meyletmeden, düşmanlarına da haksızlık yapmadan adalete riayet ederek şahitlik edilmesi olarak izah edilmiştir.³³⁷ Kurtubî ve Taberî'nin ifadeleriyle adaletin, dinî tercihlerin, kişiler arası kurulan ilişkilerin üzerinde bir ilke olduğu vurgulanmıştır. Bu değer bütün bağların ötesinde tesis edilmelidir.

Bu ayetin tefsirinde Mevdûdî, okuyucuyu Nisâ 164 ve 165.³³⁸ ayetlere yönlendirir.³³⁹ İlgili ayetlerin tefsirinde ise peygamberlerin görevi (nin) ilahî mesaja inanan ve bu mesaja uygun olarak durumlarını düzelten insanları müjdelemek, bunun aksi davranışların akıbetlerinin kötü olacağını onlara bildirmektir.³⁴⁰

2.1.3.Ehl-i Kitap Arasında Adaleti Temin Etmek

Yönetimde adaletin gözetilmesi üst başlığı bünyesinde bir diğer alt başlık da bu başlıktır. Mâverdî, Müslümanlar ile anlaşmalı olanların hayatlarına kast edildiğinde onların korunmasını halifenin yerine getirmesi gereken âmme işlerinden biri olarak belirtir.³⁴¹ Ehl-i i kitaptan olanlar da İslâm devletinin vatandaşlarıdır. Bu bakımdan onların kendi aralarındaki ilişkilerde de adalet sağlanmalıdır. Ehl-i kitap arasında adaletin sağlanması konusu Mâide 42, Şûra 15 ve Mümtehine 8. ayetler çerçevesinde izâh edilecektir.

Mâide 42

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلْسُخْطِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

“Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah, âdil olanları sever.”

³³⁷ Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l- Kur'an, 7/372.

³³⁸ “Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu. Müjdeleyen ve uyarın peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.”

³³⁹ Mevdûdî, Tefhimu'l-Kur'an, 1/461.

³⁴⁰ Mevdûdî, Tefhimu'l-Kur'an, 1/435.

³⁴¹ Mâverdî, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, 140.

“Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir.” Ayetin bu kısmı ile ilgili olarak Taberî; Katâde, Mücâhid(ö. 103/721), Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652-53)’a göre ayetteki سَخَتْ /suht’un rüşvet manasında olduğunu³⁴² Dahhâk, Enes b. Malik, İbn Zeyd, Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)’ in ise suht’u hüküm vermede rüşvet olarak tanımladıklarını belirtir.³⁴³ Taberî’nin suht ile ilgili olarak verdiği tanımlardan bir tanesi de İbn Mes’ûd’a aittir. Abdullah İbn Me’sûd : *”Bir kimse bir haksızlığa karşı senden yardım ister, sen de o kişiye yardım edersin. O da sana hediye verir, sen de bunu kabul edersin.”*³⁴⁴ Hatta Taberî’nin aktardığına göre İbn-i Mes’ûd’a göre hüküm vermede rüşvet alan kimse küfre girmektedir. Ayette, *“Eğer sana gelirlerse aralarında hüküm ver ya da bundan yüz çevir* “cümlesi ile ilgili olarak Taberî ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetlere yer vermiştir. Bu görüşlerden bir tanesi de ayetin zina eden Yahudiler hakkında nazil olduğudur.³⁴⁵ Diğer görüş ise Yahudiler tarafından öldürülmüş bir Yahudi hakkında indigidir. Abdullah İbn-i Abbas (ö. 68/687-88)’a göre bu ayetin nüzûl sebebinin Ben-i Nadir ve Ben-i Kureyza arasındaki diyet mevzusu olduğunu ifade eder.³⁴⁶ Taberî, gayri müslimlerin, Müslüman hâkime başvurdıklarında onların (Müslüman hâkimlerin) hüküm verip vermemelerinin ihtilaflı olduğunu aktarır. İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Şa’bî (ö. 104/722), Atâ (ö. 114/732) ve Katâde’den nakledilen bir görüşe göre bu hüküm nesh edilmemiştir. Bu hüküm bugün için de söz konusudur. Gayri müslimler, Müslüman hâkimlere başvurduğu zaman, bu hâkimler hüküm verip vermemekte serbesttirler.³⁴⁷ İkrime (ö. 105/723), Hasan Basri (ö. 110/728), Süddî (ö. 127/745) , Mücâhid, Katade, Ömer b. Abdülaziz(ö. 101/720)’den nakledilen görüşe göre bu ayet mensuttur. Gayri müslimler Müslüman hâkime başvurdıkları zaman, hâkimler hüküm vermek zorundadırlar. Taberî’ye göre bu görüşler üzerinde doğru olan görüş ayetin nesh edilmediğidir. Bu ayetin

³⁴² Taberî, Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 8/428-429-430-431-434.

³⁴³ Taberî, Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 8/432-434.

³⁴⁴ Taberî, Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 8/433.

³⁴⁵ Taberî, Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 8/435-436.

³⁴⁶ Taberî, Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 8/437. Abdullah b. Kesir bu konu hakkında şöyle der:” Yahudiler önceden zina cezasını uyguluyorlardı. İçlerinden seçkin biri zina edince Yahudiler birbirlerine: “Onun kabilesi sizin onu recm etmenize müsaade etmez. Siz ona sopa cezası ya da onun benzeri bir ceza verin” dediler. Ona sopa vurdular. Onu semerli bir merkebe ters olarak bindirdiler ve dolaştırdılar. Halkın içerisinde seçkin olmayan biri zina edince Yahudiler:” Bunu recm edin” dediler. Sonra da: “Öncekini neden recmetmediniz? Buna da öncekine yaptığımızı yapın” dediler. Resûlullah (s.a.v.) Medine’ye hicret edince Yahudiler: “Meselenin hükmünü ona sorun. Belki de mesele hakkında bir ruhsat bulursunuz.” dediler. Allah Teâlâ da: “Eğer sana gelirlerse aralarında hüküm ver.” ayetini indirdi.”

³⁴⁷ Taberî, Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 8/439-440.

aynı sure içerisindeki 49. ayetle³⁴⁸ nesh edildiğini söyleyen görüş Taberî'ye göre isabetli değildir.³⁴⁹

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلْسُّخْتِ

“Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. ”Ayetteki bu ibare ile ilgili olarak Mâverdî, farklı görüşler ortaya koymuştur. Açıklamalarına ise suht/ سخت kelimesi ile başlamıştır. Suht, rüşvet demektir. Mâverdî bu görüşün Resûlullah'tan rivayet edildiğini belirtir. İkincisi ise kararda/hükümde rüşvettir. Bu görüş Hz. Ali'ye aittir. Bir diğeri de Ebû Hureyre'ye nispet edilen davada acele etmek anlamındaki görüştür. Mâverdî, suhtun bir anlamının da Allah-u Teâlâ'nın şu sözünden- “Allah ağır bir ceza ile sizin kökünüzü kazır”(Tâhâ 61) anlaşıldığı üzere- kökünden kazımanın yok etmek anlamında olduğunu belirtir. Ona göre suht dini ve faziletlerini yok ettiği için böyle isimlendirilmiştir.³⁵⁰ Suht'un rüşvet olması ile bir şeyi kökünden kazması arasında bir bağlantı kurulabilmesi de mümkündür; çünkü rüşvet alıp-vermek bir anlamıyla değerleri ortadan kaldıran çirkin bir eylemdir. Ayetin nüzûl sebebi ile ilgili Taberî'de aktarılan üç görüş Mâverdî tefsirinde de yer almaktadır.

فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ “Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir.” Ayetin bu kısmı ile ilgili olarak gayri müslimlerin, Müslüman hâkimlere başvurduğu zaman, hâkimlerin hüküm verip vermeme konusunda nasıl bir davranış sergileyecekleri konusunda ihtilaf vardır. Onlar hakkında verilen hükmün tercihi konusunda ihtilaf edilmiştir. İhtilaf edilen hükmün tercihi sabit midir yoksa nesh mi edilmiştir? Bu konuda Mâverdî iki görüş aktarır. Bunlardan birincisi şudur: O sabittir. Müslüman hâkimlerden her birisi ehl-i zîmme³⁵¹ arasında hüküm verirken hüküm vermede ya da özgür bırakmada/salıvermede muhayyerdir/serbestir. İkinci görüş ise bunun nesh edildiğidir. Müslüman hâkimlerden hüküm istemeleri durumunda Müslüman hâkimlerin ehl-i zîmme için hüküm vermeleri vaciptir. Bu görüş İbn-i Abbâs, Hasan, Mücâhid, Ömer

³⁴⁸ el-Mâide 5/49. “Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın (diye onu indirdik). Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah'ın yolundan çıkmışlardır.”

³⁴⁹ Taberî, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an, 8/440-445.

³⁵⁰ Mâverdî, en-Nüket ve'l- Uyûn, 2/40.

³⁵¹ Ehl-i zîmme, İslâm ülkesinde Müslümanlarla birarada yaşayan başka din mensuplarına verilen isimdir. Mustafa Fayda, “Zimmi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/428.

b. Abdülaziz ve İkrime'ye aittir. Bu Allah'ın şu sözüyle nesh edilmiştir. “*Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet.*”(Mâide 49)³⁵²

Mâverdî'nin tefsirinde, bu ayetle ilgili olarak rüşvet konusuna ve ehl-i kitaptan olanların Müslüman hâkimlere başvurdukları zaman hâkimlerin karar vermede muhayyer bırakıldıkları ya da karar verme konusunda sorumlu olduklarına vurgu yaptığını görüyoruz. Bu yönüyle Mâverdî ve Taberî'nin aktardığı görüşler benzerdirler. Bugün gayr-i Müslimlerin, Müslüman hâkimlere hüküm için başvurması gibi bir durum söz konusu olmasa bile ayetin hüküm vermede rüşveti men etmesi günümüz idare hukukunda dikkat edilmesi gereken bir konudur. Her ne kadar suht ile hüküm vermek denildiğinde mahkemelerdeki kazai hükümlerde rüşvet ile karar alma anlaşılabilirse bile yönetimde alınan her karar da bir anlamıyla hükümdür. Bu yönüyle yöneticilerin idare ile ilgili kararlarda rüşvet ile karar almaktan uzak durmaları gerekir. Zira Taberî'nin İbn Mes'ûd'un rüşvet ile ilgili açıklamasına göre bu kişinin dinini kaybetmesine sebep olan bir eylemdir. Adil bir yönetimde rüşvet ile karar alınması dini ve insanî faziletleri yok eden ahlakî bir zayıflıktır.

Mâide 42. ayetin tefsirinde Kurtubî'nin değerlendirmelerine baktığımız zaman müfessir, suht'u helak olmak manasında kullanılmıştır, ayrıca bu anlamın da doğru olduğu kanaatindedir. Müfessir, harama suht denildiğine de yer vermiştir. Suht, insanın faziletli davranışlarını alıp götürür. Bir anlamıyla insanlığını kaybettirir. Zira din yok olursa insanın insanlığı da, insanın alicenaplığı da gider. Kurtubî, suht ile rüşvetin kast edildiği rivayetlere de yer vermiştir.³⁵³ Müfessire göre rüşvet almak fasıklıktandır, fasığın verdiği hüküm geçerli değildir. Ona göre rüşvet almanın caizliği konusunda görüş ayrılığı olması da caiz değildir. Yani rüşvet haramdır, âlimlerin bu konuda farklı düşünmesi doğru değildir.³⁵⁴ *Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir*, bu İslâm ülkesine anlaşma ile giren kimseler için söz konusudur. Bu ayette bu konuda muhayyerlik olup olmadığı müfessir, tarafından irdelenmiştir. İnanmayanlar arasında hüküm vermede muhayyerlik söz konusudur. Eğer konu bir Müslümanla ilgili ise bu konuda hüküm vermek Şafî (ö. 204/820)'ye göre vaciptir.³⁵⁵ Kurtubî, konu ile ilgili rivayetleri verdikten sonra

³⁵²Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 2/40-41.

³⁵³Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/484-485-486.

³⁵⁴Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/486.

³⁵⁵Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/488.

zimmîler³⁵⁶ arasında hüküm vermede muhayyerliğin ulemanın ekseriyetine göre mensûh olduğunu tefsirinde belirtir.³⁵⁷

Tefhimu'l-Kur'an'da bu ayetle ilgili olarak verilen açıklama şöyledir: Bu ayet indiği vakitlerde Yahudiler kendi iç işlerinde serbesttiler. Kendi aralarında herhangi bir olay yaşandığı zaman Tevrat'a göre kendi hâkimleri tarafından karar verilmektedir. Yani kendi davalarını Hz. Peygamber'e getirip getirmeme konusunda serbesttiler. Fakat Yahudiler kendi şeriâtlerine göre verilecek karar hoşlarına gitmediği zaman, belki lehlerine bir karar çıkar umuduyla Nebî (s.a.v)'ye başvuruyorlardı. Hayber Yahudilerinden seçkin ailelere ait bir kadın ve erkeğin gayr-ı meşru ilişkisi üzerine Yahudiler, bu kimselere Hz. Muhammed'in, eğer recmden başka bir ceza verirse bunu kabul üzerine gelmişlerdir. Peygamber (s.a.v) recm cezasına hükmedince Yahudiler bu kararı reddetmişlerdir. Peygamber (s.a.v), zina cezasının Tevrat'ta yer almadığına dair Yahudilerden yemin etmelerini istediği zaman biri hariç hepsi yemin etmiştir. Sonuçta Tevrat'ta zina suçunun cezasının recm olduğu ortaya çıkmış ve zina eden kişiler recm edilmişlerdir. Mevdûdî'nin ilgili ayetle ilgili aktarımları bu şekildedir.³⁵⁸ Bu ayette Mevdûdî'nin diğer müfessirler gibi rüşvete vurgu yapmadığı görülmektedir.

Şûra 15

فَلِذَلِكَ فَادَّعَىٰ وَأَسْتَقَمَ كَمَا أُمِرْتُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ أَمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَالْإِلَهِ الْمَصِيرُ

“İşte bunun için sen çağrına devam et ve emr olunduğun gibi doğru çizgini sürdür.

Onların arzularına uyma ve şöyle de: “Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de rabbimiz, sizin de rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda mesele yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak Ona'dır.”

“Aranızda adaletle davranmam emredildi” ile ilgili olarak, Taberî'nin açıklaması şöyledir:” Ey Muhammed onlara de ki Rabbim, bana aranızda adil davranmamı emretti.

³⁵⁶ Zimmî, İslâm ülkelerinde Müslümanlarla yaşayan başka din mensubu vatandaşlar için kullanılan bir kavramdır. , Mustafa Fayda,”Zimmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/428, 428-434.

³⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, 7/491.

³⁵⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1/483-484.

Bana emredildiği şekilde aranızda adaleti devam ettirmemi ve beni, adalete davet etmem için gönderdi.”³⁵⁹

Mâverdi, ayetteki ”emrolunduğun gibi doğru ol”/وَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ ifadesini üç görüş üzerinden açıklar. Birincisi Katâde’nin görüşü olan Allah’ın emirleri hususunda dosdoğru ol, manasını taşır. İkincisi de Kur’ân’a göre dosdoğru ol demektir. Bu görüş Mâverdi tefsirinde Süfyân’a nispet edilmiştir. Üçüncüsü de risaleti tebliğ etmek hususunda (dosdoğru ol) bu düşünce Mâverdi’nin aktardığına göre Dahhâk’a aittir. “Aranızda adil davranılmam emredildi” ifadesi Mâverdi tefsirinde hükümlerde ve tebliğ konusunda adil olmak yorumlarıyla açıklanmıştır.³⁶⁰ Diğer ayetlerde olduğu üzere Mâverdi’nin bu ayette de rivayetleri aktarmakla yetindiği görülmektedir.

Kurtubî’ye göre ise bu ayetteki “Aranızda adalet yapmakla emrolundum” cümlesi aranızda adaleti yerine getirmek için emr olundum şeklinde de ifade edilmiştir. Ayette geçen adalet kelimesi, verilen hükümlerde adaleti gözetmek ve tebliğ olarak açıklanmıştır.³⁶¹ ”Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda mesele yok.”İbn Abbas ve Mücâhid’e göre buradaki hitap Yahudileredir. Yani bizim dinimiz bize sizin dininiz de sizedir, anlamındadır. Bu ayetin nesh edildiğini söyleyenler olduğu gibi aksini düşünenler de vardır.³⁶²

Mevdûdî de bu ayetle ilgili olarak “aranızda adaletle emr olundum” cümlesinin kapsamının geniş olduğunu ifade eder. Bu anlamlara değinecek olursak hak sahibi her kim ise ona hakkının teslim edilmesi, toplumdan her türlü haksızlığın giderilmesi, her koşulda haksızın karşısında, haklının yanında durulmasıdır. Mevdûdî, ayetin bu kısmı ile ilgili olarak hak ve haksızlık ölçüsünün herkes için aynı olduğunu ve kimsenin kimseden ayrı tutulamayacağını ifadelerine ekler.³⁶³

³⁵⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 20/485-486.

³⁶⁰ Mâverdi, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, 5/198-199. , Mâverdi’nin aktardığına göre bu ayet Velid b. el-Muğire ve Şeybe b. Rebîa’nın Resûlullah (s.a.v)’a davetinden ve dininden Kureys dinine dönmesini istemeleri üzerine, Velid malının yarısını Resûlullah’a vereceğini Şeybe de kızını Resûlullah’la evlendireceğini (söylemeleri) üzerine inmiştir. Ayetin nüzûl sebebi doğru olmanın risalet görevini yerine getirirken de uygulanmasıdır. Bu bağlam Mâverdi’nin yorumları arasındaki bağlantıya da önem verdiğini göstermektedir.

³⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi ‘li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/455-456.

³⁶² Kurtubî, *el-Câmi ‘li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/456.

³⁶³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 5/231.

Kurtubî'nin açıklamalarından anlaşıldığı üzere ayetin gayri müslimler hakkında olduğudur. Zira bir önceki ayette şüphe içerisinde olanların Yahudiler, Hristiyanlar ya da Kureyşliler olabileceği bilgisinin verilmesi bu görüşü destekler. Müfessirlerin açıklamasına göre bu ayetin vurgusu adaletin gözetilmesi üzerinedir. Adalet sadece aynı dinin mensuplarına değil, farklı din mensupları için de elzemdir. Bu ayet dinî tercihlerin kişilerin hür iradelerine bırakıldığını da gösteren bir ayettir.

Mümtehhine 8

لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

“Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.”

Taberî'nin aktardığına göre te'vil ehli bu ayetteki *iyi ilişkiler içinde olunması ve adaletli davranılacak kişilerin* kimler olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Müfessirlerden bazılarına göre bunlar, iman eden ve Mekke'den hicret etmeyenlerdir. Allah da müminlere onlara karşı iyi davranmalarına ve ihsan da bulunmalarına izin vermiştir.³⁶⁴ Diğer müfessirlere göre ise bu kimseler, Mekke ehlinden olmayıp aynı zamanda hicret etmeyen Müslümanlardır.³⁶⁵ Bir diğer görüşe göre *iyi ilişkiler içinde olunması ve adaletli davranılacak kişilerin* Mekke müşriklerinden olup iman edenlerle savaşmayan, onları yurtlarından çıkarmayan kimseler olduğudur. Burada bu ayetin onlarla savaşmayı emreden ayetle nesh edildiği de belirtilmiştir.³⁶⁶ Taberî'ye bu görüşler içerisinde en doğru olan görüş, bu kimselerin dini ve milleti fark etmeksizin herkesi kapsadığıdır. Bu ayetle herhangi bir insan kastedilmemiştir. Taberî'ye göre bu ayet mensuh değildir. İnanan bir insanın, müminlerle savaşmayan ve onlarla savaşanlara yardım etmeyen kimselere kendi yakını ya da uzak bir kimse olması fark etmeksizin, iyilikte bulunması ne haramdır ne de o kişi bundan nehy edilmiştir. Taberî, Esmâ (r.a) ve annesi hakkındaki İbn-i Zübeyr'in rivayet ettiği kıssayı kendi görüşünü destekleyen bir olay olarak aktarmıştır.³⁶⁷

لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ

³⁶⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 22/571.

³⁶⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 22/572.

³⁶⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 22/572.

³⁶⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 22/574.

Ayetin bu kısmının kimleri kapsadığı ile ilgili olarak Mâverdi farklı yorumlara eserinde yer vermiştir. Müfessirin İbn-i Zeyd'e nispet ettiği görüşe göre bu durum müşriklerle anlaşmanın en başındadır bu durum daha sonra savaşla nesh edilmiştir. Bir diğer görüşe göre Hz. Muhammed (s.a.v) ile anlaşması olan kimseler kast edilmektedir. Huzaa, Benu'l Haris b. Abd-i Menaf gibi. Üçüncü görüşe göre ise onlar kadınlar ve çocuklardır çünkü onlar kendileriyle savaşılmayacak olanlardır. Allah, onlara iyilik yapılmasına izin vermiştir. Bu ayetin nüzûlü ile ilgili olarak Mâverdi'nin aktardığı olay ise Hz. Ebubekir'in kızı Esma'nın annesi ile yaşadığı olaydır. Ayetin anlaşılması adına bu rivayeti burada vermenin gerekli olduğu kanaatini taşımaktayız. Amir b. Abdullah b. Zübeyr'in onun da babasından rivayet olunduğuna göre: *Ebû Bekir (r.a) kızı Esma'nın annesi olan karısı Kuteyla'yı Cahiliye'de boşamıştır. O,(Kuteyla) onlara Kureyş kâfirleri ile Resûlullah arasında ateşkes olduğu zaman geldi. Esma'nın annesi kızına küpe ve bir şeyler verdi. Esma da Hz. Peygamber gelene kadar ondan hediye almak istemedi/bunu uygun bulmadı. Durumu Hz. Peygamber'e iletti. Allah da bunun üzerine şu ayeti indirdi. İndirilen ayet ise* وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ *'dir.*

وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ onlara karşı adaletli olun ayetin bu kısmı ile ilgili olarak Mâverdi, iki görüşü aktarır. Birincisi; onlara karşı adil olun. Onlara yakınlıkta aşırı gitmeyin uzaklıkta da sınırı aşmayın. İkinci görüş: Bunun manası onlara mallarınızdan hisse vermenizdir. Muhtemel üçüncü manaya göre kendilerine nafaka gerekli olanlara infakta bulunmak (yani nafaka vermek). (Bu hususta) din farklılığı nafakayı hak etmeye mani değildir.³⁶⁸ Hakların tesliminin adalet kapsamında değerlendirildiğini düşünürsek din farklılığının doğmuş olan bir hakkı (nafaka gibi) iptal etmediğini de anlamış bulunmaktayız.

Ayet Müslümanlarla savaşmayan kişiler kim olursa olsun onlara adaletli davranılmasını ister. Mâverdi'nin görüşlerinden anlaşıldığı üzere İslâm devleti, kendileriyle savaşmayan ehl-i kitaba adil olmalıdır. Bu ayet hem devletler hukukunu hem de bunun ötesinde Müslümanların bireysel açıdan diğer din mensuplarıyla ilişkilerini adalet temelinde sürdürmelerini ifade eder, bu sağlandığında toplumda huzurlu bir iklim oluşacaktır.

Allah, din konusunda sizinle savaşmayan, ayetin bu kısmında Kurtubî'nin üzerinde durduğu hususlar ise şunlardır: Bu ayet müminlerle savaşmayanlarla iyi ilişkiler

³⁶⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve 'l-'Uyûn*, 5/ 519-520.

kurulmasına ruhsattır. Ayetin neshi konusunda ihtilaf olduğunu da Kurtubî tefsirinde belirtir. Müellifin aktardığına göre müfessirlerin çoğuna göre bu ayet muhkemdir. Bunun delili, Mâverdî'nin de tefsirinde yer verdiği Hz. Ebubekir'in kızı Esmâ ile annesinin yaşadığı olaydır.³⁶⁹ Bir diğer husus da din konusunda Müslümanlarla savaşmayan kimselere iyilik yapmanın yasaklanmadığıdır.³⁷⁰

Mevdûdî'nin bu ayette geçen adalet kavramını zihinsel olarak irdelediği görülür. Ayetin siyak ve sibakına bakıldığı zaman adalet kavramı burada hususî bir anlamda kullanılmıştır. Düşmanlık yapmayan birine düşman olmamak adaletin gereğidir. Başka bir ifade ile düşman olan ile düşman olmayanı aynı şekilde değerlendirmek adaletsizliktir. Sırf Müslüman olduğu için yurtlarından çıkarılan kimselerin, buna sebep olan kimselere tabiri yerindeyse dik bir duruş sergilemeleri en doğal haklarıdır. Ancak inanan insanlara zulmetmemiş inanmayan yakınlarının Müslümanlar üzerinde hakları varsa bu haklar ödenmeli ve onlara iyilikte bulunulabilmektedir.³⁷¹

2.1.4. Müslümanların Arasını Adaletle Düzeltmek

İslâm devlet yönetimi nazariyesinde adaletle verilen önem malumdur. Adaletle ilgili çalıştığımız ayetleri tasnif ederken Hucurât 9. ayeti bu başlık altında değerlendirdik. Hz. Muhammed, Medine'de bir devlet kurduğu zaman bu devletin yapısında Müslümanlarla beraber bu dine inanmayan insanlar da varlıklarını devam ettirmişlerdi. Adaletin sağlanması toplumun tümünü ilgilendiren bir kavram olmakla beraber Müslüman toplumu inşa eden unsurların başında Müslümanlar gelmektedir. Müslümanların toplumun diğer kesimleri ile ilişkileri yanında kendi aralarında da adaletin tesisi, mevzu bahis edilmesi gereken bir konudur, bu bakımdan böyle bir başlık açılmıştır. Bu kısımda Hucurât 9. ayet değerlendirilecektir. Daha önce de belirtildiği üzere ayetlerin tefsirlerinin değerlendirilmesi Mâverdî özelinde olmakla birlikte müfessirlerin açıklaması kronolojik sıralama baz alınarak yapılmıştır. Bu ayet de diğer ayetler gibi önce Taberî, akabinde Mâverdi ve son olarak da Kurtubî ve Mevdûdî cephesinden ele alınacaktır.

³⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmî 'l-Kur 'ân*, 20/407-408.

³⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmî 'l-Kur 'ân*, 20/409.

³⁷¹ Mevdûdî, *Tefhimu 'l-Kur 'ân*, 6/244.

Hucurât 9

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَفَاتِلُوا آلَتَيْ تَبَعِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمِّ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönmünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.”

Taberî'nin tefsirinde ayetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak farklı görüşlerin mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu görüşlerden birisi Abdullah b. Übey b. Selûl ile yaşanan olaydır ki bunu Maverdî'de zikretmiştir.³⁷² Yine bu ayetin nüzûl sebebi olarak rivayet edilen bir diğer görüş, karısı ile anlaşmazlık yaşayan bir adamın karısının yakınları ile yaşadığı olaydır.³⁷³ Bu rivayete de Mâverdî'nin değindiğini görüyoruz.³⁷⁴ Taberî, ayetin nüzûl sebebini Evs ve Hazrec'ten iki grubun birbiri ile yaşadığı bazı anlaşmazlıklar yüzünden savaşmaları üzerine olduğunu belirtir.³⁷⁵ Ayetin tefsirine Taberî'nin, İbn-i Abbas'ın izahı ile başlamış olması bizde bu görüşe önem verdiği kanaatini oluşturduğu için burada zikretmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz. İbn-i Abbas'ın bu konudaki düşünceleri şöyledir: “Allah, Nebî'ye ve müminlere, müminler içerisinde iki grup birbiri ile savaşırsa onları Allah'ın hükmüne davet etmeyi ve birbirlerine karşı adaleti gözetmelerini emretmiştir. Şayet onlar icabet ederlerse, Hz. Peygamber, onlar hakkında hüküm verir, böylece zalimden mazlumun hakkını alırdı ya da zalime karşı mazluma adaletli davranırdı. Onların içerisinde her kim icabet etmekten geri durursa o isyânkar olurdu. Bu durumda onları Allah'ın emrine boyun eğdirinceye ve Allah'ın hükmünü uygulatıncaya kadar Müslümanların devlet başkanı onlarla mücadele etmek zorundadır.”³⁷⁶

Taberî'nin ayetin iniş sebebini Evs ve Hazrec arasında yaşanan anlaşmazlık olarak tercih etmesinden anlaşıldığı üzere devlet başkanının Müslümanlar arasında yaşanan problemlerin çözümünde önce tarafları barışa davet etmesini, taraflar eğer buna

³⁷² Taberî, Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an, 21/359.

³⁷³ Taberî, Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an, 21/360.

³⁷⁴ Mâverdî, en-Nüket ve'l- Uyûn, 5/330.

³⁷⁵ Taberî, Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an, 21/358.

³⁷⁶ Taberî, Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an, 21/358.

yanaşmazlarsa adaletin sağlanması için yöneticinin otoritesini kullanması gerektiğini anlıyoruz.

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا

Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin, Mâverdî, ayeti tefsir ederken bu cümleden başlar, daha sonra ayetin sebep-i nüzûlü ile ilgili olarak farklı görüşleri zikreder.

فَإِنْ بَعَثَ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْآخَرَى

İkisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa, Mâverdî ayetin bu kısmında bağı'nın ne olduğunu açıklar. Mâverdî'nin verdiği tanıma göre bağı hakkın olmayan bir şeyin talebinde güçle sınırı aşmaktır. فَقَاتِلُوا آلَ بَنِي تَبَعِي, “Haksızlığa sapanlara karşı savaşın.” Müellif, bu kısmı iki görüş üzerinden açıklamayı tercih etmiştir. Bu görüşlerden ilki savaşta sınırı aşmaktır. Diğer görüş ise Ferrâ'ya ait olan barış konusunda adaletin sağlanmasıdır. Allah'ın emrine dönünceye kadar (aralarını düzeltin) bu ifadeyi Mâverdî barışın ikame edilmesi ve kişilerin lehleri ya da aleyhlerine olsa da Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünnetine uygun davranılmasının tercih edilmesi olarak, ifade edilen iki görüş üzerinden izah etmiştir. Müellif, Müslümanların arasındaki anlaşmazlığın adaletle çözülmesini, Allah'ın kitabıyla ve hak ile çözülmesi olarak ifade etmiştir. /اَدَاةِلِي /adaletli olun! Bu ibarede Mâverdî iki görüş üzerine ihtimal olduğunu bildirir. Bu görüşlerden ilki her iki tarafa da merhametsiz olmamak ve taraflardan birine meyletmede adaletin tesis edilmesidir. Diğer görüş ise ceza vermeme ve suçlama hususunda adaletin gereklerini yerine getirmek şeklinde ifade edilmiştir.³⁷⁷

Mâverdî'nin zikrettiği görüşler üzerinden ayete baktığımız zaman, kişilerin hakları olmayan bir şeyde zor kullanarak talepte bulunmaları söz konusu olduğunda, haksızlıkla savaşmak Allah'ın emridir. Zira Kurtubî'nin de bu ayeti bu şekilde yorumlamış olması bu görüşümüze mesned teşkil etmektedir. Haksızlıkla mücadelede savaşın adilce yapılması ve barışın sağlanması gerekmektedir. Barışın sağlanması ise Allah'ın kitabıyla ve peygamberinin sünnetiyle yani hak'a göre olmalıdır. Adaletli olun ibaresini, Mâverdî'nin her iki tarafa da merhametli olunması ve taraflardan herhangi birine meyletmede adil davranılması görüşleri üzerinden açıklaması Mâverdî'nin adalet tasavvurunu ortaya

³⁷⁷ Mâverdî, en-Nüket ve 'l-'Uyûn, 5/330-331.

koymaktadır. Yani adalet hem merhameti hem de tarafsızlığı içeren bir kavramdır. Mâverdî'nin ayetleri izahı rivayetler üzerinden ve gerek gördüğü kısımlarda görüşler üzerinden olmaktadır. Mâverdî'nin bu tutumuyla Kur'ân'ın veciz oluşunu tefsirine aksettirmiş olduğu yorumunda bulunursak isabet ettiğimizi düşünmekteyiz.

Kurtubî tefsirinde mezkûr ayetle ilgili olarak *en-Nüket*'te de karşımıza çıkan nüzûl sebepleri yer almaktadır. Kurtubî'nin eserinde Müslümanların birbirleriyle savaşmalarıyla ilgili olarak ortaya konulan durumlar şu şekildedir: Müslüman iki grup savaşıyorsa haksız olarak savaşılır ya da başka bir durum söz konusudur. Her iki grup da haksız ise bu durumda aralarını düzeltmek gerekir. İki grup da savaştan vazgeçmezse iki grupla da savaşılır. Eğer bir grup diğerine haksızlık yapıyorsa bu durumda haksız olanlar tövbe edinceye ve bu işten vazgeçinceye kadar onlarla savaşılır. Bu duruma gelirlerse de aralarında adaletli bir barış gerçekleştirilir.³⁷⁸ Kurtubî, bu ayetin halifeye ya da haddi aşığı bilinen yani haksızlık yapan kimselerle savaşmanın vacip olduğuna delil olduğu görüşündedir.³⁷⁹ Bu durum, Müslüman kimse ya da gruplar haksız bir şekilde devlet otoritesine ya da Müslüman olan başka topluluklara saldırdığı zaman adalet sağlanıncaya kadar suçlularla mücadele etmenin fikhî gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Hucurât 9. ayette Mevdûdî, Müslümanların birbirleriyle savaşmaları normal karşılanacak bir durum olmadığından dolayı *Müslümanlardan iki grup birbiri ile savaşırsa* ifadesinin kullanıldığını belirtir. Müfessir, böyle bir olay vuku bulursa bu durumda diğer Müslümanların nasıl davranmaları gerektiği hakkında ayetin bilgi verdiğine dikkat çeker. Yine ayette fırka kelimesi değil taife kelimesi geçmektedir. Müslümanların birbirleriyle böyle bir çatışmaya girmesi son derece yakışıksız bir durumu ifade ettiği için taife kelimesi kullanılmıştır çünkü fırka büyük bir topluluğa karşı kullanılan bir kelimedir. Mevdûdî, “*aralarını bulup düzeltin*” cümlesinin muhatabının savaşan iki grubun dışında kalan diğer Müslümanlar olduğu kanaatindedir. Müminler, böyle bir durumla karşılaştıkları zaman olaya seyirci kalmamalı, birbirleriyle mücadeleye giren iki grubu barıştırma gayreti içerisinde olmalıdırlar. Eğer tarafları barıştırmak mümkün olmuyorsa haklı ile haksız birbirinden ayırt edilmeli haklının yanında yer alıp haksız olan grubun zulmü engellenmeye çalışılmalıdır. Ayetteki iki tarafın barıştırılmasındaki yöntem ise müellife göre barışın hak üzere olması gerektiği şeklindedir. Mevdûdî, Müslümanlar arasında

³⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'ân*, 19/375-376.

³⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'ân*, 19/376.

yapılan barışın haklı ile haksızı birbirinden ayırmayan bir barış olduğu takdirde yapılan barışın Allah'ın yanında karşılığı olmayan bir davranış olduğunu belirtir.³⁸⁰ Bu düşünce, Mâverdî'nin barışta adaletin sağlanması yönünde aktardığı tercihle paraleldir. Dolayısıyla Mevdûdî'nin bu husustaki açıklamaları, Mâverdî ile müşterek düşündüklerini ortaya koyar.

2.2.Yönetim

Çalışmanın bu kısmında yönetimde karar almada istişarenin önemi ve Allah'ın indirdikleriyle hükmetmek başlıklarında konu incelenecektir. İslâm'da şûra, hükmün kendisine dayandığı asıllardan biri³⁸¹ olması bakımından karar almada bir yöntemdir.

2.2.1.Karar Almada İstişarenin Önemi

Mâverdî, akıllı insanların bir işe karar vermeden önce samimi ve yol gösteren kimselerle mütalaa ettiklerini ifade eder. Allah'ın, Nebi'sini doğruya ulaştıracağını temin etmiş olması ve onu destekleyeceğini vad etmiş olmasına rağmen müşavereyi emretmiş olması konunun ehemmiyetinin haizliğine kanıttır.³⁸² Mâverdî, mühim mevzularda görüş sahibi kimselerle istişarenin artırılması gerektiği nasihatinde bulunur. Zira sağduyu sahibi ve zeki kimselerin oluşturduğu bir grubun doğruya isabet edememe olasılığı düşüktür.³⁸³ Allah Teâla da, bu yöntemin önemini çeşitli ayetlerle vurgulamıştır. Mâverdî siyaset teorisi karar alma konusunda Kur'an'ın da vurguladığı şûra yönteminin uygulanmasını öngörür. İstişarenin öneminin vurgulandığı Âl-i İmrân 159, Şûra 38 ve Neml 32. ayetlerin tefsiri bu kısmın muhtevasını oluşturmaktadır.

Âl-i İmrân 159

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.

³⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 5/440-442.

³⁸¹ Kutup, *İslâm'da Sosyal Adalet*, 134.

³⁸² Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* (Beyrut), 260.

³⁸³ Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* (Beyrut), 263.

Taberî, bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak farklı görüşler aktarmıştır. Katâde, Rebi' b. Enes ve İbn-i İshak'a göre Hz. Muhammed'e vahiy geldiği halde sahabe ile müşavere emredilmiş olmasının sebebi, sahabenin gönlünü hoşnut ederek Hz. Muhammed'e olan itaatlerinin kolaylaşması içindir. Dahhâk'a göre Allah, istişareyi Müminlere emrederken bu işin ne kadar önemli olduğunu, bunun güzel bir iş olduğunu vurgulamaktadır. Süfyân b. Uyeyne'ye göre de Allah'ın müşavereyi emretmesi Hz. Muhammed (s.a.v)'ten sonra Müslümanların da istişareye başvurmayı öğrenmeleri bunu hayatlarına aktarmaları içindir. İstişare ile ilgili olarak Taberî, şunu da açıklamalarına ilave etmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v)'e bunun emredilmesinin sebebi müminlerin gönüllerini razı etmek ve bu yolla şeytanın hilelerini engellemektir. Ayrıca müminlere sıkıntı anlarında nasıl davranmaları gerektiğini öğretmek içindir. "*Bir işe azmettin mi Allah'a tevekkül et.*" bu ifadenin gayesi Allah'tan Hz. Muhammed'e bir emir geldiğinde o işi yapmaya karar verince onu uygulaması ve bu konuda Allah'a tevekkül etmesidir. Hz. Muhammed'in aldığı karara muhalefet edenler olsa bile bir karar verdikten sonra onu uygulaması ve Allah'a güvenmesi gerekmektedir.³⁸⁴

Mâverdî, bu ayetin tefsirinde "*iş hakkında onlara danış*" emri ile ilgili olarak dört farklı görüşe tefsirinde yer vermiştir. Bu görüşlerden ilki müşavereye savaş konularında doğru olan görüşü ortaya çıkarmak için başvurulacağıdır. İkinci görüş ise Hz. Peygamber'in sahabe ile yakınlık kurması ve onların kendilerini iyi hissetmeleri içindir. Mâverdî'nin aktardığına göre bu görüş Katâde (ö. 117/735) ve Rebi'ye aittir. Üçüncüsü, Hz. Peygamber (s.a.v)'in sahabeye müşaveredeki faziletleri öğretmesi ve kendisinden sonra ümmetinin bu şekilde tesis edilmesi için bir emirdir. Dördüncüsü görüş de Hz. Peygamber'in çevresindeki kimselerin tavsiyelerine ihtiyaç duymasa da Müslümanlar müşavere yol edinsinler ve bu konuda onu takip etsinler diyedir.³⁸⁵ Bu ayette Mâverdî **الْفِطْر**

(kaba davranan) ve **غَلِيظُ الْقَلْبِ** (katı kalpli olandır) kelimelerinin aynı anlamda olmalarına karşın bir sıfatta birleştirilmiş olmalarını te'kid için olduğunu ifade eder.³⁸⁶ Mâverdî'nin bu açıklaması idarecilerin üsluplarına dikkat etmelerinin önemine binaen olsa gerektir.

Mâverdî, çalıştığımız ayetlerde kendi düşüncelerinden ziyade görüşler üzerinden ayetleri tefsir etmiştir. Bununla beraber dilsel açıdan **الْفِطْر** ve **غَلِيظُ** bu iki kelimeye vurgu

³⁸⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 6/188-191.

³⁸⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 1/432-433.

³⁸⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 1/432-433.

yapmış olması yöneticilerin idare işlerinde sağduyulu olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Mâverdî, istişareyi komutanların orduyu idare ederken yapmaları gereken vazifelerden biri olarak değerlendirir ve ayeti bu bağlamda konu edinir. Komutanlar zor durumda görüş sahibi kimselerle istişare ederek hatadan kurtulur, zafere ulaşır.³⁸⁷

Kurtubî, bu ayetin açıklamasını şu şekilde verir: Hz. Peygamber (s.a.v) Uhud'ta kaçanlara yumuşak davranmış ve onlara kaba davranmamıştır. Allah, kendisine bu konuda yardım ettiği için Hz. Peygamber'in bu şekilde davrandığını beyan etmiştir.³⁸⁸ “*Öyleyse onları bağışla, onlara mağfiret dile. İş hususunda onlarla müşavere et.*” ayetin bu kısmını Kurtubî, sekiz farklı başlık altında incelemiştir. Kısaca bu başlıkların muhtevasına değinmeye çalışacağız. Şûra, şeriatin kaidelerinden ve uyulması gereken emirlerden biri olduğu için bu emri yerine getirmeyen yöneticinin görevden alınmasının vacip olduğunu düşünen İbn-i Atıyye'nin görüşünün aktarılması başlıklardan birini oluşturur.³⁸⁹ “*İş hususunda onlarla müşavere et*” emri ictihad etmenin ve galip zanna göre hareket etmenin caiz olduğunu gösterir. Müşavere konusu âlimler tarafından farklı değerlendirilmiştir. Bunlar savaş taktiklerinin nasıl olması gerektiği yahut da düşmanla karşılaşıldığında istişarenin yapılması gerektiğidir. Genel anlamıyla Hz. Muhammed (s.av)'in arkadaşlarıyla müşavere etmesi onların gönüllerini hoş etmek ve aralarındaki ülfetin artırılması sebebiyledir. Zira Araplar, herhangi bir hususta kendileri ile istişare edilmediği zaman bu durum onların ağırlarına gitmiştir. Bazı âlimlere göre istişare edilecek konular, hakkında nas bulunmayan mevzulara dairdir. Hz. Peygamber'e müşavere emri onun buna muhtaçlığından değil, müşaverenin faziletinin Müslüman topluma öğretilmesi amacıyla.³⁹⁰ Bu konunun incelendiği bir diğer başlık ise, kendisiyle müşaverede bulunulacak kimselerde aranan vasıflardır. Temel nitelik kişinin akıllı olmasıdır, bununla birlikte istişare konusu dinî bir mesele ile ilgiliyse müsteşarın âlim ve dinine bağlı bir kimse olması gerekir. Bir diğer mevzu da dünyevî bir mesele üzerinde istişare yapılacaksa müsteşar bu konuda yetkin, güvenilir ve kendisine danışan kimseye muhabbet besleyen biri olmalıdır.³⁹¹ Bu konunun ele alındığı bir diğer başlık da istişare edildikten sonra çıkan sonuçlardan Allah'ın rızasına en uygun olanın tercih edilmesi, istişarede azmetmek (bir işi

³⁸⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 80.

³⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/378.

³⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/380.

³⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/380-381.

³⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/381-382.

düşündükten sonra uygulamaya koymak), sonrasında da bu konuda rıza göstermek yani tevekküldür. Tevekkül de kişinin aciziyetinin farkında olarak Allah’a güvenmesidir.³⁹² Mevdûdî’nin tefsirine baktığımızda kendisinin bu ayetin tefsirini yapmadığı görülür.³⁹³

Müfessirlerin açıklamalarından anlaşıldığı üzere herhangi bir konuda karar verileceği zaman bu usûlün kullanılması sonuç bakımından hayırlıdır. İşlerin görüş alışverişiyle yürütülmesi Mâverdî ve diğer müfessirlerin açıklamaları bağlamında değerlendirildiğinde istişarenin ortak karar almayı kolaylaştırdığı ve kararın bağlayıcılığını güçlendirdiği, aynı zamanda insan ilişkilerinde sosyal eşitliği ve ülfeti sağladığı sonucuna ulaşabiliriz. Bu iki özellik sebebiyle olsa gerektir ki Allah bu niteliği övmüş ve Müslümanların bu tutumda bulunmalarının en doğrusu olduğunu vurgulamıştır.

Şûrâ 38

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

“Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar.”

Bu ayette, inananların özellikleri sıralanmıştır. Taberî, daha öncesinde Âl-i İmrân 159. ayette olduğu gibi istişare ile ilgili olarak geniş izahata girmemiştir. Ayette inananların sahip oldukları nitelikler şöyledir: Namazlarını vaktinde ve gereği gibi kılarlar, aralarındaki işleri müşavere ile yürütürler, Allah’ın kendilerine verdiği rızıktan, Allah yolunda infak ederler yani Allah’ın onlara farz kıldığı zekâtı Allah yolunda harcarlar, ailelerine haklarını teslim ederler olarak açıklanmıştır. İbn Zeyd de ayetin bu kısmında anlatılan kimselerin ensâr olduğu görüşündedir.³⁹⁴

Mâverdî bu ayette geçen شُورَى بَيْنَهُمْ “işleri aralarında şûra iledir” ibaresi konusunda farklı görüşleri ortaya koyarak ayetin tefsirini sonlandırmıştır. Bu görüşler dört tanedir. İlki, Müslümanların, Peygamber onlara gelmeden önce niyet ettikleri bir şeyde istişare edip bunu uygulamalarından dolayı Allah’ın kendilerini methetmesidir. İkincisi ise Müslümanların ortak görüşe riayet etmeleridir. Müslümanlar, görüş birliği içerisindeyler, bu konuda ihtilaf etmezler ve ortak bir düşünce üzerinde birleştiklerinden dolayı da

³⁹² Kurtubî, *el-Câmi ‘li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, 5/383-384-385.

³⁹³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 1/305.

³⁹⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 20/522-523.

övlümüŖlerdir. Üçüncü yorum ise Ŗudur: Peygamber'in ortaya çıkışını duydukları zaman istiŖare etmeleri ve önderlerinin/elçi onlara gelip Ebû Eyyub'un evinde Peygamber (s.a.v)'e iman etmek ve O'na yardım etmek hususunda (görüşünde) birleşmeleridir. Bu konu ile ilgili son yorum da Ŗudur: Müslümanlar, bir konuda istiŖare ettikleri zaman alınan kararda bir hayır olduğu zaman birbirlerinin görüşünü kabul etmişlerdir aksi bir durumda hayır olmaksızın kimse kimseden (görüşünden) etkilenmemiştir.³⁹⁵

Kurtubî, istiŖare ile işlerini yürüten bir kavmi Allah'ın methettiğini, Hz. Peygamber'in de bu şekilde davrandığını bildirir. Müfessir, Hz. Muhammed'in ashabı ile ahkâma (farz, mendup, haram v.b.) dair mevzularda istiŖare etmediğini belirtir. Peygamber (s.av)'in vefatından sonra da sahâbîler hükümlerle ilgili hususlarda kendi aralarında istiŖare ederek bunları Kur'ân ve sünnetten çıkartmışlardır. Sahabenin ilk istiŖare ettiği konu da halifeliktir.³⁹⁶

Mevdûdî, Müslüman toplumlarda istiŖare olmaksızın işleri yürütmeye çalışmayı Allah'ın emrine riayet etmemek olarak değerlendirir. İslâm toplumunda istiŖarenin önemini Mevdûdî üç madde de izah etmektedir. İlki, müellife göre herhangi bir konuda alınacak bir karar birçok kişiyi etkiliyorsa, bu kararın alınması aşamasında karardan etkileneceklerle de danışmak onların hakkını gözetmek olur. İstiŖare edilecek kimse çok fazla ise onların seçtiğı güvenilir kimselerle istiŖare edilmeli ve konu bu şekilde sonuçlandırılmalıdır. Bir diğerk madde ise, ortak mevzularda bir kişinin tek başına karar alması etik değildir. Bu durum, tek başına karar alan kişinin kendi çıkarlarını korumak ya da kendini üstün görmesi ile açıklanabilir. Sonuç itibariyle her iki durumda da ahlâkî bir problem söz konusudur. Müminlerin bu tarz kötü özelliklerden uzak olması gerekmektedir. Son madde de Ŗudur: bir iş başkalarının hak ve çıkarlarını etkiliyorsa bu konuda tek başına karar almak ciddi bir sorumluluğı da beraberinde getirir. Allah inancı olan bir kimse, böyle bir sorumluluğı tek başına almak istemez, Ŗayet yanlış bir karar alınırsa bu sonuçtan tek kişi sorumlu olmamış olur.³⁹⁷ Bu üç hususa dikkat edilirse Mevdûdî' ye göre istiŖare yöntemi, İslâmiyet'in ahlakî yapısının temelini oluşturur.³⁹⁸

³⁹⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, 5/206.

³⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/486-487-488.

³⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 5/244-245.

³⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 5/245.

“Onların işleri aralarında şura iledir” ayetin bu kısmı şu durumları kapsamaktadır:

1. karardan etkilenecek kimseler bu karardan haberdar edilmiş ve bu karara itiraz edebilme hakkına sahip olmuştur.
- 2.Sorumluluk alan insanlar toplumun onayından geçmiş olacaklardır.
- 3.Yönetimin en üst pozisyonundaki kimsenin, şûra heyeti güvenilir kimselerden oluşmalıdır.
- 4.Şûra heyeti karar alırken ilkesel davranmalıdırlar aksi takdirde ayete aykırı hareket etmiş olur.
- 5.Şûra mensupları oy birliğiyle karar aldıklarında bu karara itiraz edilmemelidir.

Mevdûdî, istişare kapsamındaki konuların hakkında nas bulunmayan hususlar olduğunu ifade eder. İstişaredeki temel ilkenin de naslardan çıkartılacak yorumlarla amel edilecek konularda olduğunu beyan etmektedir.³⁹⁹

Neml 32

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُون

Kraliçe şöyle dedi: “Efendiler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın. Sizin görüşünüzü almadan asla bir işe kesin karar vermem.”

Taberî, bu ayetin tefsirinde Sebe melikesinin emir sahibinden (Hz. Süleyman) aldığı mektup üzerine kavminin ileri gelenleriyle ile istişare edip o şekilde karar almak istediğini ifade eder. Hatta onun bunu fetva kıldığını belirtir (kural haline getirdi).Bu ifade Mâverdî’de yer almaktadır. Taberî, bu ayetle ilgili olarak uzun açıklamalara girmemiştir.⁴⁰⁰

Mâverdî bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak istişare yönteminin Belkıs’ın bu uygulaması sonucu kural haline geldiğini belirtir.” Ayetteki حَتَّى تَشْهَدُون “siz hazır olmadıkça/siz şahit olmadıkça” kısmında Mâverdî’nin zikrettiği görüşler ise şunlardır: Benimle istişare edene kadar, sizler hazır oluncaya kadar karar vermem, şeklindedir.⁴⁰¹ en-

³⁹⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 5/246-247.

⁴⁰⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 18/49-50.

⁴⁰¹ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘Uyûn*, 4/207-208.

Nüket'te istişare bağlamında çalışmanın kapsamına alınabilecek başka bir bilgi yer almamaktadır. Nitekim bu durum Mâverdî'nin müşavere ile daha önceki ayetlerde izahlara girmesinden kaynaklanabilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise Belkıs'ın görüş alışverişinde bulunmadan karar almayacağını vurgulaması konunun ehemmiyetini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Hatta önemli kararlarda Mâverdî ve Taberî'nin aktardığına göre Belkıs'ın müşavere yöntemini uygulaması sonucu bu usûlün kural haline gelmesi yönetimde bu konunun gerekliliğini ifade eder.

Kurtubî, bu ayetin, müşaverenin sıhhatine de delil olduğunu ifade etmektedir. Kurtubî, bu bağlamda Âl-i İmran 159'a akabinde de Şûra 38. ayetlere atıfta bulunur. Müşaverenin bilhassa savaşta olmak üzere kadim bir uygulama olduğunu da vurgular. Müfessir, Belkıs'ın müşavere yaparak çevresindeki insanların görüşlerini öğrenerek onların istibdatlarının ne yönde olacağı konusunda doğru bir bilgi elde ettiğini ifade eder. Onların görüşlerini almadan (Belkıs)karar aldığı takdirde onların itaatlerinde sıkıntının yaşanabileceğini vurgular. Kraliçe, eşrafın görüşlerini alarak istediği güçlü savunmayı daha kolay gerçekleştirebilecektir.⁴⁰²

Ayetteki “*siz hazır olmadıkça/siz şahit olmadıkça*” bu cümlemin önemine vurgu yapan Mevdûdî, Sebe yönetiminin bir krallık da olsa diktatör bir yönetim olmadığını, yönetimin önemli hususlarda karar alırken devlet işleri ile meşgul olan önemli kişilerle görüş alışverişinde bulunduğunu ifade eder.⁴⁰³

İstişare, yöneten ve yönetilenler arasındaki bağın kuvvetlenmesini sağlayan, halkı bizzat ilgilendiren hususlarda yetki sahibi kimselere danışılarak en doğru kararın alınma çabasıdır, hatta yönetimde bir kuraldır. Bu yöntemle başvuruları nihayetinde Allah doğruya ulaştıracaktır. Karar almada istişarenin öneminden sonra bir diğer başlığımız olan Allah'ın indirdikleriyle hükmetmek bahsine geçiyoruz.

2.2.2.Allah'ın İndirdikleriyle Hükmetmek

Mâverdî siyaset nazariyesinde devletin hukukîliğinin bağlandığı esas adalet idesidir. Yönetimin işlerliği konusunda hükümlerin kendisine bağlandığı bir diğer husus ise Allah'ın indirdikleridir. Zira Mâverdî, hilafeti: *din ve dünyaya ait işlerin yürütülmesini*

⁴⁰² Kurtubî, , *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/153-154-155.

⁴⁰³ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 4/110-111.

*sağlayan bir müessese olarak tanımlamaktadır.*⁴⁰⁴ Ona göre devletin üç amacı vardır: dini, askerî ve malî amaçlardır. Din, devletin devamını sağlayan unsurdur.⁴⁰⁵ Mâverdi'ye göre yöneticiler arasında en doğru yolda olanı, yönetimi esnasında dini koruyan yöneticidir. Din sayesinde suç işlenmesine engel olunur. Din, insanları başkalarına karşı merhamet duymaya sevk eder, insanlar arasında dostluklar kurulmasına imkân tanır. Nihayetinde dünya hayatı bu tür esaslarla düzelebilir. Devlet, bu ilkeleri korumak ve bunlara bağlı kalmak durumundadır. Bu ilkeler ihmal edilirse kargaşa/fikir ayrılıkları ortaya çıkar. Böylece hak ile batıl birbirine karışır. Akıl, zayıf ve güçlüyü bir hüküm etrafında eşit bir şekilde toplayamaz. Din ise insanları biraraya getirir, aralarındaki ihtilafları giderir. Din, insanların maslahatlarını gözetir ve onların görüş birliğini sağlar.⁴⁰⁶ Mâverdi'nin devletin, dini koruma görevi ile ifade ettiği husus, Allah'ın emirlerine riayet etmek manasına gelir. Dolayısıyla yönetimde hüküm, Mâverdi'ye göre Allah'ın indirdikleriyle olmalıdır. Bu başlıkta, Mâide 44, Mâide 48, Nisâ 105. ayetler değerlendirilecektir. Bu ayetler hükümlerin bizzat Allah'ın indirdikleriyle olması gerektiğini ifade ettiği için çalışmaya alınmıştır.

Mâide 47.ayette bu kapsamda ele alınacak ayetler içerisinde değerlendirilebilir fakat Mâverdi, o ayetin tefsinine *en-Nüket*'te yer vermemiştir. Ayrıca bu başlık altında değerlendirilebilecek bir diğer ayet Mâide 45'tir. Bu ayetin Ben-i Nadir ve Kureyza Yahudileri hakkında indiğini ifade eden Mâverdi, ayetin sadece "*Kim kisası bağışlarsa bu kendisi için bir kefarettir olur*" kısmını iki görüş üzerinden açıklamıştır. Bunlar: Kişinin yaralanmalarda kefareten vazgeçmesinin sadaka vermek anlamına geldiği, diğeri de onun yaralanmalarda kefarettir olacağıdır; çünkü bu durum yaralayanlardan hak alınacak durumu ifade etmektedir.⁴⁰⁷ Ayetin hüküm kısmı ile ilgili bir açıklama Mâverdi tefsirinde yer almadığı için Mâide 45.ayet bu başlıkta değerlendirilmeyecektir.

Mâide 44

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُخْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَحْسَبُوا النَّاسَ وَاحِشُونَ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

⁴⁰⁴ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 15.

⁴⁰⁵ Mâverdi, *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer*, 152-153.

⁴⁰⁶ Mâverdi, *Teshîl*, 146.

⁴⁰⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 2/43-44.

“Kendilerini Allah’a vermiş olan peygamberlerin ve -Allah’ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için- rablerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidayet ve nur bulunan Tevrat’ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”

Taberî, “rabbanîyyun” kelimesi ile insanların idaresinde, işlerini düzenlemede, maslahatlarını gözetmede hikmetli davranan bilge âlimlerin kast edildiğini ifade eder.⁴⁰⁸ Müfessir, Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyenlerin kâfir sayılıp sayılmadığına dair görüşlere tefsirinde yer vermiştir. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler ile ilgili olarak, Yahudilerin evli oldukları halde zina eden kimseler için recm hükmünü gizlemeleri, bazı kişiler öldüğünde tam diyet ödetirken, Yahudilerin nüfuz sahibi olanlarının öldürüldüğünde öldürene kısas uygulamaları gibi Allah’ın hükmünü gizleyen ve onunla amel etmeyenlerin hakkı gizleyenler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁹ Taberî, “Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir” ayetin bu kısmı ile ilgili olarak doğru olmaya layık olan görüşün, ayetin kâfirler hakkında indiğini söyleyen görüş olduğunu bildirir. Çünkü bu ayetten önceki ayetler ve bundan sonraki ayetler ehl-i kitabı ilgilendiren ayetlerdir. Ayetin ehl-i kitabı zikrettikten sonra Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyen kimseler diye genele şâmil bir ifadenin ehl-i kitab ile tahdid edilemeyeceği sorusu üzerine Taberî’nin getirdiği açıklama şu şekildedir: “Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyenlerin kâfirliğini, Allah’ın, hem onu inkâr edenlerin hem de indirdikleriyle hükmetmeyenler için genele tahsis ettiği”⁴¹⁰

Mâverîdî, “يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا” kısmında, onunla (Tevrat) hüküm veriyorlardı kısmı ile ilgili olarak evli olup zina yapanların recm edilmeleri, kasten adam öldüren kimse için kısas cezasının uygulanmasının kast edildiği görüşlerine yer vermiştir. Bu bağlamda Tevrat’tan hüküm verilmesi konusunda, nesh edilmeyen hükümlerin kast edildiğini hatta Tevrat’ta nesh edilmeyen hükümler konusunda Yahudi olmayanların Tevrat’a uymaları konusunda ihtilaf olduğuna da değinir. بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ ayetin bu kısmında müellif, Allah’ın kitabını korumak kendilerinden istendiği için onunla hükmedilmesi manasında

⁴⁰⁸ Taberî, Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 8/451-452.

⁴⁰⁹ Taberî, Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 8/456.

⁴¹⁰ Taberî, Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, 8/451-452.

olduğunu, bununla alimlerin kast edildiği görüşlere yer verir. “O halde insanlardan korkmayın, benden korkun” bu kısımda Mâverdî, Allah’ın indirdiklerini saklayarak ve onunla hüküm vermekten korkmasınlar anlamındaki görüşleri eserine almıştır. Mâverdî, ayetlerin az bir bedel karşılığında satılmasını, onları gizlemek ve onları uygulamak için bir bedel almasınlar manasındaki te’villerle izah etmiştir. Mâverdî, bu ayet ve sonrasında zikredilen ayetlerde kâfirler (Mâide 44), zalimler (Mâide 45), fasıklar (Mâide 47) ile ilgili dört görüş olduğundan bahseder. Bunlar şunlardır; bu üç ayetin Yahudiler hakkında indiğidir (İbn-i Mesud, Huzeyfe, Berâ, İkrime’ye göre). Bu ayetler ehl-i kitap hakkında olsa da hükümleri bütün insanlar için geneldir (Hasan ve İbrahim’e göre). Ş’âbi’den aktarılan rivayete göre bu ayetlerden kâfirler ile ehl-i İslam, zalimlerle Yahudiler, fasıklarla da Hristiyanların kast edildiğidir. Son olarak da İbn-i Abbâs’a nispet edilen görüşe göre Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyenler Allah’ı inkâr ediyorlarsa kâfirdirler, Allah’ı kabul edip hükümlerini uygulamıyorlarsa onlar da fasıktırlar.⁴¹¹ Mâverdî’nin zikrettiği bu dört görüş Taberî tefsirinde de yer almaktadır.⁴¹² Bu ayet özelinde de Mâverdî kendi görüşüne yönelik bir açıklamada bulunmamış var olan görüşleri aktarmayı tercih etmiştir.

Kurtubî bu ayetle, Yahudi ilim adamlarının muhatap alındığını belirtir. “*Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.*” Büyük çoğunluğa göre ayet inanmayanlar hakkında inmiştir. Müslüman, büyük günah işleyince kâfir olmaz. Bu konuda ayetin umumî olduğu, Allah’ın indirdiklerini reddederek, onun indirdikleriyle hükmetmeyen kimsenin kâfir olacağına dair görüşler Kurtubî tefsirinde yer almaktadır. Bu konuda Kurtubî’de yer alan başka bir görüş, Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyip bunun haram olduğunu bilen kimselerin ise fasıklar içerisine gireceği ve işlerinin de Allah’a kaldığıdır. İbn-i Abbas’ın bir görüşüne göre onlar kâfirlerin işlerine benzeyen bir iş yapmışlardır. Kurtubî, doğru olan görüşün ilk görüş olduğunu ifade eder.⁴¹³ Kurtubî’de geçen Hasen’in görüşü burada zikredilmeye değerdir.” *Allah, hâkimlerden; hevalarına uymamayı, insanlardan değil kendisinden çekinmeleri gerektiğini ve ayetlerini az bir bedel karşılığında satmamalarını içeren üç ahit almıştır.*”⁴¹⁴ Genel olarak ayetten çıkartılabilecek manalardan birisi de hüküm vermede arzulara uyup yanlış karar almamak,

⁴¹¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, 2/42-43.

⁴¹² Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 8/463-466-468.

⁴¹³ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 7/497-498.

⁴¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 7/499.

Allah'ın emrettiği gibi dosdoğru hüküm vermek, yöneticileri ve karar pozisyonundaki herkesi ilgilendiren bir emirdir. Çalışma konusunun bağlamında Mevdûdî herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.⁴¹⁵

Mâide 48

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

“(Resulüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları denetleyici olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.”

Taberî, bu ayetin tefsirinde Kur'an'ın kendisinden önce gelen kitapları tasdik ettiğini ve onları muhafaza ettiğini bildirir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in ehl-i kitap ve müşrikler arasında Allah'ın kendisine indirdiği Kur'an'daki hükümlere göre hükmetmesini, hak olan Kur'an'ı bırakıp da Yahudilerin heva ve heveslerine uymaması olarak tefsir eder. Ayeti evli olarak zina edenin recmedilmesi ve kısasın uygulanması bağlamında tefsir eder.⁴¹⁶ Müfessirler, ayette “her birinizden” maksadın ne olduğu ile ilgili olarak ihtilaf etmişlerdir. Bu görüşlerden biri, her birinizden maksat farklı dinlerde olan ümmetlerdir. Allah, her din için farklı bir şeriat kılmıştır. Fakat Tevhid inancı, Allah ve peygamberlerle ilgili olan hükümler tektir. Yani din tektir, şeriatler farklıdır.⁴¹⁷ Diğer görüş ise her birinizle kast edilen Muhammed ümmetidir. Taberî, bu görüşlerden birinci görüşün doğru olduğunu belirtir. Çünkü ayette eğer dileseydi ifadesi geçmektedir.⁴¹⁸

مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ ayetin bu kısmı ile ilgili olarak Mâverdî üç te'vil olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi şudur: (Kur'an) emin/güvenilir manasına gelir. İkincisi ise onlar (Kur'an'dan önce gelen kitaplar) üzerine Kur'an, şahit/tanıktır. Bu Katâde ve Süddî'nin

⁴¹⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1/486.

⁴¹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 8/491-492.

⁴¹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 8/493.

⁴¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 8/494-495.

görüşüdür. Üçüncü te'vil de şudur: (Kur'ân) onlar (daha önceki kitaplar) üzerine koruyucudur.

فَأَحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ

“Onların arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet”, Mâverdî ayetin bu kısmının, ehl-i kitabın kendi aralarında hüküm vermeleri için Müslümanlara başvurduklarında onlar arasında ne İncille ne de Tevrat'la hüküm verilmeyeceğine delalet ettiğini ifade eder.

شِرْعَةً kelimesine gelince bu kelime şeriattır/kanunlardır ve o apaçık yoldur. Her ne zaman bir şey (kanun) konulursa o şey o şeyin şeriatı olur.⁴¹⁹ Mâide 44.ayette olduğu gibi Mâverdî, bu ayeti de görüşler üzerinden aktarmıştır. Ayeti yönetim açısından değerlendirmemiştir. Her ne kadar müellif, diğer eserlerinde ayetleri aktardığı bir görüşün akabinde Allahu Teâla da şöyle buyuruyor diyerek ayetleri değerlendirmiş olsa da tefsirinde bu ayetle ilgili böyle bir açıklama yoktur.

Kurtubî'ye göre مُهَيِّمًا عَلَيْهِ bu ifade, Kur'ân'ın diğer ilahi kitapların üzerinde olduğunu ifade eder. “Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet” yani kitaptaki hükümlere göre hükmet olarak ifade edilmiştir. Bu ayetin Mâide 42. ayetteki muhayyerliği nesh ettiği ve ayetteki emrin vücûbiyet ifade etmediği de söylenmiştir. Kâfirler, zimmet ehli olmadığı için aralarında hükmetmek Müslümanlara farz değildir.⁴²⁰

“Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma” Ey Peygamber, kendine gelen hakkı yani Kur'ân'ı terk edip, onların isteklerine göre hareket etme! anlamındadır.⁴²¹ “Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik” Kurtubî, bu kısmı önceki şeriatlara bağlı kalmamak, olarak açıklamıştır. Şeriat, Allah'ın kullarına din olarak indirdiği hükümlerdir.⁴²² “Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Kurtubî tefsirinde bu kısım: Allah isteseydi herkesin şeriatleri aynı olurdu ve herkes de hak üzere olurdu fakat o şeriatleri ayrı kılarak insanları denemek istemiştir diye tefsir edilmiştir.⁴²³

Mevdûdî, bu ayetin tefsirinde önce Kitap kelimesinin neden kullanıldığını açıklar. Kitap Allah'tan gönderilmiş bütün kitapların hedeflerinin aynı olduğunu göstermek

⁴¹⁹ Mâverdî, en-Nüket ve'l- 'Uyûn, 2/44-45.

⁴²⁰ Kurtubî, el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, 8/37.

⁴²¹ Kurtubî, el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, 8/37.

⁴²² Kurtubî, el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, 8/38.

⁴²³ Kurtubî, el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, 8/39.

kullanılmıştır. Kur’ân, diğer bütün kitaplar üzerinde koruyucudur. Zira onda diğer kitaplardaki öğretiler yer almaktadır. Kur’ân, önceki kitaplardaki Allah’ın sözlerine tanıktır ve onlardaki insan yorumlarının ayırt edilmesini sağlar. “Her biriniz için kanun ve hayat tarzı kıldık” cümlesi üzerinde duran Mevdûdî, kaynağı aynı olan kitapların şariatlerinin farklı olmasının nedeni sorusunu kendisi sorarak bu ayeti bir anlamda sokratik bir yöntemle analiz eder. Ona göre şariatlerin farklı olmasının sebepleri şu şekildedir.1. Her bir kitap farklı bir topluma indiği için kanunları farklıdır. 2. Allah isteseydi bütün toplumlara aynı düzenlemeleri getirebilirdi ama buradaki hikmet, Allah’ın insanları denemesi içindir. Çünkü inananlar, düzenlemeler onlara hangi şekilde gelirse gelsin onu kabul edeceklerdir. Bir anlamda bu gerçek bir inancı karşılar. Buradaki maksat ise gelenin şekli değil, inancın temelinden geldiği için kabul edilme zorunluluğu taşımasıdır. 3. Kanunlar biçimsel olarak farklılık arz etse de bütün toplumlar, kanunların formuna değil hedeflerine odaklanmalıdırlar.⁴²⁴ Mevdûdî’ye göre Allah’ın hükümlerinde kanunların formları değişse dahi maksatları aynıdır.

Nisâ 105

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا

“İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!”

Taberî, bu ayeti şu şekilde tefsir eder: Ey Muhammed, biz sana insanlar arasında Allah’ın kitabında sana indirdikleri ile hükmedesin diye Kur’ân’ı indirdik. “Hainlerden taraf olma” yani Müslüman bir kimseyi ya da Müslümanlarla anlaşması olan bir kişinin kendisine ya da malına ihanet eden kimseyi savunma. Başkasına zarar veren bir kimseyi savunma hatasını işledikten sonra Allah’tan bağışlanma dile. Allah, kendisinden bağışlanma dileyen kullarını affeden onlara merhamet edendir.⁴²⁵ Müfessirler, ayetteki ihanete ilişkin farklı yorumlarda bulunmuşlardır bir kısmı da bunun hırsızlık olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁶ Taberî, bu konuda Ubeyrikoğullarının isminin geçtiği rivayetlere yer

⁴²⁴ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 1/489-490.

⁴²⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 7/457.

⁴²⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 7/458.

vermiştir. Müfessirlerden bir kısmı Allah'ın "*hainlerden taraf olma*" diye nitelendirdiği hainliği, emanete ihanet etme olarak yorumlamışlardır.⁴²⁷

en-Nüket'te bu ayetin tefsirine baktığımız zaman bu çalışmanın kapsamına girebilecek açıklama şudur: "*Hainlerden taraf olma*" ifadesine hainlerin savunucusu olma anlamında verilen açıklamadır. Mâverdî, ayetin hırsızlık yapan bir kimsenin aleyhinde delil bulunmadığından Hz. Peygamber'in onu savunmaya niyet etmesi üzerine indiğini ifade eder.⁴²⁸ Mâverdî'nin açıklamalarının kısalığı göz önünde bulundurulduğunda bu ayeti onun nazarında uzun uzun tefsir edilmeye ihtiyaç duymayan bir ayet olarak, değerlendirmek mümkündür. Daha önce de ifade edildiği üzere Mâverdî'nin diğer eserlerinde aktardığı bir görüşü desteklemek adına ayetleri rahat bir şekilde zikrettiği görülürken aynı yönteme çalıştığımız ayetlerin tefsirinde rastlanmamaktadır.

Kurtubî'nin bu ayetle ilgili zikrettiği nüzûl sebeplerinden birisi Ubeyrikoğulları ile ilgilidir.⁴²⁹ "*Allah'ın sana gösterdiği şekilde*" lafzından kasıt, şeriatın kanunlarına göre demektir. Bu da vahiyyle, nasla ya da vahyin takip ettiği anlayışa göredir. Allah, Peygamber (s.av)'e itham edilenleri desteklemesini, hasımlarının söylediği deliller sebebiyle onları savunmasını nehy etmiştir. Bu ayette davada sanıklar adına savunma yapmanın caiz olmadığına delil vardır. Bir başka husus da bir topluluğun münafık oldukları Müslümanlar tarafından biliniyorsa, Müslüman bir grubun diğer gruba karşı bunları savunmaması ve bu konuya ilişkin tartışmaya girmemesidir.⁴³⁰

Mevdûdî, bu ayetin Te'ame ya da Beşir b. Ubeyrik adında bir kimsenin ensardan birinin zırhını çalması ve sonrasında da bir Yahudi'nin evine gizlenmesi üzerine nazil olduğu görüşündedir. Zırhı çalınan kişi meseleyi Hz. Peygamber'e aktarmış ve Te'ame'den şüphelendiğini Hz. Peygamber'e iletmiştir. Te'ame'nin akrabaları ve Ben-i Zafer kabilesinden pek çok kişi işbirliği yapıp suçu, suçsuz olduğunu söyleyen Yahudi'nin üzerine atmışlardır. Hatta Te'ame'nin akrabaları haklılıklarını ispat etmek için Hz. Peygamber'e; Allah ve Resûl'üne inanmayan bir Yahudi'nin sözüne güvenilmez. Oysa biz Müslümanız ve güvenilir olan biziz, itibar edilmesi gereken bizim sözümüzdür, minvalinde cümleler sarf etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de neredeyse onların sözüne inanıp

⁴²⁷ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 7/466.

⁴²⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, 1/528.

⁴²⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 7/113.

⁴³⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 7/116.

Te'ameyi beraat ettirip ve Yahudi'nin suçlu olduğuna hüküm verecektir ki bu ayetle olay aydınlığa kavuşmuştur. Mevdûdî, bu ayetle ilgili açıklamalarına şöyle devam etmiştir. Hz. Muhammed bir hâkim olsaydı kendisine sunulan delillere göre hüküm verirdi ve bunda da suçlu sayılmazdı. Fakat meselenin başka bir boyutu daha vardır ki şayet Hz. Peygamber, Yahudi aleyhinde karar verseydi bu Müslümanların adaletsiz davrandığını gösterirdi. Allah, Müslümanları bu tehlikeden uzaklaştırmak için meseleye müdahale etmiştir.⁴³¹

Bu ayetle ilgili olarak Mâverdî, uzun izahlara girmemiş olsa da diğer müfessirlerin açıklamalarını da göz önünde bulundurarak, Mâverdî'nin "*hainlerden taraf olma*" ifadesini açıklaması üzerinde biraz duralım. Bu ayetin hırsızlık yapan bir kimsenin suç başkasının üzerine atması ve suç atılan kimsenin suçsuzluğunu ortaya koyan bir delilin olmaması üzerine indiği hem Mâverdî'nin açıklamasında hem de diğer müfessirlerin açıklamalarından anlaşılmaktadır. Hâkim, delil olmadığı için suçsuz birine ceza verebilir zira ceza verme deliller üzerinden gerçekleşir. Bu durumda hâkim hata etmiş olmamakla beraber ayet bazı durumlarda suçsuz olan birine ceza verilme ihtimaline karşı bizleri uyarmaktadır. Kaldı ki Hz. Peygamber bile Allah'ın uyarısı olmasaydı bu hatayı işleyebilirdi. Ayetin dikkat çektiği hususlardan bir diğeri de hâkimin, tüm yakınlıklarından sıyrılarak karar vermesi gerektiğidir. Yani aynı dinden olmak bir başkasını suçlu kabul etmek için yeterli bir sebep değildir. Yargı merciinin tarafsızlığını bu ayetten anlamak zor olmasa gerekir. Suçsuz birine suç isnadında bulunanlar ayette ifade edildiği gibi hainlerdir ve Allah, hainlerden taraf olmamamızı istemektedir.

2.3.Yöneticiler

Mâverdî'nin kendisi de bir yöneticidir. Bu bakımdan böyle bir başlık bu çalışma için önem arz etmektedir. Bu bölümde Mâverdî'nin yöneticiler hakkındaki görüşlerine kısaca değineceğiz. Çalışmanın bu kısmının alt başlıklarını yöneticilere itaat ve yöneticilerin keyfilikten uzak olması oluşturacaktır. Yönetim erkini kullanan kimse kendi ahlakına dikkat etmelidir. Zira o üstün ahlakın sembolü Hz. Muhammed'in halifesi sıfatıyla bu konuda titiz davranmalıdır. Peygamberlik makamına seçilen kimseler ahlakî erdemleri tam, nesep itibariyle de seçkin kimselerdir. Nübüvvet makamı da insanî mertebelerin en alisidir. Peygamberlerden sonra gelen dünyevî ve dinî faydaları insanlar için ikâme edecek yöneticilerin de bu konunun hakkını verecek niteliklere haiz olması

⁴³¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 1/405.

gerekir. Bu makamı işgal eden kimseler öncelikli olarak kendi ahlakî zaaflarını yenmeli ve erdemli davranışlarla kuşanmalıdırlar ki halklarına örnek olabilsinler.⁴³²

Yöneticiler, Allah'ın mülkünde kendilerine iktidar verdiği kimselerdir. Bu bakımdan yöneticiler, Allah'ın kendilerine verdiği bu emanete ve nimetine karşılık olarak halkı en güzel şekilde idare etmekle yükümlüdürler.⁴³³ Mâverdi'nin bazı bilgelere nispet ederek aktardığı görüşe göre; bir toplumda işlerin düzelmesi idarecilerin düzgün olmalarına, aksi durum idarecilerin kötü olmasına bağlıdır. İdareciler bir anlamıyla vücuttaki kalp mesabesinde olup merkezi; halk da organları temsil etmektedir.⁴³⁴ Mâverdi'ye göre adalet, her çeşit devlet memurluğunda aranılan bir şarttır. Adaletten maksat; doğruyu söyleyen, iffetini ve emanetleri koruyan, günahlardan sakınan, şüpheli işlere mesafe koyan, rızaya uygun ve rızaya uymayan işleri ayırt edebilen, din ve dünya işlerinde aynı faziletleri koruyan kimse demektir. Böyle bir kimse her türlü memuriyete atanmaya layıktır.⁴³⁵

2.3.2.Yöneticilere İtaat

Çalışmanın bu kısmında yöneticilere itaat bağlamında meşhur olan Nisâ 59. ayet ve itaat bağlamında değerlendirilebilecek Nisa 83.ayet ele alınacaktır. Nisâ 59. ayet, bizzat yöneticilere itaati emreden bir ayettir. Ayetteki geçen ülü'l- emr veliyyulemr'in çoğuludur. Emr sözcüğü de bilindiği üzere iktidar ve yönetim anlamındadır.⁴³⁶ Mâverdi de bu ayeti *Ahkâmü's-Sultâniyye*'de halifeye uymanın dinen vacip olduğunu söyleyen kimselerin görüşleri üzerine aktarmış böylece Müslüman olan yöneticilere itaatin farz olduğunu da ifadelerine eklemiştir.⁴³⁷

Nisâ 83.ayeti bu başlıkta yer almasının sebebi ise Mâverdi'nin bu ayeti *Ahkâmü's-Sultâniyye*'de komutanlara itaat bağlamında zikretmiş olmasındadır.⁴³⁸

⁴³² Mustafa Çağrırcı", Mavardi'ye Göre Yönetim Ahlakı", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 10 (2010), 25.

⁴³³ Mâverdi, *Teshîl*, 143.

⁴³⁴ Mâverdi, *Teshîl*, 146.

⁴³⁵ Mâverdi, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, 112.

⁴³⁶ Akyüz, *Kur'anda Siyasî Kavramlar*, 135.

⁴³⁷ Mâverdi, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, 116.

⁴³⁸ Mâverdi, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, 86.

Nisâ 59

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”

Taberî, bu ayetle ilgili olarak Allah’a itaati iman eden kimselerin Allah’ın kendilerine emrettiği ve nehyettiği şeylerde yaratıcıya itaat etme olarak, tefsir eder. Resûl’e itaatin Allah’a itaat olduğunu da vurgular. Bu konu ile ilgili olarak Ebû Hureyre’den nakledilen şu hadise de müellif, tefsirinde yer vermiştir. *“Bana itaat eden Allah’a itaat etmiş, bana karşı gelen Allah’a karşı gelmiş olur. Emire/devlet başkanına itaat eden bana itaat etmiş, devlet başkanına karşı gelen bana karşı gelmiş olur.”*⁴³⁹ Bu ayetin açıklamasında Taberî, Resûl’e itaat hususundaki ihtilaflara da değinmiştir. Ata’ya göre Resûl’e itaatten maksatın Resûlullah’a ve sünnetine de ittiba etmek olduğunu İbn-i Zeyd’e göre ise Resûlullah’a itaatten kastın Hz. Muhammed hayatta iken ona itaat etmeyi ifade ettiğini aktarır. Müellif, bu konuda doğru olan görüşün Hz. Muhammed hayatta iken emrettiği ve yasakladığı şeylerde ona itaat, vefatından sonra da sünnetine ittiba etmek olarak açıklar. Yine Taberî ayetteki “itaat emrinin” genel olduğunu dolayısıyla da Hz. Peygamber’e itaat’i Hz. Muhammed’in hayatta iken ya da öldükten sonrasına tahsis edilemeyeceğini ifade eder.

Ülü’l-emr’in kimleri kapsadığı da bu ayetle ilgili olarak âlimlerin ihtilaf ettikleri konulardan biridir. Taberî, tefsirinde bu hususa da değinmiştir. Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas, İbn-Zeyd, Süddî’ye göre onlar emirler/yöneticilerdir. İbn-i Abbas, bu ayetin, Resûlullah’ın bir müfrezinin başına komutan tayin ettiği Abdullah b. Huzafe b. Kays es-Sehmi hakkında nazil olduğunu bildirmiştir. Süddî de bu ayetin Hz. Muhammed’in bir seriyyeye emir tayin ettiği Halid b. Velid hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Bir kısım müfessire göre de ülü’l-emr’den maksat ilim ve fıkıh ehlidir. Bu konudaki diğer görüşler ülü’l-emr’in, Resûlullah’ın sahabîleri olduğu, bunların Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir

⁴³⁹ Müslim, “İmârat”, 32 (No. 1835).

olduklarıdır. Taberî'ye göre bu görüşler içerisinde en doğru olan ülü'l-emr'in yöneticiler ve idareciler olduğudur. Zira Müslümanların menfaatleri hususunda idarecilere itaati emreden sahih hadisler vardır.⁴⁴⁰

Mâverdî'nin tefsirinde ayetleri kısım kısım değerlendirdiğini daha önceki ayetlerde de gördük. Biz de çalışmamızda onun yöntemini göstermek amacıyla aynı usûlü takip ettik.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

Mâverdî, ayetin bu ibaresini, Allah'ın emir ve yasaklarında kendisine ve Resûl'üne itaat olarak açıklar. Açıklamasını da A'meş'in, Ebû Salih'ten onun da Ebû Hureyre'den naklettiği şu hadislerle destekler. Allah'ın Resûlu şöyle dedi: *"Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de bana isyan ederse Allah'a karşı gelmiş olur. Kim de bizden olan (Müslüman) emire isyan ederse bana isyan etmiş olur."*⁴⁴¹

Müellif, Resûl'e itaat konusunda ihtilaf olduğunu Taberî gibi mevzu edinmiştir. Taberî tefsirinde de gördüğümüz Ata'ya göre Resûl'e itaatten maksatın Resûlullah'a itaat etme ve sünnetine de ittiba etmek olduğunu, İbn-i Zeyd'e göre ise Resûlullah'a itaatten kasıt Hz. Muhammed hayatta iken ona itaat anlamına geldiğine değinir. Bu izahlar, Mâverdî'nin bu ayeti tefsir ederken Taberî tefsirinden faydalandığını göstermektedir. Mâverdî, ülü'l-emr ifadesinin kimleri kapsadığı ile ilgili olarak dört görüş olduğunu aktarır. İbn-i Abbas'ın, Ebû Hureyre'nin Süddi ve İbn-i Zeyd'e ait olan görüşe göre bunlar, yöneticilerdir. Bu görüşün akabinde Mâverdî, Hişâm'ın, Urve'den onun da Ebû Salih'ten onun da Ebû Hureyre'den rivayet ettiği şu hadise tefsirinde yer vermiştir. Nebî (s.a.v) şöyle demiştir:

*"Benden sonra size yöneticiler gelecektir. İyi olan size iyiliğiyle gelecektir. Günâhkar da size günahıyla gelecektir. Onları dinleyiniz. Doğruya isabet ettikleri her şeyde onlara itaat ediniz. Arkalarında namaz kılınız. Eğer onlar iyilik yaparsa kendileri ve sizin içindir. Eğer kötülük ederlerse de sizin lehinize ve onların aleyhlerinedir."*⁴⁴²

Ülü'l-emr'in yöneticiler olduğunu ifade edenlerin ayetin sebab-i nûzûlü konusunda ihtilaf ettiklerine dair görüşlere Mâverdî de değinmiştir. Bu konuda İbn-i Abbas ve

⁴⁴⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 7/174-182.

⁴⁴¹ Müslim, "İmare", 32-33 (No. 1835).

⁴⁴² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/499. , Bunu Taberî rivayet etmiştir ve senedi zayıftır.

Süddî'nin görüşlerine tefsirinde yer vermiştir. İbn-i Abbas demiştir ki; bu ayet Resûllah'ın Abdullah b. Huzâfe el-Kureşî es-Sehmî'yi seriyyeye gönderdiği zaman onun hakkında inmiştir. Süddî ise bu ayeti Ammâr b.Yasir ve Hâlit b. Velid'in Peygamber tarafından Suriye'ye gönderildiklerinde (o ikisi hakkında) indiğini belirtir.

Mâverdî, ülü'l-emr ile âlimlerin ve fukahânın kast edildiğine dair Câbir b.Abdullah, Hasan, Atâ ve Ebû Aliye'ye ait olan ikinci görüşü aktarır. Ülü'l-emr ile ifade edilen diğer iki görüş ise bunların Resûlullah'ın ashabı olduğu, emir sahiplerinin Ebu Bekir (r.a) ve Ömer (r.a) olduğudur.⁴⁴³Burada da Mâverdî'nin Taberî tefsirinden faydalandığı görülmektedir. Mâverdî, *en-Nüket'de* ülü'l-emr ile ilgili olarak kendi kanaatini açıkça ortaya koymamış olsa da *Ahkâmü's-Sultâniyye'de* ülü'l-emr ile ilgili olarak İbn-i Abbas'ın görüşü olan bunların yöneticiler olduğu ve Câbir b. Abdullah, Hasan, Atâ'ya göre bunların âlimler olduğu görüşlerini aktarmakla iktifa etmiştir. Hal böyle olunca Mâverdî, ülü'l-emr'in kapsamına alimleri ve umerayı dahil etmiş diyebiliriz.⁴⁴⁴

Yöneticilere itaatin nasıl bir itaat olduğunu ise Mâverdî şöyle izah eder: Yöneticilere yapılan itaat, yöneticilerin Allah'a itaatlerinde O'na karşı gelmemeleri/isyan etmemeleri/masiyet işlememeleri durumunda gereklidir. Bu itaat ortadan kalkması mümkün olan bir itaattir (sebebe bağlı olan bir itaattir). Kullarının masiyet işlemeleri mümkün olduğundan bu böyledir. Ancak Resûlullah'a itaat ortadan kaldırılması mümkün olan bir itaat değildir. Bu, Resûlullah'ın günah işlememesi sebebiyledir.⁴⁴⁵ Mâverdî'nin bu açıklamalarından Allah'a itaatin kesin bir itaat olduğu anlaşılmaktadır. Ayette Allah ile birlikte zikredilen Resûl'e itaat de mutlakdır zira peygamber insan olmasının yanı sıra masumiyeti korunan bir yapıya sahiptir. Yöneticilere itaat bahsine geldiğimizde ise bu itaat sınırlı bir itaattir çünkü yöneticiler peygamber gibi günahsız değildirler, onlara itaat, Allah'ın emir ve yasaklarına uydukları sürece geçerlidir. Müellif, kendi görüşünü de şu hadisle temellendirir. Nâfî, Abdullah İbn-i Ömer'den O da Nebi (s.a.v)'den rivayet etmiştir ki :*"Müslüman olan kimseye sevdiğinde ve hoşlanmadığı şeyde itaat etmek gereklidir. Ancak Allah'a isyana emredilmesi durumunda bunda itaat yoktur."*⁴⁴⁶

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

⁴⁴³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, 1/499-500.

⁴⁴⁴ Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, 85.

⁴⁴⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, 1/500.

⁴⁴⁶ Ebû Dâvûd, "Cihad", 94 (No. 2626).

Ayetin bu kısmı ile ilgili açıklamalara baktığımızda Mâverdî, burada Katâde ve Mücâhid'in görüşüne yer vermektedir. Onlar, bu ibarenin Allah'ın kitabı ve peygamberinin sünneti anlamına geldiğini belirtirler.

إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

Bu ibarede de üç te'vil olduğunu Mâverdî bizlere aktarmaktadır. Onlardan birincisi şudur: Katâde, İbn-i Zeyd ve Süddî'nin görüşüdür ki o da şudur: (bu emre uymak) akıbet bakımından övgüye daha layıktır. İkinci te'vil ise bu emrin hakkı açıklamak ve doğruyu ortaya çıkarmak için olduğudur, bu düşünce Mâverdî'nin aktardığına göre Mücahid'e aittir. Üçüncü yorum ise ayetteki emre riayet etmek, hakka ulaştırmayan ve bir sonucu olmayan te'vilden daha iyi olduğu görüşünü savunan Zeccâc'ın görüşüdür.⁴⁴⁷ Mâverdî'nin bu ayetin tefsiri ile aktardıkları bunlardan ibarettir. Müellif, ülü'l-emre itaati farz kılan bu ayetin tefsirinde aktardığı Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadisi (*Benden sonra size yöneticiler gelecektir. İyi olan size iyiliğiyle gelecektir.*)⁴⁴⁸ *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye* adlı eserinde Müslüman olan ülü'l-emre itaatin vacip olduğunu belirttikten sonra da zikretmiştir.⁴⁴⁹ Ayrıca kendi zamanındaki siyasî karışıklıktan olumsuz etkilenen halkın yöneticilerin sebep oldukları/olabilecekleri zorluklara karşı sabırlı olmalarını tavsiye etmektedir.⁴⁵⁰

Kurtubî, bu ayetin izahında bir önceki ayetle yöneticilere yönelik emir telakki edildikten sonra bu ayetle de yönetilenlerin ilk olarak Allah'a itaat etmeleri (yani Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmaları) akabinde de Resûl'e itaat etmeleri sonrasında da yöneticilere itaatin gerekli olduğunu beyan eder.⁴⁵¹ Kurtubî, emir sahipleri ile yöneticiler, fukaha ve din âlimlerinin kast edildiğini ifade eder. Müellif, kendi kanaatini de şu şekilde destekler: Ülü'l-emr yöneticilerdir. Zira bu konuda hadisler vardır. İkinci olarak emir sahipleri fukâha ve din âlimleridir çünkü “*eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu, Allah'a ve peygambere götürün*” buyruğu bu görüşün doğruluğuna delildir. Allah, hakkında anlaşmazlığa düşülen bir konuda o konunun Allah'a ve Resûl'e havale edilmesini istemektedir. Allah'ın kitabına ve Resûl'üne dönüşün niteliğini bilenler

⁴⁴⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 1/500-501.

⁴⁴⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 1/499.

⁴⁴⁹ Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, 16.

⁴⁵⁰ Mehmet Salih Geçit “Mâverdî'nin Hilafet Anlayışında Meşruiyet Sorunu”, *Ekev Akademi Dergisi* 17/57 (2013), 320.

⁴⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi 'li-Ahkâmi'l-Şur'ân*, 6/428.

ise ilim adamlarıdır.⁴⁵² Bu tarz konuların ilim adamlarına sorulması ve onların fetvalarına bağlı kalmak, ayetin bu kısmındaki emrin yerine getirilmesi demektir. Bir şeyde çekişmek ifadesi ise Kurtubî'ye göre dininizi ilgilendiren bir hususta anlaşmazlık yaşarsanız bunu Allah'ın kitabına, hayatta iken Resûl'üne öldükten sonra da onun sünnetini inceleyerek oraya döndürünüz, şeklinde açıklamıştır.⁴⁵³

Nisâ 59. ayeti Mevdûdî, İslâm dininin, siyasî, kültürel ve dinî düzenini oluşturan bir ayet olarak tanımlar. Mevdûdî bu ayetten üç tane temel ilke çıkartmaktadır: 1) Gerçek otorite Allah'tır. Müslümanın birincil bağlılığı Allah'adır. Diğer bütün bağlılıkları bundan sonra gelir. Bir başkası için gerçekleştirilen itaat, Allah'a itaati engellemediği sürece kabul edilebilir. 2) İkinci önemli ilke de Hz. Peygamber'e itaat ve bağlılıktır. Peygamber'e itaat bizzat Allah'a itaat etmenin yolu olduğu için ona itaat gereklidir. Zira Allah'ın emir ve yasaklarının geldiği tek merci Hz. Peygamber'dir. 3) İlk iki bağlılıktan sonra onlardan daha alt bir seviyede olan başka bir bağlılık daha vardır. O da ülü'l-emr'e bağlılıktır. Mevdûdî'ye göre ülü'l-emr (kendisine yetki verilenler) Müslümanların işlerini yürüten görev ve sorumluluk alan herkesi ifade etmektedir. Müslümanların bizzat yetki verdiği her Müslümana itaat edilmelidir. Müslüman idareciye itaat de iki koşula bağlanmıştır ki o da şudur: Müslüman olmaları, Allah ve Resûl'üne itaat etmeleri. 4) Bir diğer prensip de Müslüman toplumlarda yönetici-yönetilen arasında bir anlaşmazlık yaşandığı zaman bu konunun Kur'an ve Sünnet'e götürülmesi gerekir. Kur'an ve Sünnet'te bulunamayan bir konu varsa eğer Müslümanlar bu konularda özgürdür, zira dinin temel kaynakları bu konularda susmuştur.⁴⁵⁴

Bu ayette müfessirlerin üzerinde durdukları hususlar, Allah'a ve Resûl'e itaatin mutlak, yöneticilere itaatin ise doğruya isabet ettikleri müddetçe olduğudur. Bir konuda anlaşmazlık yaşandığında Kur'an'ın sunduğu yöntem ise önce dinî referanslara başvurma, buradan sonuç elde edilemezse doğruyu bulmak için gerekli çabayı harcamaktır.

Nisâ 83

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا

⁴⁵² Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'an*, 6/430-413-432.

⁴⁵³ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'an*, 6/433.

⁴⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhimu 'l-Kur'an*, 1/370-373.

“Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Resûlullah’a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anarlardı. Size Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.”

Câmi’ul-Beyân’da bu ayetle Müslümanların savaşları hakkında gelen bilgileri yayan münafıklar ve zayıf iradeli Müslümanların uyarılmakta olduğu görülür. Eserde bu tarz ciddi konulardaki haberlerin doğruluğunun teyit edilmesi için Resûlullah’a ve ordu komutanlarına bu bilgilerin bırakılması gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁵⁵ Ayetteki *ülü’l-emr* ifadesini Taberî, yetki sahipleri olarak açıklamıştır.⁴⁵⁶ Taberî, bu ayetle ilgili olarak kendilerine bir haber ulaşan kimselerin bu konuda susmalarını, haberi Peygamber’e ya da kendilerinden olan yöneticilere havale etmelerinin isabetli olacağını beyan eder. Bu şekilde bir tavır ortaya koyulduğu zaman bu haberi araştırma imkânına sahip olanların onun doğru ya da yanlış olduğunu ortaya koyabileceklerini belirtir.⁴⁵⁷ Taberî, bu ayette istisna edilen kimseler hakkında ihtilaf olduğuna da değinmiştir. Müfessirlerden bazılarına göre onlar, emir sahiplerinden gelen korku ve emniyete dair haberleri istinbat edenlerdir; diğerlerine göre ise de şeytana uyabileceklerden istisna edilenlerdir.⁴⁵⁸ Müfessir, bu hususta doğru olan görüşün duydukları haberi hemen yayanlardan istisna edilenler olarak açıklar. Bu kimselerin şeytana itaat edebileceklerden ayrıldıklarını söylemenin caiz olmadığını belirtir.⁴⁵⁹ Müellifin bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere yöneticilere itaat kapsamına tutumların hepsi girmektedir. Devlet idaresine zarar verebilecek her türlü bilginin teyit edilmeden duyurulması devlet otoritesine zarar veren bir eylemdir.

Mâverdî ise bu ayette haberi yayan kimselerin münafıklar olduğunu ya da bu durumun Müslümanların zayıflığından olduğunu ifade eden görüşlere yer vermiştir.

وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ

Mâverdî, bu ibarede zikredilen kimseler hakkında üç yorum olduğunu *en-Nüket*’te aktarır. Bu görüşler ise *ülü’l-emr*’in umeralar (yöneticiler), seriyye kumandanları, ilim ve fıkıh ehli kimseler olduğudur. Haberin mana ve maksadını çıkarabilenlerle ilgili olarak

⁴⁵⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 7/252.

⁴⁵⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 7/254.

⁴⁵⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 7/254-255.

⁴⁵⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 7/261-262.

⁴⁵⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 7/265.

Mâverdi iki görüş olduğunu belirtir. Bu kimseler ülü'l-emr'dir ya da ayetin başında ifade edildiği gibi Yahudiler ya da Müslümanların zayıflığıdır.

لَا تَبْعُثُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا “*azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz*” Mâverdi'nin ayetin bu kısmında aktardığı görüşler şunlardır: İçinizden az bir kısmınız (hakkında gerçekliğe dair açıklama bulunmayan haber konusunda) istinbât ederek ondan bir bilgi ederlerdi. Diğeri; çok azınız hariç (zanna dayalı haberi) yayarlardı.⁴⁶⁰

Kurtubî haberi yayan kimselerin; Müslümanların zaferi, düşmanlarının öldürülmesi ya da güvenliğe ilişkin herhangi bir meseleye dair bir şey işittiklerinde, haberin mahiyetini bilmeden yaydıklarını ifade eder. Ayrıca müellif, Dahhâk ve İbn Zeyd'e nispet edilen görüşe göre bu kimselerin münafıklar olduğunu da eserine almıştır.⁴⁶¹ Herhangi bir konudaki haberlerle ilgili olarak yöneticiler ya da Hz. Peygamber (s.a.v) açıklayana kadar sessiz kalınmasının gerekli olduğunu bildirir. Emir sahibi kimseler ise yöneticiler ve âlimler olarak açıklanmıştır.⁴⁶² Ayette geçen “*haberini mana ve maksadını çıkarabilenler*” Kurtubî'nin aktardığına göre neyin gizleneceği neyin de ifşa edileceğini bilirler, anlamına gelmektedir.

Kurtubî'nin tefsiri hem rivayet hem de dirayet tefsiri kapsamında değerlendirilebilir. Bu ayetin tefsirinde bu yönün etkisi hissedilmektedir. Ayetin son kısmında şeytana uymayanların haberi yaymayanlar ve haberin iç yüzlerini araştıran kimseler olduğu, bu konudaki görüşler arasında zikredilmiştir.⁴⁶³

Mevdûdî, bu ayetin Müslümanlarla kâfirler arasındaki mevzunun önemini anlayamayan, duyduğu her söylentiye başkalarına anlatan kimselerin uyarılmaları için indiğini düşünmektedir. Müfessir, bu tür asılsız haberleri yayan kimselerin bu davranışlarının doğuracağı ciddi sonuçları düşünemediklerini ifade eder. Mevdûdî'ye göre Allah-u Teâla bu ayetle, bu şekilde davranan kimseleri uyarmakta ve duyumların sorumlu kimselere aktarılmasını istemektedir.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, 1/511-512.

⁴⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/478.

⁴⁶² Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/479.

⁴⁶³ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/479-480.

⁴⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1/385.

2.3.2.Yöneticilerin Keyfilikten Uzak Olması

Bu başlıkta En'âm 65 ve Kasas 77. ayetler değerlendirilecektir. En'âm 65.ayetin çalışmanın kapsamına alınması Mâverdî'nin bu ayeti *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'de yöneticinin kendi halkına karşı yedi görevi⁴⁶⁵ olduğunu ifade ettikten sonra yöneticinin bu görevleri yerine getirmezse ahirette bundan dolayı hesaba çekilip cezalandırılacağını ifade ettikten sonra zikretmesi sebebiyledir.⁴⁶⁶ Kasas 77.ayetin değerlendirmeye alınması ise Mâverdî'nin bu ayeti Allah'ın kendi mülkünde güç verdiği yöneticilerin iktidarlarını kötüye kullanmamaları, Allah'ın onlara verdiği bu kıymetli emanete, ihsana karşılık, onların da toplumu en güzel şekilde yönetmelerinin gerekli olduğu bağlamında kullanması sebebiyledir.⁴⁶⁷

En'âm 65

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ لَّا تَنْظُرُونَ
كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ

De ki: “Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir.” Bak, anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!”

Taberî, ayetteki azabın manası hususunda te'vil ehlinin ihtilafa düştüğünü tefsirinde konu edinir. Müfessirlerden bir kısmına göre üzerinden gelecek azap taş yağması, alttan gelecek azap ise yerin dibine geçirilme olarak yorumlanmıştır.⁴⁶⁸ Diğer görüş ise Abdullah İbn-i Abbas'ın da aktarmış olduğu, üzerinizden gelecek azap kötü idareciler; ayakların altından gelecek azap ise hizmetçiler ve sefih insanlar, manasındadır.⁴⁶⁹ Taberî'ye göre bu görüşler içerisinde doğru olan, başın üzerinden gelecek azabın taş yağması ya da tufan; ayakların altından gelecek azabın ise, yerin dibine geçirilme ve bunun benzeri olduğudur.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*(Beyrut),114. Bu yedi vazife şunlardır: 1) İslâm'ı her türlü bozulmaya karşı korumak, insanları bu dinin gerekleriyle amel etmeye teşvik etmek. 2) İslam topraklarını ve Müslümanların canlarını korumak. 3) İslâm topraklarını imar etmek, insanların faydasını gözetmek. 4) Devlet hazinesini adil bir şekilde tanzim etmek. 5) Zulme engel olmak, adil hükmetmek. 6) Suçluları dengeli bir şekilde cezalandırmak 7) Makamları liyakat sahibi kimselere vermek.

⁴⁶⁶ Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (Beyrut),114.

⁴⁶⁷ Mâverdî, *Teshîl*, 143.

⁴⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 9/296-297.

⁴⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 9/297-298.

⁴⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 9/298.

“Sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir.”

Taberî, bu ifadeden kast edilen manayı insanların hevaları yüzünden gruplara ayrılmaları olarak, açıklamıştır.⁴⁷¹ Müfessirler, bu ayette zikredilen insanların kim oldukları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir görüşe göre gruplara ayrılacak olanlar Hz. Muhammed’in ümmetinden olan Müslümanlardır.⁴⁷² Müfessir, bu görüşü destekler mahiyetteki rivayete⁴⁷³ de tefsirinde yer verir.⁴⁷⁴

Diğer görüşe göre de gruplara ayrılacak insanlardan maksat, bir kısım müşrikler; diğerlerinden maksat ise de Müslümanlardır. Taberî’ye göre doğru olan görüş, bu ayetin muhatabının müşrikler olduğudur; çünkü bu ayet müşrikleri tehdit eden iki ayet arasında gelmiştir. Bunun yanı sıra ayet, müşriklerin durumuna düşen onların yaptıklarını yapan herkesi de muhatap almaktadır.⁴⁷⁵

Taberî, ayetle ilgili görüşleri verdikten sonra kendi görüşünü ifade etmiştir. Bu durumda bu ayet Taberî’ye göre yönetim kapsamına dâhil edilecek bir ayet olmamakla birlikte ayeti bu şekilde yorumlayan görüşleri de eserine almayı tercih etmiştir. Aynı tavır Mâverdî için de söz konusudur, fakat Mâverdî görüşleri içerisinde kendi tercihini yapmamaktadır. Mâverdî’nin bu ayetin tefsirinde

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ

ayetin bu kısmı ile ilgili olarak Taberî’nin de eserine aldığı İbn-i Abbas’ın görüşüne yer vermiştir. Bu görüşe göre başların üzerinden gelecek azapla kast edilen kötü yöneticilerdir. Ayaklarının altından gelecek azaptan maksat ise kötü kullardır.

⁴⁷¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-‘Kur’ân*, 9/299.

⁴⁷² Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-‘Kur’ân*, 9/301.

⁴⁷³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el Arnavûd, Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü-r Risâle, ts.), 28/339-340 (No. 17115). , Şeddâd b. Evs’in, rivayeti şudur: Nebî’nin (s.a.v.) şöyle buyurduğunu haber verdi:

“Allah azze ve celle yeri benim için dürdü ve ben de yerin doğusu ve batısını gördüm. Muhakkak ki benim ümmetimin mülkü, benim için dürülen miktara ulaşacaktır. Bana da beyaz ve kırmızı iki hazine verildi. Ben Rabbimden ümmetimin bir senede toplu helâk edilmemesini ve onların düşmanı ümmetime musallat olup da topluca helak etmemesini, onları gruplar haline bölmemesini ve birbirlerinin sıkıntılarını diğerlerine tattırmamasını istedim. Rabbim buyurdu ki: Ey Muhammed! Ben bir şeye hükmettiysem o geri çevrilmez ve ben sana ümmetin için onları bir senede toplu helâk etmeyeceğimi, kendilerinin dışından bir düşmanı onlara musallat kılıp da onların onları toplu helâk etmeyeceklerini, hatta bazıları diğer bazılarını helâk etmeyeceğini, öldürmeyeceğini, esir almayacaklarının (teminatını) verdim. Hz. Peygamber buyurdu ki: ben ümmetim için ancak saptırıcı önderler olmasından endişe ederim, şayet onların arasına kılıç konulursa (savaş patlak verirse) artık kıyamet gününe kadar bu kılıç onlardan kaldırılmayacaktır. (savaş durmayacaktır)”

⁴⁷⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-‘Kur’ân*, 9/303-304.

⁴⁷⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-‘Kur’ân*, 9/307-308.

Ayetin bu kısmı ile ilgili olarak Taberî’de aktarılan onların üzerinden gelecek azaptan kasıt taşların yağmasıdır; (ayaklarının) altlarından gelecek azaptan maksat ise deprem gibi felaketlerdir, görüşüne Mâverdî de yer vermiştir. *أَوْ يُلْبِسْكُمْ شَيْعًا* bu kısımda Mâverdî’nin verdiği görüşler içerisinde İbn-i Abbas’a ait olan görüşe göre ayetin bu kısmı farklı isteklerdir (arzular). Mücahid’e nispet edilen görüşe göre ise fitne ve kargaşadır. Mâverdî, bu kısımda başka bir ihtimal daha olduğunu belirtir o da şudur: tebaanın yönetici olmalarıdır, bu durumu intikamların en acısı olarak ifade etmiştir. Çünkü onlar (tebaa) dost iken düşman olurlar, diyerek bu durumu açıklamıştır.

”Birbirinize güçlerinizin acısını tattırır” bu cümle ile ilgili olarak Mâverdî, savaşlarla, öldürme ile bazısının bazısını yok etmesi manasında olan Cumhur’un görüşünü aktarır. Müfessir, bu ayetin nüzûl sebebinde te’vil ehlinin ihtilaf ettiğini de ifade eder. Bu ihtilaflardan birisi ayetin nüzûlunun ehl-i salat hakkında olduğudur. Konu ile ilgili de müellif, şu olayı nakleder: ” *Bu ayetin indirilişi Resûlullah’ı üzdü. Resûlullah da kalktı ve kuşluk namazını kıldı. Hz. Peygamber namazı uzattı ve ona şöyle denildi: Her gün kıldığın namaz gibi bu namazı devam ettirmedin? Resûlullah şöyle cevap verdi: Bu ümit ve korku namazıdır. Rabbimden dört şeyle beni mükâfatlandırmasını istedim. Bu dört hasletten ikisi ile ödüllendirildim ikisi ile mükâfatlandırılmadım. Rabbimden Nuh kavmi, Lut kavmi gibi ümmetimin üzerlerinden gelecek bir azapla helak edilmemelerini istedim bunu bana verdi. Rabbimden ümmetimin Karun’a yaptığı gibi ayaklarının altından gelecek (bir azapla) helak etmemesini istedim bana bunu verdi (bana yardımcı oldu). Rabbimden ümmetimi gruplara ayırmamasını istedim bu bana verilmedi. Ve ben yine Rabbimden (ümmetimin) birbirlerine azap/kötülük tattırmamasını istedim bu da bana verilmedi.*” Bunun üzerine Allah-u Teâlâ’ nın şu ayeti nazil oldu. Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, ”İman ettik” demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?”⁴⁷⁶ Ayetin nüzûlündeki diğer ihtilaf da bu ayetin müşrikler hakkında -Taberî’nin de görüşü bu şekildedir- indiğidir. Bu görüş de sonraki dönem alimlerine aittir.⁴⁷⁷

Bu ayetteki “*üstünüzden size azap göndermeye kadirdir*” lafzıyla taş yağdırmak, tufan, rüzgâr olduğu,”*ayaklarınızın altından*” cümlesiyle, yerin dibine geçirilmek ve sarsıntı olduğuna dair rivayetler Kurtubî’de geçmektedir. Üzerinizden lafzıyla, zalim yöneticiler; ayaklarınızın altından lafzıyla da avamın ya da kötü kölelerin ifade edildiği *el-*

⁴⁷⁶ el-Ankebût 29/2-3.

⁴⁷⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve 'l- 'Uyûn*, 2/166-167-168.

Câmi ' li-ahkâm'da yer almaktadır.⁴⁷⁸ "Birbirinize güçlerinizin açsını tattırmaya kadirdir" bu savaş ve fitne ile insanların birbirlerini öldürmeleri suretiyle gerçekleşmektedir.⁴⁷⁹

Mevdûdî, bu ayeti azap olmadığı için Allah'a düşmanlıkta küstahlaşan kimseler için bir uyarı ve insanın başına her zaman bir felaket gelme ihtimalinin mümkün olması olarak yorumlamıştır. Kişinin yaşadığı zamanda bir felaketle yüz yüze gelmemesi onun hal ve tavrını kontrol etmesini engellemez. Gelebilecek herhangi bir felaket yaşamı alt üst edebilir. Bu sebepten böyle bir durumla karşılaşmadan, insanın hak yolu tutması ve davranışlarına çeki düzen vermesi gerekir.⁴⁸⁰ Mâverdî'nin bu ayeti *Edebü'd-dünyâ*'da adeta yöneticilere nasihat bağlamında serdederken tefsirinde kendi görüşüne değinmeden rivayetler üzerinden ayeti açıklamıştır. Bu tavır da bizi şu sonuca götürmektedir. Mâverdî eserlerinde ayetleri, görüşlerini güçlendiren hatta onlara bir mesned olabilecek şekilde zikrederken, tefsirinde -en azından- bizim çalıştığımız ayetler kapsamında böyle bir üslûp söz konusu değildir.

Kasas 77

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

*"Allah'ın sana verdiğiinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma!
Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk
çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."*

Ayetin tefsirine geçmeden önce bu ayetin bu başlık altında değerlendirilmesinin sebebi Mâverdî'nin Karun'a toplumu tarafından yapılan nasihatın bu ayet üzerinden yapılması olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Mâverdî bu ayeti, Allah'ın kendi mülkünde güç verdiği yöneticilerin iktidarlarını kötüye kullanmamaları, Allah'ın onlara verdiği bu kıymetli emanete, ihsana karşılık, onların da toplumu en güzel şekilde yönetmelerinin gerekli olduğu bağlamında kullanmıştır.⁴⁸¹

Karun'un kavminin Karun'a yaptığı nasihati Taberî tefsirinde, bu ayetin izahında görüyoruz. Bahsi geçen nasihat şu şekildedir: *"Ey Karun malının çokluğu sebebiyle*

⁴⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, 8/413-414.

⁴⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, 8/414.

⁴⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1/558.

⁴⁸¹ Mâverdî, *Teshîl*, 143.

kavmine karşı haddi aşma, Allah'ın sana verdiği mallarda ahiretin hayrını ara, dünyada da Allah'a itaatte bunları yapıyor ol.” *Dünyadan nasibini unutma*, İbn-i Abbas’a göre bu cümle, dünyada Allah için amel etmeyi bırakma, ahiret için dünyada çalış, manasındadır. Dünyada Allah için salih amel işlemek ve bu anlama gelebilecek çeşitli yorumlar da Taberî’nin eserinde mevcuttur.⁴⁸² Müfessirlerden bir grup da “*dünyadan nasibini unutma*” cümlesiyle dünyadaki rızıktan pay istemeyi terk etmemenin kast edildiğini söylemişlerdir.⁴⁸³

Mâverdî’nin ayetle ilgili olarak aktardığı rivayetler direkt olarak yönetimi muhatap alan bir ayet olmamakla birlikte bütün Müslümanlara yönelik bir hitaptır. Bu bağlamda ayetin yöneticileri de ilgilendiren yönü Allah’ın yönetim erkini onlara teslim etmeleriyle onlara ihsanda bulunmuş olması ve idarecilerin de bunun hakkını verip bu şekilde ahireti kazanmaları olarak değerlendirilebilir. Zira idaredaki bozulma da yeryüzündeki bozgunculuk çıkarmak anlamına gelir. Hatta yöneticinin bozgunculuk çıkarmasının sonuçları tek bir bireyin fitne çıkarmasından çok daha ağırdır. *Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma!* Bu cümle ile ilgili olarak Mâverdî’nin aktardığı görüşlerden biri yol kesilmemesi anlamındadır. Bu ayetle ilgili aktarılabilecek görüşler, dünyadaki nimetler ile ahiret için çalışmak, Allah’ın haram kıldıklarından vazgeçerek helal kıldıklarıyla yetinmek, Allah’ın verdiği nimetlere şükretmek ve Allah’ın müfsitlerin fiillerini sevmediği şeklindedir.⁴⁸⁴

Kurtubî’nin bu ayetle ilgili olarak aktardıkları da Mâverdî’nin aktardıkları gibi tüm Müslümanlara yönelik nasihatler içerir, mahiyettedir. Bunlar, Müslümanların kendilerine verilen en büyük nimetin ömür ve salih amel olduğu, inananların dünyadayken ahirette kendilerinin lehine olacak tasarruflarda bulunmaları gerektiği, büyükmek ve haddi aşmanın müminlere yakışmayacağı, şeklindedir.⁴⁸⁵ Mevdûdî’nin bu ayetin tefsiri ile ilgili bir açıklama yapmadığı görülür.⁴⁸⁶

Kurtubî, ayeti daha genel bir nasihat olarak yorumlamış, dünyadayken salih amellerle ahiretin kazanılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu ayet, tüm müminlere yönelik hitap olmakla birlikte Mâverdî’nin ayeti yöneticilere nasihat bağlamında kullandığını, yönetimin emanet edildiği kimselerin bunun Allah’ın bir nimeti olduğunu bilmelerini, bu

⁴⁸² Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 18/322-323.

⁴⁸³ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 18/324.

⁴⁸⁴ Mâverdî *en-Nüket ve’l-‘Uyûn*, 4/267-268.

⁴⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi ‘li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 16/319.

⁴⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 4/209.

emanete riayet ederlerse ahirette mükâfatlar elde edecekleri vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Abdullah b. Ömer'den rivayetle Resûllah (s.av.) şöyle buyurmuştur: *"Adaletle hükmedenler Allah katında, Aziz ve Celil olan Rahman'ın sağında nurdan minberler üzerinde olacaklardır. Bunlar hükümlerinde, âileleri ve sorumlu oldukları kimseler hakkında adâletle davranmışlardır."*⁴⁸⁷ Mâverdî, insanlar arasında adaleti tesis eden, hukuku gözeten halkın maslahatını düşünen, iktidarın gücünü dinî amaçlar için seferber eden ama dinî referansları siyasî amaçlar uğruna feda etmeyen yöneticilerin gerçek mutluluğu elde edeceklerini belirtir. Ona göre devlet yönetiminde ve halkın işlerini idare etmede dinin gereklerini yerine getirenler Allah'ın hoşnutluğunu kazanabilirler.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Müslim, "İmâre", 5 (No. 1827).

⁴⁸⁸ Mâverdî, *Teshîl*, 151.

SONUÇ

Bürokraside kendine yer edinmiş bir hukukçu olarak Mâverdî'nin yönetimle ilişkilendirilebilecek ayetleri, tefsirinde nasıl yorumladığı bu tezin ortaya çıkmasındaki başlangıç noktasıdır. Bu bakımdan Mâverdî'yi tanımak, çalışmanın ilk evresidir. Hz. Muhammed (s.a.v)'den sonra yönetim (hilafet), İslâm siyaset nazariyesinde ağırlığını hissettiren şûra, ülü'l-emr, adalet ve ehliyet gibi kavramlar çalışmanın bir sonraki aşamasını oluşturmuştur.

Çalışmanın amacı Mâverdî'nin, tefsirinde yönetimle ilişkilendirilebilecek ayetlere yönetici ve yönetilenler açısından getirdiği yorumları saptayabilmektir. Fakat Mâverdî'nin yaşadığı dönemde devletin görevlerinin günümüze nispetle farklılıklar barındırması sebebiyle, Kur'ân'ın sunduğu temel ilkeler çerçevesinde Mâverdî'nin diğer eserlerinden de faydalanılarak onun devlet yönetiminde değindiği hususları ele almaya çalıştık.

Bunlar yönetimin adil olması, yöneticilerin; yönetimi Allah'ın emaneti olarak değerlendirmeleri ve bu bağlamda emanete ihanet etmemeleridir. Devletin bir karar alma merci olması hasebiyle karar alırken istişare yönteminin uygulanması Mâverdî için ehemmiyet arz eder. Hatta Mâverdî düşüncesinde istişare, akıllı insanların yapacağı bir eylem olarak zikredilmektedir. Mâverdî, yönetimin hukukîliğini adalet ilkesine bağlamaktadır. Bu anlamda toplumu oluşturan tüm zümreler arasında adaletin temin edilmesini devletin devamını sağlayan unsur olarak, zikreder. Zira sosyal hayatın temini bir anlamda ictimâî hayatın hukukî zemine bağlanmasını öngörür. Bu noktada adalet istişareden daha özeldir. Zira adaletin olmadığı yerde birlikte yaşam değil, yaşamın kendisinden söz etmek pek de mümkün görünmemektedir. Müellif, yönetici-halk-din ilişkisini birbiri ile ilintili ele almıştır. Mâverdî'nin hem *Teshîl*'de hemde *Ahkâmü's-Sultânîyye*'de dinî referans kabul eden, devlet yapısını savunduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan onun yönetim tasavvuru, var olan sistem içerisinde dinî öğretilerin yol haritası kabul edildiği yönetimdir. Ona göre iyi bir Müslüman idareci, yönetimi döneminde dini koruyan idarecidir. Bu bakımdan yönetimde Allah'ın ilkelerinin ve kurallarının korunması Mâverdî için önem arz eder.

Mâverdî, siyaset sahasında yazdığı eserlerde devlet-din olgusu, yöneticinin görevleri vb. konuları ayrıntıları ile incelemiştir. Eserlerinde bir konuda kendi görüşünü ya da başka birinin düşüncesini aktardıktan sonra ayetleri, bu fikirleri desteklemek

maksadıyla, Allah da şöyle buyuruyor diye; zikretmiş olmasına rağmen, bizim çalıştığımız ayetlerin tefsirinde böyle bir yöntem izlememiştir. Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l 'Uyûn* adlı eseri rivayet tefsiri kabul edilmekle beraber, zaman zaman tefsirinde kendi te'villerine yer vermiş olmasından ötürü dirayet tefsirleri kapsamında da değerlendirilmiştir. Fakat çalıştığımız ayetlerde Mâverdî, ayetleri kendi te'villerinden ziyade, alimlerin sözleri üzerinden açıklamıştır ve kendi tercihleri yok denecek kadar azdır. Bu durum Mâverdî'nin tefsirinde rivayetçi kimliğini ön planda tutmayı istemesi olarak değerlendirilebilir. Konu ile ilgili ikinci çıkarım ise Mâverdî'nin tefsirinin mukaddimesinde de ifade ettiği üzere, manası açık ayetlerin tefsir edilmesine gerek olmadığıdır; çünkü kendisi de tefsirinde ayetleri kısım kısım ele almış, kendince izâha ihtiyaç duyulan ifadeleri açıklamayı tercih etmiştir. Bu çalışmadaki ayetler, Mâverdî için açıklanmaya gerek duyulmayan, okunduğunda anlaşılan ayetler kapsamında değerlendirilmiş olabilir.

Ayrıca bu çalışmada Mâverdî tefsirinde incelenen ayetlere; Taberî, Kurtubî ve Mevdûdî tefsirlerinden getirilen açıklamalar ve te'villerin ne doğrultuda olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Zira Taberî tefsiri Mâverdî'nin kaynaklarından, Kurtubî'de Mâverdî'den çokça alıntılarda bulunmuştur. Dolayısıyla *en-Nüket ve'l 'Uyûn* ile Taberî ve Kurtubî tefsirleri arasındaki benzerlik ve ayrımları görmek adına çalışmanın ikinci bölümünde bu eserler yer almıştır. Bu hususla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: bazı ayetlerin tefsirinde Mâverdî, Taberî ve Kurtubî tefsirlerinde aynı rivayetlerin zikredilmesinin dışında bariz farklar kaydedilmemiştir. Mâverdî'nin tefsiri ile kıyasladığımız bir diğer tefsir de Mevdûdî'nin *Tefhîmü'l-Kur'ân* adlı eseridir. Bizim kanaatimize göre Mâverdî ve Mevdûdî'nin siyasî paradigmaları benzerdir. Bu şekilde bir yöntem izlenilmesinin maksadı aynı paradigmayı savunduğu düşünülen müfessirlerin zamanın değişmesi ile tefsir yorumlarındaki farklılığı görebilmektir, fakat çalıştığımız ayetlerde ciddi bir ayrıma rastlanmamıştır.

KAYNAKLAR

- A'zami, Muhammed Mustafa. *Kur'an Tarihi*. çev. Ömer Türker, Fatih Serenli. İstanbul: İz, 2014.
- Ahmed, Anis. "Mevdûdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/432-437. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Akyüz, Vecdi. *Kur'an'da Siyasî Kavramlar*. İstanbul: Kitabevi, 1998.
- Altuntaş, Abdurrahman. *Kur'ân'da Temel Siyasî Kavramlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Askalânî, İbn Hacer. *Lisânü'l Mizân*. thk. Selman Abdu'l- Fettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- Aslan, Recep. "İstişâre'nin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1(Haziran 2014), 223-241.
- Avcı, Casim. "Hilafet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aydın, M. Akif. "İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayin Usulü". *Osmanlı Araştırmaları* 10 (1990), 181-193.
- Balcı, İsrâfil. "İmamlar/Halifeler Kureyşten'dir İddiasının Kritiği". *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 5-31.
- Barca, İbrahim. *İslâm Kurumları Tarihi Açısından Ebü'l Hasan Ali b.Muhammed b. Habîb el Mâverdî-Basrî'nin (364-450/974-1058) Kavânînü'l-Vizâre ve Siyâsetü'l-Mülk Adlı Eseri*. Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Bardakoğlu, Ali. "Ehliyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/533-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Başoğlu, Tuncay Başoğlu, "Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at". *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 1996), 81-112.

- Birsin, Mehmet. *Mâverdî'nin Devlet Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Canikli, İlyas. *Hadislere Göre Yöneticilere İtaatın Sınırları*. Ankara: İlâhiyat, 2004.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 30. Baskı, 2017.
- Cevâd Ali. *El-Mufasssal Fi Tarihi'l-Arap Kable'l-İslâm*. 10.Cilt. b.y. :y.y. , 1413/1993.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el- es- *Şihâh Tâcü'l-Luğa ve Şihâh 'ul-Arabiyye*. thk. Ahmet Abdülgafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979.
- Çağrı, Mustafa. "Adalet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çağrı, Mustafa. "Maverdi'ye Göre Yönetim Ahlakı". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 10 (2010), 24-29.
- Çağrı, Mustafa. "Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/137-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrı, Mustafa. "Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/391-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çiftçi, Mehmet Zahid. *Maverdi'ye Göre Din-Devlet İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Ebû Dâvûd, es-Sicistânî. "Süneni Ebû Davûd". thk. Şuayb Arnavut, Muhammed Kamil Karabelelî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Risaleti'l-Alemye, 1430/2009.
- Ensârî, Abdülhamîd İsmail. "Ehlü'l Hal ve'l Akd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Erkal, Mehmet. "el-Ahkâmü's-Sultâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/555-556. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Erturhan, Sabri. "Mâverdî ve 'el-Hâvi'l-Kebîr' Adlı Eseri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999), 471-490.

- Fayda, Mustafa. "Zimmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/428-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Geçit, Mehmet Salih. "Mâverî'nin Hilafet Anlayışında Meşruiyet Sorunu". *Ekev Akademi Dergisi* 17/57 (2013), 311-328.
- Geçkin, Hatice. Büveyhiler Döneminde Bağdad'da Şiîlik. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Görgülü, Hasan Ali. "El Hâvî'l-Kebîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Güner, Ahmet. "Mâverî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 227-252.
- Hacıbektaşoğlu, Rukiye. *Mâverî'nin "en-Nüket ve'l Uyun" Adlı Tefsirindeki Te'villeri'nin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj, 2003.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Kitâbiyât, 2005.
- İbn Atıyye, el-Endelüsî. *El Muharrer'ül- Vecîz fî Tefsiri'l Kitabi'l Aziz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-Luğa*. thk. Remzî Münîr Be'albekî. Beyrut: Darü'l İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. b. y. :Dârü'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mücmelü'l-Lüga*. thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1406/1986.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el Arnavûd vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, ts.

İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm Tercemesi (es-Sîretü 'n-Nebeviyye)*. çev. Hasan Ege 4 Cilt.

İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*.

15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed

Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. " *es-Siyâsetü's-*

Şer'iyye fî Islâhîr'- Râ'î ve'r-Ra'iyye. thk. Ali b. Muhammed el-Umran.

Cidde: Dâru Alemlî'l-Fevâid, 1429/2008.

İbn-i Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. 2 Cilt.

Ankara: İmaj, 2004.

İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünen*. thk. Muhammed Fuat Abdülbaki. 2 Cilt.

b.y. : Dâru İhyâu'l-Kütüb'il-Arabiyye, t.s.

İbnu'l Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-

İslâmî, 1404/1984.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî

el-Maarri. *Tarih*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıp. *Müfredâtü Elfâzi'l-*

Kur'an. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk-Beyrut: Dâr'ul-Kalem, Dâru's-

Şamiyye, 1430/2009.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Râgıp. *el- Müfredat fî Garibu'l Kur'an*.

çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

Kallek, Cengiz. "Mâverdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

28/180-186. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Karaman, Hayrettin. "Adalet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/343-344.

İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kılavuz, Ahmet Saim. "A'l'amü'n-Nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

2/339. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Koca, Ferhat. “İstinbat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/368-369.
İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Koyuncu, Nuran. *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Uygulamasında Şûra*.
Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.
- Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınları, 2015.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*. çev. M. Beşir Eryarsoy.
20 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 2004.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*.
thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Kutup, Seyyid. *İslâm'da Sosyal Adalet*. çev. Yaşar Tunagür, Adnan Mansur.
İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi, 1962.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk. *Usûl el-Kâfî*. thk. Ali Ekber Gaffârî.
8 Cilt. Beyrut: Dare's-Sab, Dâre't-Teâruf, 1401.
- Mardini, Souran. “*Fundamental Religio-Political Concepts In The Sources Of
Islam*.” Edinburg: University of Edinburg, Department of Islamic and
Middle Eastern Studies, Faculty of Arts, Doktora Tezi, 1984.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb en-Nüket ve'l- 'Uyûn.
thk. Abdulmaksûd b. Abdürrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Mektebetü't-İlmiyye, ts.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z- Zâfer*.
thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1401/1981.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *A'lâmü'n-Nübüvve'*. Beyrut: Dâru'l
Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Maverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *Edebü'd-Dünyâ ve 'd-Dîn*.
Beyrut: Dâru Kütübi'l –İlmiyye, 1407/ 1987.

- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *El Havî'l-Kebir*. thk.
Ali Muhammed Mu'avvıd, Adil Abdu'l- Mevcud. 18 Cilt. Beyrut:
Dâru Mektebetu't İlmıyye, 1414/1994.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *el-Ahkâmü's-Sultânıyye*.
thk. Ahmed Câd. Kahire: Daru'l-Hadis, 2006.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *el-Ahkâmü's-Sultânıyye İslam'da*
Devlet ve Hilafet Hukuku. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*.
çev. ErsanUrcan. İstanbul: İlk harf Yayınevi, 2018.
- McAuliffe, Jane Dammen (ed.). *Encyclopaedia of the Qur'an*. 6 Cilt. Leiden-Boston-Köln:
Brill, 2001.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ'. *Hilafet ve Saltanat*. çev. Ali Genceli. İstanbul: Hilal Yayınları,
2021.
- Mevdûdî, Ebü'l A'la. *Tefhîmü'l-Şur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt.
İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk.
Abdullah Muhammed Şehate. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu't-Tarihi'l-Arabi,
1423/2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Nazar b. Muhammed
el-Fâriyâbî Ebû Kuteybe. 2 Cilt. Riyad: Dâru-t-Tayyibe, 1427/2006.
- Nesâî, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kebîr*. thk. Hasan
Abdu'l-Men'am Şelbî. 12 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Oral, Murat. "el-Mâverdî'nin Mu'tezilîliği İthamının Değerlendirilmesi".
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27/2
(Temmuz-Aralık 2017), 231-258.
- Râzî, Fahrüddîn. *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt.
Ankara: Huzur Yayınevi, Akçağ Yayınları, 1990.
- Shafiq, Muhammad. "The Role And Place Of Shura In The Islamic Polity". *Islamic Studies*
23/4 (Winter 1984), 419-441.

- Solmaz, Yahya.”Hilâfet Yönetim Sisteminde Halifenin Göreve Gelmesinde Seçimin Yeri- Ehlü’l-Hall ve’l-Akd Modeli-“. *Usûl: İslam Araştırmaları* 37 (2022), 145-169.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü’s Şâfiyyeti’l-Kübrâ*. thk. Mahmut Muhammed et-Tanahî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. b.y. :Dâru Kütübi İhyau’l-Arabiye, t.s.
- Sümertaş, Burhan. *Mâverdi ve en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsîri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002
- Sümertaş, Burhan. “Mâverdi ve en- Nüket ve’l- Uyûn Adlı Tefsiri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2008), 31-64.
- Şehrezûri, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn b. Mûsâ. *Tabakâtü’l-Fukahâ’i’s-Şâfi’iyye*. thk. Muhyiddin Ali Necip. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Beşeri’l-İslâmiyye, 1413/1992.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu’t-Taberî Târîhu’l Rusûl ve’l Mülûk*. thk. Muhammed Ebu Fazl İbrahim. 11 Cilt. Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1387/1967.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Taberî Tefsiri*. çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya. 9 Cilt. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhîn et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhîn et-Türkî. 4 Cilt. Bidâru Hicr, 1420/1999.
- Tezcan, Tuğrul. *Kur’an’da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Tezcan, Tuğrul. “İnsan Onuru –Şûrâ İlişkisi: Kur’an ve Sünnet Bağlamında Bir Değerlendirme”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 6/5 (2017), 3266-3290.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi’u’l Kebîr*. thk. Beşşâr İvad Ma’ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l Garbi’l İslâmî, 1996.
- Türçan, Talip. “Şûra”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/230-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Türçan, Talip. “Ülû'l-emr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

42/295-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Yargıcı, Atilla.” Kur'an'a Göre Şûrâ ve Demokrasi”. *Dini Araştırmalar* 9/27

(Ocak-Nisan 2007), 171-184.

Yılmaz, Ali. “Hz. Muhammed'in Ehliyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri:

Osman b.Talha Örneği”. *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi*

Dergisi 26/31(2018), 1-20.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Osmân. *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*.

thk. Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Zeydân, Abdülkerim. *El-Medhal Li-Dirâseti's-Şeri'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r

Risâle, 1425/2005.